

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਜੇਠ-ਹਾੜ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੨

ਜੂਨ 2010

ਜਿਲਦ ੫੪

ਅੰਕ ੩

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ
ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ
ਐਮ.ਏ., ਬੀ.ਐੱਫ.

ਚੰਦਾ

ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	੨੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ (ਦੇਸ਼)	੨੦੦ ਰੁਪਏ
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦੦ ਰੁਪਏ
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	੨ ਰੁਪਏ

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ
(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Secretary
Dharam Parchar Committee
(S.G.P.C.)
Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919
website : www.sgpc.net e-mail : gurmat_parkash@yahoo.co.in
ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ	੩
ਸੰਪਾਦਕੀ	੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੰਗਰ ੮
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਕਾਰਨ	-ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ੧੩
ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ	-ਸ. ਦਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਵੀ ੧੬
ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ ਮਾਲਕ : ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ	-ਸ. ਗੁਰਵੀਰ ਸਿੰਘ ੧੮
...ਜ਼ਮੀਨ ਹਲਵਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਮਾ	-ਡਾ. ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ੨੧
ਸ੍ਰੀ ਰਵਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ...	-ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ੩੦
...ਇਕ ਅਚਰਜ਼ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਦੇ ਪੁੰਜ	-ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ ੩੫
...ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੇ ਗੰਗ ਦੁਆਬ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ	-ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਹੂਰਾ ੪੪
ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ	-ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ੫੧
ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇ ਲੁਕਵੇਂ ਭੇਦ	-ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ੫੫
ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ	-ਪ੍ਰੋ. ਨਵ ਸੰਗੀਤ ਸਿੰਘ ੫੭
ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ...	-ਸ. ਸੁਖਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੱਜਣਵਾਲਾ ੬੪
ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ	-ਸ. ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ੬੯
ਬਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ	-ਬੀਬੀ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ੭੪
ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਦੀ ਦੁਖਦਾਇਕ ਯਾਦ	-ਗਿਆਨੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ ੭੮
ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਨਾਗੋਕੇ'	-ਸ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ੮੧
ਗੁਰ ਕੇ ਸੰਗ ਗੰਢ ਤਬ ਪਰੈ...	-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋੜਾਸਿੰਘ' ੮੫
ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ: ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਰਵੇਖਣ	-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ੮੬
ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ	-ਡਾ. ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ੮੮
ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ	-ਡਾ. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ੧੦੭
ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਤੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤ	-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ੧੧੩
ਦੇਗ ਤੇਗ ਫ਼ਤਹਿ	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਰੋਆਣੀ ੧੨੦
ਕਵਿਤਾਵਾਂ	੧੩੬
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ	੧੫੦
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ	੧੫੩

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ :

ਆਸਾਤੁ ਭਲਾ ਸੂਰਜੁ...

ਆਸਾਤੁ ਭਲਾ ਸੂਰਜੁ ਗਗਨਿ ਤਪੈ॥ ਧਰਤੀ ਦੁਖ ਸਹੈ ਸੋਖੈ ਅਗਨਿ ਭਖੈ॥

ਅਗਨਿ ਰਸੁ ਸੋਖੈ ਮਰੀਐ ਧੋਖੈ ਭੀ ਸੋ ਕਿਰਤੁ ਨ ਹਾਰੇ॥

ਰਬੁ ਫਿਰੈ ਛਾਇਆ ਧਨ ਤਾਕੈ ਟੀਡੁ ਲਵੈ ਮੰਝਿ ਬਾਰੇ॥

ਅਵਗਣ ਬਾਧਿ ਚਲੀ ਦੁਖੁ ਆਗੈ ਸੁਖੁ ਤਿਸੁ ਸਾਚੁ ਸਮਾਲੇ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹੁ ਮਨੁ ਦੀਆ ਮਰਣੁ ਜੀਵਣੁ ਪ੍ਰਭ ਨਾਲੇ॥੮॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਰਾਹੀਂ ਹਾੜ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ-ਅੰਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਤੋਂ ਬਚਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੀਤਲਤਾ ਤੇ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਦਾ ਰੂਹਾਨੀ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਾੜ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਮਹੀਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਆਮ ਮਹੀਨਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਤਪਦਾ ਹੈ। ਅਸਮਾਨ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤਪਣ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਵੱਧ ਗਰਮੀ ਦਾ ਦੁੱਖ ਜਰਦੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦੀ ਨਮੀ ਸੁੱਕਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੂਰਜ ਦੀ ਅੱਗ ਖਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰਲੀ ਸਮੁੱਚੀ ਜੀਵ ਰਚਨਾ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਦੀ ਮਾਰ ਸਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਅੱਗ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਮੀ ਨੂੰ ਸੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਜੀਵ-ਸਰੰਚਨਾ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਮਰਨ ਜਿਹੀ ਦੁਖਦਾਇਕ ਅਨੁਭੂਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਸੂਰਜ ਰਚਨਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਤਪਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤਿਆਗਦਾ ਨਹੀਂ, ਸੂਰਜ ਰੂਪੀ ਰੱਬ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਐਸੀ ਸਖਤ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਛਾਂ ਰੂਪੀ ਸਹਾਰਾ ਲੱਭਦੀ ਜਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੰਝ ਦੀ ਬਾਰ ਵਿਚ ਬੀਂਡਾ ਵੀ ਟੀਂ-ਟੀਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਜਾਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਖਤ ਤਪਸ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੁਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਦੁਖੀ ਹੋਣਾ ਯਕੀਨੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਸੱਚ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਨ-ਅੰਤਰ 'ਚ ਸੰਭਾਲਦੀ ਜਾਂ ਚੇਤੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਤਪਸ਼ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਸੁਖ ਤੇ ਸੀਤਲਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਗੁਣ-ਸੰਪੰਨ ਮਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਅੰਤ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਖਦਾਇਕ ਹੀ ਬੀਤਦਾ ਹੈ। ■

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਸਬਰ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਦੇ ਮੁਜੱਸਮੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕੋਟ-ਕੋਟ ਪ੍ਰਣਾਮ!

ਸ਼ਹੀਦ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦਾ ਮਹਾਨ ਸਰਮਾਇਆ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਇਕ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਰੁਤਬਾ ਹੈ। ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸਚਾ ਧਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵਾਰ ਦੇਣਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਜੰਗ-ਏ-ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਾਬਰ ਧਿਰ ਹੱਥੋਂ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਇਸ ਦੀ ਮੂਲ ਕਸੌਟੀ ਜਾਂ ਸ਼ਰਤ ਉੱਚੀ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਪੂਰਨ ਬੇਖੌਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਥਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤੀ ਜਾਨ ਲੁਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਾਬਰ ਤੇ ਕੂੜੀ ਧਿਰ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਧਰਮੀ ਜੀਊੜਾ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਅਤੇ ਮਨ-ਅੰਤਰ 'ਤੇ, ਉਸ ਧਿਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿਚਲਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਡੁਲ੍ਹਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਬਰ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਜਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਉਦੇਸ਼ ਨਿੱਜੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਜਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਜਾਂ ਸੁਆਰਥਾਂ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਅਰੰਭ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਾਦਤ ਜਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਉਕਤ ਕਸੌਟੀ ਜਾਂ ਸ਼ਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ, ਦਸਮੇਸ਼-ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਖਾਲਸਾ ਸਜੇ, ਤਤਕਾਲੀ ਜ਼ੁਲਮੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖਿਲਾਫ਼ ਡਟਣ ਤੇ ਬਾਕਮਾਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੜਨ ਵਾਲੇ, ਜ਼ੁਲਮ ਜਬਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਾਲਮ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਬਰ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਮੁਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਉੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਦਰਜਾ ਤੇ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਧੀਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਪਰਚਮ ਵੀ ਝੁੱਲਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਰਮ-ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸਿੱਕਾ ਵੀ ਚੱਲਿਆ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਮਿਲੇ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਹੀ ਇਹ ਮੁੱਢਲਾ ਖਾਲਸਈ ਰਾਜ ਆਪਣਾ ਅਸਤਿਤਵ ਰੱਖ ਸਕਿਆ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੀਆਂ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਵਕਤ ਪਾ ਕੇ ਖਾਲਸਈ ਰਾਜ ਰੂਪੀ ਦਰਖਤ ਇਸੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮੁੜ ਮੌਲਿਆ ਤੇ ਵਿਗਸਿਆ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਲੋਕ-ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਜਲਾਲ ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰ ਨੇ

ਤੱਕਿਆ। ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਝੋਕ ਕੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਹੋਏ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘ ਬੜੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਸਬਰ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤਕ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਘੋਰ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਤਸੀਹੇ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਤਮ ਸਾਹਾਂ ਤਕ ਅਸੀਮ ਹੌਸਲੇ, ਸਬਰ, ਸਿਦਕ, ਧੀਰਜ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ-ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਮਾਨਸਿਕ-ਆਤਮਿਕ ਉੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਅਥਵਾ ਖਾਲਸਈ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ 'ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ' ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਇਕ ਸੱਚਾ ਸਿੱਖ ਹਰੇਕ ਸੁਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦਾ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਲਵਾਨ ਪੂੰਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਜੇ-ਨਿਵਾਜੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁਭਾਵਕ ਗੁਣ ਹੈ। ਇਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ 'ਚੋਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜਨ 'ਚੋਂ ਹਰੇਕ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਅਸਚਰਜਤਾ ਦੇ ਆਲਮ 'ਚ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੈਂ? ਕੀ ਇੰਨੀਆਂ ਕਠਿਨ, ਇੰਨੀਆਂ ਬਿਖਮ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਚਰ ਕੇ ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਧੀਰਜ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਚਲਿਤ ਹੋਣੋਂ, ਡੋਲਣ ਥਿੜਕਣ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ੭੪੦ ਸਿੰਘ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਐਸਾ ਹੀ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਤਤਕਾਲੀ ਜਾਬਰ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥਿੜਕਾਉਣ ਤੇ ਡੁਲ੍ਹਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹੜਾ ਹੀਲਾ ਵਰਤਣੋਂ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੌਫ਼ਜ਼ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਾਲਮ ਜਾਬਰ ਹਾਕਮ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਅਡੋਲਤਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇੰਨੇ ਅਨਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤਾ ਕੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਹਕੂਮਤੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਜੋਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਾਬਰ ਹਾਕਮ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਡੁਲ੍ਹਾਉਣ ਥਿੜਕਾਉਣ ਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਭਰਮ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਭਰਮ ਨੂੰ ਚੂਰ-ਚੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਲੰਮੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਹੱਥ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਭੁੱਖੇ-ਪਿਆਸੇ ਸਨ। ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਨ-ਦਾਣਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਅਤੇ

ਤਣਿਆਂ ਦੇ ਛਿੱਲੜ ਆਦਿ ਖਾ ਕੇ ਡੰਗ ਟਪਾਏ ਸਨ। ਉਹ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਵੈਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਰੂਰ ਨੀਤੀ ਦਾ ਜਾਲ ਹੀ ਐਸਾ ਬੁਣਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੰਗ-ਏ-ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੂਝ ਕੇ ਮਰਨ ਦੀ ਸੁਭਾਵਕ ਲੋਚਾ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਅਬਦੁੱਸਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਘੋਰ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਹਕੀਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ 'ਚੋਂ ਲੱਭਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਰਾਜਕੀ ਧਿਰ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ-ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਹੌਂਸਲੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਡੋਲਤਾ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ, ਹਾਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰੂਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਹਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਤੇ ਪੱਥਰਦਿਲੀ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਹਰੇਕ ਜਾਬਰ ਪੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਬੇਹੱਦ ਖੌਫ਼ਜ਼ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੌਫ਼ ਵਰਤਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਖੌਫ਼ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਦਾ ਅਸਫਲ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਬਰ, ਸਿਦਕੀ ਜੀਉਤੋਂ ਮੌਤ ਦਾ ਖੌਫ਼ ਗੁਆ ਚੁਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੱਚ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਖੌਫ਼ ਸੂਰਬੀਰ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਮਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਖੌਫ਼ਜ਼ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਮਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਭਉ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਚਿਤਵਨ ਨੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੌ-ਸੌ ਕਰਕੇ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਵੀ ਸਿੰਘ ਡੋਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਹੌਲੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਪੁੱਤਰ ਮੋਹ ਅਜਿਹਾ ਭਾਰੂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਦਿਲ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ, ਇਹਨੂੰ ਬਦੇਬਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰੁੱਖਸੀਅਰ ਤੋਂ 'ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ' ਕਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਮੁਆਫੀਨਾਮਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਵੇਖੋ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੈ! ਅਜਿਹਾ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰਮ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕਾਫੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੂਹ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੋਰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਹਾਕਮ ਸ਼ਾਇਦ ਸਿੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਤੇ ਵਰਤਣ-ਵਰਤਾਉਣ ਤੇ

ਖਰਚ ਛੱਡਣ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਜਾਬਰ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬੇਹੱਦ ਤਸੀਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਾ ਚੁਣਿਆ। ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਮਿਲੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ 'ਤੇ ਖਿੜ ਕੇ ਜਲਾਦ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਤਦੋਂ ਉਸੇ ਦਮ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਛੁਰੇ ਨਾਲ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਦਿਆਂ ਉਹਦਾ ਤਤਫਦਾ ਦਿਲ ਪਕੜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚ ਤੁੰਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਘੋਰ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਤਸੀਹੇ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਅਡੋਲ ਰਹਿ ਕੇ ਜਰਿਆ। ਫਿਰ ਜਿਸ ਅੰਨ੍ਹੀ ਕਰੂਰਤਾ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋਨੋਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਪੈਰ ਵੱਢੇ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਗਰਮ ਜੰਬੂਰਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਮਾਸ ਧੂਹ-ਧੂਹ ਲਾਹਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹਰੇਕ ਪਾਈ ਗਈ ਕਠਿਨ ਤੋਂ ਕਠਿਨ ਪਰਖ 'ਚ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਬਰ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਹੌਂਸਲਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਉਹ ਇਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਨਾਮਾ ਹੋ ਨਿੱਬੜਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਐਸੇ ਸ਼ਹੀਦ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕੋਟ-ਕੋਟ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ 'ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਦਿਵਸ' ਦੀ ਤ੍ਰੈਸਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ 'ਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਸਬੰਧੀ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਉੱਜਾਂ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਗੁਆ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ। ਵਕਤ ਨਾਲ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਧੁੰਦ ਸਾਫ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਅਜੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲੀ ਬੈਠਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸੁਹਿਰਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸਚਾਈ ਤੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਪਕਿਆਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਲਸਈ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਣ ਦਾ ਅਸੂਲ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ, ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਪੂਰਨ ਲੋਕ ਹਿਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ, ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਵਾਹੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਖੋਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਆਰਥਿਕ ਹੱਕ-ਹਕੂਕ ਬਹਾਲ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਪੱਖ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸਬਰ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਹੌਂਸਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਮਹਾਨ ਸੇਭਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਿਵਸ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਹਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਦਾ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਨ ਸਾਫਗੋਈ ਨਾਲ ਅਦਾਇਗੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਿਰਫ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੋਚਿਆ-ਸਮਝਿਆ ਹਮਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ 'ਤੇ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਜੋ ਨਵਾਂ ਮਾਰਗ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵਿਖਾਇਆ ਇਹ ਮਾਰਗ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੱਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਲਬੁ ਪਾਪੁ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜੁ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰੁ॥

ਕਾਮੁ ਨੇਬੁ ਸਦਿ ਪੁਛੀਐ ਬਹਿ ਬਹਿ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ॥

ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੮-੬੯)

ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਝੂਠ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਕਪਟੀ ਤੇ ਪਾਖੰਡੀ ਸਨ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਜੋਗੀ ਸਭ ਪਰਜਾ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ॥

ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ॥ ਤੀਨੇ ਓਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੨)

ਬਾਬੇ ਕਿਆਂ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਕਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਜਮ ਦਾ ਰੂਪ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ॥

ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਦਾ ਪਰਜਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤਾਉ ਨਿਖੇਧਾਤਮਕ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਤਕ ਸਭ ਅਹਿਲਕਾਰ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਖੂਨ ਪੀਣ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਨੀਚਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਸਰ ਛੱਡੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਲੁਕਾਅ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਲੋਕ ਕਹਿ ਕੇ ਨਕਾਰਿਆ ਹੈ:

ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ॥

ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ॥ ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੮੮)

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਫ ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਭੇਖੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੰਭ ਨੂੰ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 'ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ, ਜੈਨ ਧਰਮ, ਯੋਗ ਮੱਤ ਆਦਿ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਵਿਰੋਧੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

- ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ॥

ਕੇਤੀਆ ਕੰਨ ਕਹਾਣੀਆ ਕੇਤੇ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰ॥

ਕੇਤੇ ਨਚਹਿ ਮੰਗਤੇ ਗਿੜਿ ਮੁੜਿ ਪੂਰਹਿ ਤਾਲ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੪)

- ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੈ ਪਈ ਕੁਮਿਆਰ॥

ਘੜਿ ਭਾਂਡੇ ਇਟਾ ਕੀਆ ਜਲਦੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰ॥

ਜਲਿ ਜਲਿ ਰੋਵੈ ਬਪੁੜੀ ਝੜਿ ਝੜਿ ਪਵਹਿ ਅੰਗਿਆਰ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਨਿ ਕਰਤੈ ਕਾਰਣੁ ਕੀਆ ਸੋ ਜਾਣੈ ਕਰਤਾਰ॥੨॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ 'ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਸੀ :

...ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੋਲਾ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੩)

ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੂੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੂੜ ਦੀਆਂ

ਸ਼ਕਤੀਆਂ 'ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਸੱਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੂੜ ਸੱਚ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਬੀਜ ਸਿੱਖ ਫਲਸਫੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਹ ਇੰਨਾ ਮੁਕੰਮਲ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਇਨਕਲਾਬ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਵੱਸ਼ ਦੇਣੀਆਂ ਪੈਣੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਮਾਰਗ ਇੰਨਾ ਕਠਿਨ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਸਿਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ ਸੀ:

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥੨੦॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ:

ਜੇ ਭੁਖ ਦੇਹਿ ਤ ਇਤ ਹੀ ਰਾਜਾ ਦੁਖ ਵਿਚਿ ਸੁਖ ਮਨਾਈ॥

ਤਨੁ ਮਨੁ ਕਾਟਿ ਕਾਟਿ ਸਭੁ ਅਰਪੀ ਵਿਚਿ ਅਗਨੀ ਆਪੁ ਜਲਾਈ॥(ਪੰਨਾ ੭੫੭)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਏਕਤਾ, ਜੀਉਂਦੇ-ਜੀਅ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਜੀਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਣਖ ਨਾਲ ਤੇ ਗੌਰਵ ਨਾਲ ਜੀਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ ਗਈ ਸੀ:

ਸੋ ਜੀਵਿਆ ਜਿਸੁ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥ ਨਾਨਕ ਅਵਰੁ ਨ ਜੀਵੈ ਕੋਇ॥

ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ॥ ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਅਸੂਲ ਪੂਰਵ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਉਚੇਰੇ ਤੇ ਚੰਗੇਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਧਰਮ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ:

ਵਰਤ ਨ ਰਹਉ ਨ ਮਹ ਰਮਦਾਨਾ॥ ਤਿਸੁ ਸੇਵੀ ਜੋ ਰਖੈ ਨਿਦਾਨਾ॥੧॥

ਏਕੁ ਗੁਸਾਈ ਅਲਹੁ ਮੇਰਾ॥ ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਦੁਹਾਂ ਨੇਬੇਰਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਹਜ ਕਾਬੈ ਜਾਉ ਨ ਤੀਰਥ ਪੂਜਾ॥ ਏਕੋ ਸੇਵੀ ਅਵਰੁ ਨ ਦੂਜਾ॥੨॥

ਪੂਜਾ ਕਰਉ ਨ ਨਿਵਾਜ ਗੁਜਾਰਉ॥ ਏਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਲੇ ਰਿਦੈ ਨਮਸਕਾਰਉ॥੩॥

ਨਾ ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ॥ ਅਲਹ ਰਾਮ ਕੇ ਪਿੰਡੁ ਪਰਾਨ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੩੬)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕੀਂ ਧੜਾ-ਧੜ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਘਰ-ਘਰ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਉੱਤੇ ਭਰਮ ਉਤਰਨ ਲੱਗਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਣ ਲੱਗਾ।

ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਸ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਔਖੇ ਸਨ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਜੇ ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਫਿਰਕਾ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ-ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਤੇ ਪੂਰੇ ਜਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ੧੫੮੮ ਈ: ਵਿਚ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਸਭ ਨੂੰ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ। ਇਥੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ੧੬੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੀ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ (ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਸੱਚ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਹੁਣ ਅਹਿਲ-ਏ-ਮੁਕਾਮ 'ਤੇ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਲੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੁਣ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਸਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਾਜ ਹੀ ਉਘੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਉੱਚਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਘਟ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਰਗ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਤਿਲਮਿਲਾ ਉਠੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੈਰ ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣੀ ਪਈ। ੧੬੦੬ ਈ: ਵਿਚ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੨ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨ ਲਈ

ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਰੂਪ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਸੂਰਮੇ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਠੀਕ ਸਮਝੀ ਪਰ ਉਹ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਲਈ ਚੰਦੂ ਨੇ ਵੀ ਬਲਦੀ 'ਤੇ ਤੇਲ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਖੁਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। 'ਤੁਜ਼ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰੀ' ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹਵਾਲਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ— "ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਮੂਰਖਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਉਸ ਵੱਲ ਧਾਹ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਈਮਾਨ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਮੁੱਦਤਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਝੂਠ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ।"

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤਿ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। 'ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਸੁਖ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਯਾਸਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਪਿੱਛੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਮੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਸਰਹੰਦੀ ਵਰਗੀਆਂ ਇਸਲਾਮੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹਸਤੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਹੱਥ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਤਿ ਕਸ਼ਟਦਾਇਕ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਾਂਈਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤਸੀਹਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੱਤੀ ਤਵੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿੱਤ ਅਤੇ ਅਡੋਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਂਈਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਣਾ ਮੰਨ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ:

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੧੫ 'ਤੇ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਕਾਰਨ

—ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ*

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਵੱਡੇ ਮੱਤ— ਹਿੰਦੂ, ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਜੋਗ ਮੱਤ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਜੋਗੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੀ ਤਤ੍ਵ-ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਔਝੜ ਰਾਹੇ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਜੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਪੀਂਦੇ ਤੇ ਗਰੀਬ ਜਨਤਾ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਲੋਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਅਗਵਾਈ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਣੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਖੁਦ ਹੀ ਖਹਿ-ਖਹਿ ਮਰੀ/ਲੜੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸਾਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਤੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਿਘਾਰ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੀਸਰੇ ਪੰਥ' ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅੱਗੇ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਤੋਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੱਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਹੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮੋੜ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਥਾਪਤ ਧਿਰਾਂ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨੂੰ ਵੀ ਖ਼ਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਖ਼ਤਰੇ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਗਰੀਬਾਂ, ਨਿਮਾਣਿਆਂ, ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਅਥਵਾ ਸ਼ੂਦਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਥਾਪਤ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਕਦਾਚਿਤ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨੂੰ 'ਖ਼ਤਰਾ' ਇਹ ਸੀ ਕਿ 'ਰਯੀਅਤ' ਕਿਤੇ 'ਆਕੀ' ਨਾ ਹੋ ਬੈਠੇ ਤੇ ਸਾਡੀ ਸਰਦਾਰੀ ਖ਼ਤਮ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ 'ਅਬਚਲ ਨੀਂਹ' ਪੱਕੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ੨੫ ਸਾਲ (੧੫੮੧-੧੬੦੬) ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਅਥਵਾ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ

* ਲੈਕਚਰਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹੀ ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਂਦ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ (ਪੱਟੀ, ਸ਼ਾਹਦਰਾ, ਕਾਬਲ, ਕਸ਼ਮੀਰ, ਥਾਨੇਸਰ, ਰੋਹਤਾਸ, ਆਗਰਾ ਆਦਿ) ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ‘ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ’ ਅਥਵਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਥਾਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਰਾਹ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤੇ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਦੀ ਧਾਰਾ, ਗੁਰਮਤਿ ਧਾਰਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਧਰਾਤਲ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਾਜਾਮੁਖੀ (ਰੀਤੀ ਕਾਵਿ) ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਲੋਕ-ਮੁਖੀ ਹੀ ਬਣਾਇਆ, ਬਲਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕਲਮ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਗਿਆਨ’ ਦੇ ਅੱਖਰ ਬੋਲਣ ਲਈ ਜੀਭ ਕਟਵਾਉਣੀ ਪੈ ਸਕਦੀ ਸੀ ਤੇ ‘ਸੁਣੇ’ ਜਾਣ ‘ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਕਾ ਢਾਲ ਕੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੱਧ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ-ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਜੀਵਨ-ਚਰਿੱਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ, (ਜਿਸ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ-ਜਨਮਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ ਜਾਂ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਸਾਹਿਤ ਆਦਿ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ) ਉਥੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਣਾਲੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੇ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ‘ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਫੜ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਟੱਕਰ ਵੀ ਲਈ ਤੇ ਲੋਕ-ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਭ ਪਿੱਛੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਕ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ੀ/ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਮੋੜ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਗਲਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਪਿਨਕੋਟ

(Frederic Pincot) ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਹਾਲਾਤ (ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ, ਜੰਗਾਂ ਆਦਿ), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਜਾਪੀ ਹੈ (Thomas Patrick Hughes (ed.), Dictionary of Islam, Cosmo Publications, New Delhi-1982, p. 592)। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਰਨੋਲਡ ਟਾਇਨਬੀ (Arnold Toynbee) ਵਰਗਾ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਿੱਛੋਂ ਆਏ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੋੜ ਨੂੰ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ) ‘ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮਾਰਗ’ ਤੋਂ ਭਟਕਣਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ (A Historian’s Approach to Religion, Oxford University Press, London-1956, P-113) ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹੇ ਗਏ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਜੋ ਸਥਾਪਤੀ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਵਹਾਰਕ, ਸੰਸਥਾਗਤ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਥਿਰ ਪੈਂਤੜੇ ਲਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਟਕਰਾਅ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ‘ਤੱਥ’ ਯਾਦ ਰੱਖਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ‘ਸ਼ਹਾਦਤ’ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਰਨ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਥਾਪਤੀ-ਵਿਰੋਧੀ ਲਏ ਜਾ ਰਹੇ ਉਕਤ ਵਿਵਹਾਰਕ, ਸੰਸਥਾਗਤ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੈਂਤੜੇ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਰੰਗਮੰਚ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਏ, ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰੱਖੀ ਸੀ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ (ਸਫਾ ੧੨ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

– ਗੁਰਮੁਖਿ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਭਾਵੈ॥ ਸਹਜੇ ਹੀ ਸੁਖੁ ਸਚੁ ਕਮਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੬੩)

– ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ॥ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਦਾਰਥੁ ਨਾਨਕੁ ਮਾਂਗੈ॥ (ਪੰਨਾ ੩੯੪)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹਿਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੱਬ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਧੀਰਜ ਰੱਖਦਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ। ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸੀ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਵੀ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਅਰਪਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰੀਏ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਚਾਨਣ ਜੱਗ ਵਿਚ ਫੈਲਾਈਏ। ■

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ

-ਸ. ਦਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਵੀ

ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ, ਨਿਡਰ ਅਤੇ ਨਿਧੜਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸੰਤ- ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਅਤੇ ਬੁੱਤ ਪੂਜਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਭ ਇਨਸਾਨ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ॥

ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੪੯-੫੦)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੪੫੫ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਜੇਠ ਦੀ ਪੁੰਨਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਲਕ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਨੀਮਾ ਅਤੇ ਨੀਰੂ ਸਨ। ਉਹ ਜੁਲਾਹਾ ਕਿੱਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਹੱਥੀਂ ਕੱਪੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਜੀਅ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤੀ ਅਤੇ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਇਕਲੌਤੀ ਔਲਾਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਬੜੇ ਹੀ ਚਾਵਾਂ-ਮਲੁਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰਹੱਸਾਂ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਕੋਹੜ ਪ੍ਰਤੀ ਅੰਦੋਲਨ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਸਵੈ-ਪੜਚੋਲ, ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਵਾਦ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਾਵਿਕ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਭਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਤਾਰਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ੨੨੫ ਸ਼ਬਦ, ੧ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ, ੧ ਥਿਤੀ, ੧ ਸਤਵਾਰਾ ਅਤੇ ੨੪੩ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋਈ ਜੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ 'ਮਾਤਾ ਲੋਈ' ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਟੇ ਦਾ ਨਾਂ ਕਮਾਲਾ ਤੇ ਬੇਟੀ ਦਾ ਨਾਂ ਕਮਾਲੀ ਸੀ।

ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ 'ਹੋਣਹਾਰ ਬਿਰਵਾ ਕੇ ਚਿਕਨੇ-ਚਿਕਨੇ ਪਾਤ', ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣਾ ਹੋਵੇ, ਆਮ ਕਰਕੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ

ਲਾ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਧੂ ਭਗਤ ਆਦਿ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਭਰਦੇ ਹਨ :-

ਹੋਇ ਬਿਰਕਤੁ ਬਨਾਰਸੀ ਰਹਿੰਦਾ ਰਾਮਾਨੰਦੁ ਗੁਸਾਈਂ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਲੇ ਉਠਿ ਕੈ ਜਾਂਦਾ ਗੰਗਾ ਨ੍ਹਾਵਣ ਤਾਈਂ।
ਅਗੋਂ ਹੀ ਦੇ ਜਾਇ ਕੇ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਕਬੀਰ ਤਿਥਾਈਂ।
ਪੈਰੀਂ ਟੁੰਬਿ ਉਠਾਲਿਆ ਬੋਲਹੁ ਰਾਮ ਸਿਖ ਸਮਝਾਈਂ।
ਜਿਉਂ ਲੋਹਾ ਪਾਰਸੁ ਛੁਹੇ ਚੰਦਨ ਵਾਸੁ ਨਿੰਮੁ ਮਹਿਕਾਈ।
ਪਸੂ ਪਰੇਤਹੁ ਦੇਵ ਕਰਿ ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ।
ਅਚਰਜ ਨੇ ਅਚਰਜੁ ਮਿਲੈ ਵਿਸਮਾਦੈ ਵਿਸਮਾਦੁ ਮਿਲਾਈ।
ਝਰਣਾ ਝਰਦਾ ਨਿਝਰਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਣੀ ਅਘੜ ਘੜਾਈ।
ਰਾਮ ਕਬੀਰੈ ਭੇਦੁ ਨ ਭਾਈ॥

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੧੦:੧੫)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਲੱਗ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸੁਖ-ਅਨੰਦ ਮਹਿਸੂਸਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਇੱਕ ਠਾਕਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗਿਆਨ-ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ 'ਤੇ ਅਖੌਤੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੜਦੇ ਅਤੇ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਦੇ ਵੀ ਨਿੰਦਾ ਤੋਂ ਘਬਰਾਏ ਨਹੀਂ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਨਿੰਦਾ ਹਮਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰੁ॥ ਨਿੰਦਾ ਹਮਰਾ ਕਰੈ ਉਧਾਰੁ॥
ਜਨ ਕਬੀਰ ਕਉ ਨਿੰਦਾ ਸਾਰੁ॥

ਨਿੰਦਕੁ ਡੂਬਾ ਹਮ ਉਤਰੇ ਪਾਰਿ॥੩॥੨੦॥੭੧॥ (ਪੰਨਾ ੩੩੯)

ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਆਗੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਪਾਖੰਡਵਾਦ ਅਤੇ ਅਨੇਕ-ਈਸ਼ਵਰਵਾਦ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ:

ਗਰਭ ਵਾਸ ਮਹਿ ਕੁਲੁ ਨਹੀ ਜਾਤੀ॥ ਬ੍ਰਹਮ ਬਿੰਦੁ ਤੇ ਸਭ ਉਤਪਾਤੀ॥੧॥
ਕਹੁ ਰੇ ਪੰਡਿਤ ਬਾਮਨ ਕਬ ਕੇ ਹੋਏ॥

ਬਾਮਨ ਕਹਿ ਕਹਿ ਜਨਮੁ ਮਤ ਖੋਏ॥੧॥ਰਹਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਾਸ਼ੀ ਛੱਡ ਕੇ ਮਗਹਰ ਆ ਵੱਸੇ। ਇਹ

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੨੯ 'ਤੇ)

ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ ਮਾਲਕ : ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ

—ਸ. ਗੁਰਵੀਰ ਸਿੰਘ*

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ “ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੀ ਰੋਚਿਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਦਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਪੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਕਿਰਤੀ ਸਨ, ਕੱਪੜੇ ਉਣਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਨੀਰੂ ਜੀ ਤੇ ਨੀਮਾ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਲਕ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਿਆ। ਉਂਝ ਇਹ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਮਤ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਇਆ। ਪਰੰਤੂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਿਖਰ ਛੋਹ ਕੇ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਚੇਰੇ ਉੱਠਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਮੁਲਾਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਛੱਡ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਹੋਰ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਾਂਗ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਵਲਗਣ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਚੁਣਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ‘ਨਾ ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ’ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਆਖੀ”।^੧

ਹਮਰਾ ਝਗਰਾ ਰਹਾ ਨ ਕੋਉ॥

ਪੰਡਿਤ ਮੁਲਾਂ ਛਾਡੇ ਦੋਉ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਬੁਨਿ ਬੁਨਿ ਆਪ ਆਪੁ ਪਹਿਰਾਵਉ॥

ਜਹ ਨਹੀ ਆਪੁ ਤਹਾ ਹੋਇ ਗਾਵਉ॥੨॥

ਪੰਡਿਤ ਮੁਲਾਂ ਜੋ ਲਿਖਿ ਦੀਆ॥

ਛਾਡਿ ਚਲੇ ਹਮ ਕਛੂ ਨ ਲੀਆ॥੩॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੫੮)

ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਖੁੰਝੇ ਹੋਏ ਹਨ:

* ਖੋਜਾਰਥੀ ਸਿੰਘਾਨੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਰਾਜਸਥਾਨ।

ਬੁਤ ਪੂਜਿ ਪੂਜਿ ਹਿੰਦੂ ਮੂਏ ਤੁਰਕ ਮੂਏ ਸਿਰੁ ਨਾਈ॥

ਓਇ ਲੇ ਜਾਰੇ ਓਇ ਲੇ ਗਾਡੇ ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਦੁਹੁ ਨ ਪਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੬੫੪)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸੰਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ। ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ (ਬੇਦੀ) ਅਨੁਸਾਰ “(ਭਗਤ) ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬੇਜੋੜ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵਰਗੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਤੁਲਸੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਉਤਪੱਤ ਹੈ।”^੨ ਆਚਾਰਯ ਹਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਿਵੇਦੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ “(ਭਗਤ) ਕਬੀਰ ਦਾਸ ਨੇ ਅੱਖੜਤਾ ਯੋਗੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਲਈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭਟਕਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਬੀਰ ਦਾਸ ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਨਹੀਂ ਰੋਇਆ, ਬਲਕਿ ਕਠੋਰ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਅੱਖੜਤਾ ਸਰਬ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। (ਭਗਤ) ਕਬੀਰ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਫੱਕੜ ਸੀ, ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਮਸਤ ਮੌਲਾ।” ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿਚ ਡਾ. ਦਿਵੇਦੀ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ “ਜੇ ਇਕ ਵਾਕ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਮਸਤ ਮੌਲਾ ਸਨ, ਬੇ-ਪਰਵਾਹ, ਦ੍ਰਿੜ, ਉਗਰ, ਫੁਲਾਂ ਤੋਂ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਤੋਂ ਕਠੋਰ।”

ਗ੍ਰੇਸੀਅਨ ਵਰਗੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬਾਈਬਲ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮੰਨਿਆ। ਵੈਸਟਕਾਟ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਤੇ ਸੇਂਟ ਜੌਹਨ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕੀਤਾ।^੩ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹਨ। ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਸੰਤ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਡਾ. ਰਾਜਦੇਵ ਸਿੰਹ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਨੂੰ ‘ਆਧੁਨਿਕ ਕਬੀਰ’ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ। ਡਾ. ਸੁਕਦੇਵ ਸਿੰਹ ਅਤੇ ਡਾ. ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੁਬੇ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਕ ਸੰਚਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਡਾ. ਆਰਯ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਨੇ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਧਿਐਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਲੀਅਮ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਮੁੜ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਅਨੁਸਾਰ “ਸੰਤ ਕਬੀਰ ਅਦਭੁੱਤ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ ਸਵਾਮੀ ਸਨ। ਉਹ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਤੰਗ ਹੱਦ-ਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਰੂੜ-ਰੀਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਠੀਕ ਲੱਗਿਆ, ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਿਧਾਂਤ

ਨਾਲ ਅਥਵਾ ਰੀਤ ਨਾਲ ਉਹ ਲਿਪਟੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਸੀ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ, ਪਾਖੰਡਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਨਾਲ ਯੁਕਤ-ਆਚਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਚੀ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਅਥਵਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਵੀ ਮਾੜਾ ਦਿਸਿਆ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਥਵਾ ਧਾਰਮਿਕ ਮੁਖੀਏ ਨੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਰਗ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਰੋਕਿਆ, ਉਹ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਸ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ ਪਾਖੰਡ-ਖੰਡਨੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੰਡਿਤ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਭਗਤੀ ਯੁੱਗ ਦੇ ਉਹ ਇਕ ਸਮਰੱਥ ਲੋਕ ਨਾਇਕ ਸਨ।^੪

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਸੋਚ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਇਹ ਕਹਿ ਲਈਏ ਕਿ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੰਤ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਹੀਰੇ ਵਾਂਗ ਨਿਰਮਲ, ਗੰਗਾ ਜਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨਮਈ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪੀ ਬਗੀਚੇ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸੁਗੰਧਤ ਫੁੱਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਹਿਕ ਅੰਬਰਾਂ ਤਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਜੋ ਝਿਲਮਿਲ-ਝਿਲਮਿਲ ਕਰਕੇ ਭਟਕੀ ਹੋਈ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭਟਕਿਆਂ ਲਈ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰਾ ਹੈ।

ਸੋ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਅਤੇ ਨਿਰਛਲ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਚਿੰਤਕ ਸਨ। ਉਹ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਸਭ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਕੁਝ ਪਹਿਲੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਵੇਲੇ ਦੇਵਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਲਈ ਬਜਿਦ ਹੋਣਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਖਰੀ ਰਸਮਾਂ ਜਲਾਉਣ ਜਾਂ ਦਫਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਥਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਭ ਭਗਤਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਭਗਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ

ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹਲਵਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਮਾ

—ਡਾ. ਅਨੁਪ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਤੇ ਪਾਸਾਰ ਵੰਚਿਤ-ਵਿਹੂਣੀ ਤੇ ਪੀੜਤ ਧਿਰ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਖਲੋਣਾ; ਹੱਕ, ਸੱਚ ਤੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਜੂਝਣਾ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ, ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਡੱਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਇਕ ਪਾਸਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ:

ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨੨)

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਵਿਰਸਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ 'ਚ ਵੱਸਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਸਾਲ ੨੦੧੦ ਦੇ ਅਰੰਭ 'ਚ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਨਾਰੀਤਵ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀਣ ਤਕ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਤੱਥ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਸਾਧਾਰਨ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਜਰਮਨ ਚਿੰਤਕ ਦੇ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਇਕ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਹਾਰਾ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਜਮਾਤ ਹੈ ਪਰ ਲੱਗਭਗ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਅਤੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੭੫੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ 'ਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ, ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਲਈ ਅਤੇ ਹੱਕ, ਸੱਚ ਤੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਤਾਏ ਹੋਏ ਵਰਗ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ 'ਚ ਸਿਰਲੱਥਾਂ ਵਾਂਗ ਲੜ-ਮਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਵਾਲਸਰ ਸਾਹਿਬ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਵਿਖੇ

* # ੧੪੨, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ ਬਟਾਲਾ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ)-੧੪੩੫੦੫.

ਮੋ: ੯੮੭੬੮-੦੧੨੬੮

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਇਸ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦਾ ਅਕੱਟ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਦੂਜੇ, ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਦਹਾਕੇ 'ਚ ਰੂਸ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਹਲਵਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਉਪਜਾਇਕਤਾ ਦਾ ਲਾਭ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਮਹਾਂ ਕਾਰਨਾਮਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਸ ਤੋਂ ੨੧੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਈ ੧੭੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਿਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਗੂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਖੇਪ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਦਮਨ-ਚੱਕਰ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਿਮਨਜਾਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ 'ਮਾਧੋਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ' ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਯੋਧੇ ਤੇ ਮਹਾਂ ਮਾਨਵੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਥਾਪੜੇ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ 'ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ' ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਿਆਂ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਜੁਝਾਰੂਪਣ ਜਗਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਗੂ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਕੇਸਰੀ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਗਾਰਾ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਆਪਣੇ ਭੱਥੇ 'ਚੋਂ ਪੰਜ ਤੀਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਸਤਰ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੇ। ਸਲਾਹਕਾਰ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ੧. ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ੨. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ੩. ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ੪. ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ੫. ਭਾਈ ਰਣ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨਾਲ ਭੇਜੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ੨੦ ਸਿੰਘ ਵੀ ਨਾਲ ਭੇਜੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ੨-੩ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਅਤੇ ੭੮੦੦ ਪੈਦਲ ਲੜਾਕੂ ਆ ਰਲੇ ਸਨ। ਡਾ. ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਅਨੁਸਾਰ "ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੮੯੦੦ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।" ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਉਹ ਰਲੇ ਜਿਹੜੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਲੁੱਟਿਆ-ਕੁੱਟਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆ ਜੋ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵਿਲਾਸੀ ਤੇ

ਭੋਗਮਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਇਕ ਲਾਹਨਤ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ “ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਨਹੀਂ ਤੋਰਿਆ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਹਾਇਕ ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ... ਕਿਸਾਨ ਸਨ।” (ਸਫ਼ਾ ੧੧੩)

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਅਤੇ ਵੰਚਿਤ-ਵਿਹੂਣੀ ਧਿਰ, ਜੋ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸਤਾਈ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਵੱਲੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸੰਗ-ਸਾਥ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਕਾਰਨ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਸੈਨਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਚੁੰਬਕੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਵੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ। ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅਜੇ ਲੋਕ-ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਤਰੇ-ਤਾਜ਼ਾ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਤੇ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਏ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਹਿਤ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚੈ ਕਰ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਦਲਿਤਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਸਨ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਸਨ। ਉਹ ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹ ਯੁੱਧ ਕਲਾ 'ਚ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸਨ। ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਅਨੁਸਾਰ, “ਉਹ ਇਤਨਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਛੁਹਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤੀਰ ਤੇ ਖੰਜਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਾ ਭਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਤਕੜਾ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਸੀ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਰਤਾ ਵੀ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀਆਂ।” (ਸਫ਼ਾ ੧੧੩)

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਕਦੇ ਵੀ ਦੁਬਿਧਾ-ਦੋਚਿੱਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਉਹ ਝੱਟ ਹੀ ‘ਡਗਮਗ ਛਾਡਿ ਰੇ ਮਨ ਬਉਰਾ’ ਨੂੰ ਅਮਲ 'ਚ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਗੁਣ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। “ਉਸ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਜੱਕੋ-ਤੱਕੇ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਏਕਾ ਏਕ ਹੀ ਵੈਰੀ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਭਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡੇ-ਅੱਡ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ। ਬੰਦੇ (ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ) ਦੀ ਇਹ ਖੂਬੀ ਸੀ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੇ ਕੁਝ ਉਹ ਕਰਦਾ, ਏਕਾ ਏਕ ਹੀ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਸੋਚਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਂਚ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਤੜਕੇ ਹੀ ਸਿੱਟੇ ਤੀਕ ਅੱਪੜ ਪੈਂਦਾ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਘਾਬਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ,

ਉਹ ਤੱਕ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੁਰ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਹੋ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਭੇਦ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਆਦਮੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਂਦਾ।” (ਸਫਾ ੧੧੫-੧੧੬) ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੇਖੋ: “ਜਦ ਬੰਦਾ (ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ) ਪੱਕਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਣਾ ਤਦ ਉਹ ਦਲੀਲਾਂ ਵਿਚ ਵਕਤ ਨਾ ਲੰਘਾਉਂਦਾ।” (ਸਫਾ ੧੧੭) ਸ. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ “Banda the Brave” ਦੇ ਸਫਾ ੧੫੧ ’ਤੇ ਉਕਤ ਕਥਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ, “ਫੁਰਤੀ ਵਿਚ (ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਬੰਦਾ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਸਮੇਜ਼ਮ ਅਤੇ ਉਹ ਦੂਜੇ ਰਮਜ਼ ਭਰੇ ਵਿਗਿਆਨਾਂ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਉਸਤਾਦ ਸੀ।” ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਲਕਮ History of the Sikhs ਦੇ ਸਫਾ ੭੯ ’ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਬੰਦਾ (ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ) ਅਚੰਭੇ ਭਰੀ ਸੂਰਮਤਾਈ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਫਤਹਿ ਲਈ ਅਣਰੁਕੇ ਲੜਦੇ ਜਾਣਾ ਉਸ ਦੀ ਫਿਤਰਤ ਸੀ।” ਵਿਦਵਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: “ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਬਹਾਦਰਾਂ ਅਤੇ ਜੁਰਅਤ-ਭਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ।... ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ-ਭਰਪੂਰ ਛਬ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਅੱਖੀਆਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ।” “ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ” (ਸਫਾ ੨੫੨) ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੈਕਰੇਗਰ ਅਨੁਸਾਰ, “ਬੰਦਾ (ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਬਹਾਦਰਾਂ ਤੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸੀ।” ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਨਾਲ ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਮੇਟਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ, ਉਹ ਵੀ ਬੰਦੇ (ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ) ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸ਼ਾਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ। ਉਸ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਬੜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਣੁਕ ਸਾਹਸ ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸੂਰਮਤਾਈ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਪਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਫੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਧਰਮ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਬੰਦੇ (ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਉੱਚਾ ਚਰਿੱਤਰ ਓਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਕਿ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ। ” ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ (੧੪੬੯-੧੭੬੫ ਈ:) ਦੇ ਸਫ਼ਾ ੧੦੩ 'ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: “ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਿਸ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਦਿਨ ਤਕ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬੋਟੀ-ਬੋਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੋਹਰ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਦੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਕਦੇ ਰੋਮਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ, ਨਾ ਤੰਬਾਕੂ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਯੁੱਧਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਲਾਲਚਾਂ, ਉਸ ਦੀ ਅਣਵੰਗਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਉਕਸਾਹਟ ਤੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਹਾ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਲਗਨ ਯੁੱਧ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਤੋਂ ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ”

ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਲੰਘਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਤੇ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੋਨੀਪਤ, ਕੈਥਲ, ਸਮਾਣਾ, ਘੁੜਾਮ, ਠਸਕਾ, ਸ਼ਾਹਬਾਦ, ਮੁਸਤਫਾਬਾਦ, ਕਪੂਰੀ, ਸਢੌਰਾ, ਛੱਤ-ਬਨੂੜ, ਸਰਹਿੰਦ, ਕਲਾਨੌਰ ਤੇ ਬਟਾਲਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਛੁਟ ਦਰਜਨ ਕੁ ਹੋਰ ਛੋਟੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ੧੦-੧੨ ਕੋਹ ਦੂਰ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਹੋਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ੧੪ ਮਈ ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਸਢੌਰਾ ਤੇ ਨਾਹਨ ਵਿਚਕਾਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ।

ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਤਵ ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਗਲੇਰਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਬਰ ਰਾਜ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਟੱਕਰ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਨਿਮਨ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੀ/ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਜਾਨੂੰਨ ਤੇ

ਧਾਰਮਿਕ ਤੁਅੱਸਬਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਸਭ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲਾ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਉਕਤ ਜਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ ਅਮਾਨਵੀ ਵਿਵਸਥਾ 'ਚ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕ-ਹਿੰਤੂ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਕਿਰਤੀ-ਕਿਸਾਨ ਤੇ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਲੇ ਵਾਪਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਆਮਦ ਨਾਲ ਉਕਤ ਵਰਗਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿਚ ੫੦ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਖਰਖੇਦਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਗੂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਿਆਸ ਤੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਲਕ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਾਪਰਿਆ। ਇਰਵਿਨ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ Later Mughals ਦੇ ਭਾਗ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸਫਾ ਨੰ: ੯੮ ਉੱਪਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਜੋ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮਿਲਾ ਕੇ ਚੱਲੇ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਜੱਟ ਜਾਂ ਜਾਟ ਸਨ। ਇਹ ਹੈ ਵੀ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਥਿਤ ਛੋਟੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਲੋਕ ਜੋ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਰਲੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਹੱਕ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਰਤੇ ਅਤੇ ਮਾਲਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ।”

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸੱਤ ਸੌ ਸਾਲ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਇਕ ਅਤਿ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਫਰੁੱਖਸੀਅਰ ਤੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਇਕ ਵੀ ਰਾਤ ਅਮਨ-ਚੈਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੌਂ ਸਕੇ ਸਨ। ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਫੌਜ ਦਾ ਦੋ-ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਛੇ ਸਾਲ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਲੱਗਭਗ ੩੫ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਤੇ ਸਵੈ-ਸ਼ਾਸਨ ਖਾਤਰ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਲਹੂ-ਵੀਟਵਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਆਮ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਛੋਟੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਮਨ ਜਾਤੀਆਂ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਪੂਰਨ ਰਾਜ (State) ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ ਅਤੇ ਸੈਨਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਹੋਏ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਇਹ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਚੱਲੇਗਾ ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਰਹੇਗਾ ਬਾਬਾ

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਇਲਾਕਾ ਜਿੱਤਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੰਨਾ ਛੱਡਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਉਪ-ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਵੰਚਿਤ-ਵਿਹੁਣੀ ਧਿਰ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਿਆਇਤ ਤੇ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਹਦਾਇਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਬਾਏ ਤੇ ਸਤਾਏ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਾਣਿਆ। ਸਵੈ-ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਯੁੱਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਡਾ. ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਅਨੁਸਾਰ “ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਅਜਿੱਤ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ।” ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਕਤ ਵਰਣਿਤ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਇਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਸਦਕਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਵਾਦ ਚੱਖਿਆ।”

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਨਸਬਦਾਰੀ ਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਵਿਗਾੜ ਆਏ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਮ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਕਰੂਰ ਲੁੱਟ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਗਾੜਾਂ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਰੇਕ ਮਨਸਬਦਾਰ ਨੂੰ ਨਕਦ ਤਨਖਾਹ ਦੀ ਥਾਂ ਜਾਗੀਰ ਹੀ ਆਮ ਕਰਕੇ ਮਿਲਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਦੂਜੇ, ਇਕ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਵਧੇਰੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਕ ਹੀ ਜਾਗੀਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਹਾਕਮ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਏਧਰੋਂ-ਉੱਧਰ ਕਰਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਕਾਰਨ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੁੱਟ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮਨਸਬਦਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਣ ਕਾਰਨ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੀ ਅਲਾਟਮੈਂਟ ਵੀ ਪੈਸੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਦਕਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਲਾਟਮੈਂਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ। ਜਾਗੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਆਪਸੀ ਤਣਾਉ ਤੇ ਟਕਰਾਉ ਵੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਰਗੜਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬੱਝਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮਨਸਬਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਹਲਵਾਹਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਮੀਨ ਹਲਵਾਹਕ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨ ਤੇ ਛੋਟਾ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਇਲਾਕਾ

ਜਿੱਤਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਛੋਟੇ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰੂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਡੰਗ ਓਨਾ ਤਿੱਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਾਣ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲੇ। ੧. ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ ਉਹ ਛੋਟੇ ਤੇ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ੨. ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਜੱਟ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ। ਜ਼ਮੀਨ ਹਲਵਾਹਕ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵੱਲ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਮਾਲ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਆਪ ਵੰਡਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਵੰਡ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਘੁੜਾਮ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਘੋੜੇ ਤੇ ਝੋਟੇ ਛੱਡ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਗਊਆਂ ਤੇ ਮੱਝਾਂ ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ, ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਭੁੱਖਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਾਸ ਆਇਆ, ਉਸ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਛੋਟੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਬਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਨ, ਮਾਲ ਆਦਿ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਕਾਰਜਕਾਲ ਕੇਵਲ ਪੌਣੇ ਕੁ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਸਵੈ-ਮਾਣ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਨਾ ਬੁਝਣ ਵਾਲੇ ਚਿਰਾਗ ਜਗਾ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਜੋ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਚਿਰਾ ਰਾਜ ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਕਤੀ ਸੈਨਿਕ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਇੱਕੋ ਖਾਸ ਗੱਲ ਜੋ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਉਹ ਸੀ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰੀ ਢੰਗ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਨਿੱਜੀ ਅਮਲੀ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰਈਅਤ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਕੇਵਲ ਇਸ ਦੇ ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ‘ਸਹੀ ਉਲ-ਅਖ਼ਬਾਰ’ ਦਾ ਕਰਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹਰ ਉਹ ਆਦਮੀ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਕਈ ਪਰਗਨਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਚਲਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖ ਅਤੇ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨਮੌਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਘੱਟ

ਹੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮ ਵੀ ਉਦੋਂ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੇ ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਹ ਨਿਯਤ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਮਲਾ ਤਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਲੋਕ ਆਪ ਕਿੰਨੀ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਲਵਾਹਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪ੍ਰਾਧੀਨ ਦਾਸਾਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ... ਸਿੱਖ ਬਹੁਤੇ ਚੁੰਕਿ ਪੇਂਡੂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੀੜ ਕਿੱਥੇ ਅਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵੱਲ ਕੋਈ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਲਈ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜੋ ਕੰਮ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸੀ ਇਸ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟ ਦੇਣਾ। ਸਿੱਖ ਇਸ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਗੀ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੀਮਿਤ ਸਮੇਂ ਇਸ ਪਲੇਠੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਲੀ ਹਲਵਾਹਕ ਭੋਇੰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਸਦਾ ਵਗਦਾ ਮੋਮਲੀ ਫੋੜਾ ਹਟ ਗਿਆ। ” (ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਸਫਾ ੪੫)

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ

(ਸਫਾ ੧੭ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਵੱਸਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਖੋਤੇ ਦੀ ਜੂਨੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਿਬੇੜਾ ਤਾਂ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ‘ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਪ੍ਰਤਾਪ’ ਨੇ ਮਗਹਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਸ਼ੀ ਵਰਗਾ ਰੋਣਕੀ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦਾ ਭਰਮ ਤੋੜਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਸੰਮਤ ੧੫੭੫ ਬਿਕਰਮੀ ਨੂੰ ਉਹ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੱਜ ਵੀ ਕਰੋੜਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕਬੀਰ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਭਇਆ ਜੈਸਾ ਗੰਗਾ ਨੀਰੁ॥

ਪਾਛੈ ਲਾਗੋ ਹਰਿ ਫਿਰੈ ਕਹਤ ਕਬੀਰ ਕਬੀਰ॥੫੫॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੬੭)

ਸਾਨੂੰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਟੁੱਟ ਪਿਆਰ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਬਰਨਾਰਡ ਸ਼ਾਅ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, “ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਖਤਰਾ ਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਡਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ”।

ਸ੍ਰੀ ਰਵਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

—ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਰਵਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ (ਸੰਨ ੧੮੬੧-੧੯੪੧ ਈ:) ਨੋਬਲ ਇਨਾਮ ਜੇਤੂ ਬੰਗਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਧਰਮ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜਗਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦਾ ਮੰਨਦਿਆਂ ਇਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਰਵਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਆਏ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਿਆ, ਬੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬਹਾਦਰੀ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ— ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਆਖਰੀ ਉਪਦੇਸ਼, ਵਾਧੂ ਦਾਨ ਅਤੇ ਬੰਦੀ-ਬੀਰ-ਬੰਗਲਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੀ/ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਹੋਏ ਮਿਲੇ ਹਨ।

‘ਬੰਦੀ ਬੀਰ’ ਕਵਿਤਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਕਥਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸੰਨ ੧੭੧੫ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਅਬਦੁੱਸਮਦ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰਕੇ ਰਾਸ਼ਨ-ਪਾਣੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਮੁੱਠੀ-ਭਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦੌਰਾਨ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਖੜਕਾਉਂਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਰਵਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਿਹ’ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਣ ਲੱਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੂਰ ਤਕ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗੀ।

* #੮, ਦਸਮੇਸ਼ ਨਗਰ, ਪੁਲਿਸ ਲਾਈਨ ਰੋਡ, ਪਟਿਆਲਾ। ਫੋਨ : ੦੧੭੫-੨੩੬੬੪੮੫

‘ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ’ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ’ਚੋਂ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਜੂਝਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੈ, ਅਜ਼ਾਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਜੂਝੇ। ਸਾਰੇ ਫੱਟ ਸੀਨਿਆਂ ’ਤੇ ਖਾਧੇ ਸਨ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਗਏ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ!

ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਦਾਂ ਉੱਡ ਗਈਆਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਵਗੇ ਲਹੂ ਦੇ ਦਰਿਆ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੂਝਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਘਾਇਲ ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਪੂਰੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਮਾਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਨ, ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਂਦੇ ਉਹ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ’ਤੇ ਟੁੱਟ ਪੈਂਦੇ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਚਣੇ ਚਬਾਏ। ਹੁਣ ਉਹ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਕਾਫੀ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਆਖਰ ਜੰਗੀ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ ਤੱਕ ਤੇਗ ਦੇ ਜੋਹਰ ਵਿਖਾਏ। ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਵੀਰਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਇਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਨਤਾ ਇਹ ਅਨੋਖਾ ਜਲੂਸ ਵੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਬੀਰ ਯੋਧੇ ਹੱਥਕੜੀਆਂ, ਜੰਜੀਰਾਂ ਖੜਕਾਉਂਦੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਸਨ।

ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਿੰਘ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਉਂ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਲਾਦਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਕੇ ਜ਼ਾਲਮ ਮੁਗ਼ਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਕਬਰ ਖੋਦ ਦਿੱਤੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਕਤਲ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ। ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਮੁਗ਼ਲ ਸਭ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਸਨ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਕਾਹਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ?

ਅਖੀਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਜੰਬੂਰੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਨੋਚਿਆ ਗਿਆ। ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ‘ਸੀਅ’ ਆਖਿਆਂ ਗੁਰੂ-ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਹਿਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਖੀਰ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਸਾਕਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦ ਲਈਆਂ ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਏ।

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ

ਦਲੇਰੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਅਡੋਲਤਾ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਚਾਅ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਵੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ-ਜਾਬਰਾਂ ਦਾ ਨਾਮੋ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟ ਗਿਆ। ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ। ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਪੇਸ਼ ਹੈ :

ਬੰਦੀ ਬੀਰ

ਪੰਜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭੈ ਤੇ ਬੀਰ ਸਿੱਖ
ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਜਾਗ ਪਏ !
ਸਿੱਖ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ’ ਗਜਾਉਂਦੇ,
ਗੱਜਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗੀ।
ਸਿੰਘ ਜਾਗੇ ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਲਿਆਇਆ ਸੀ !
ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੇ !
ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ !
ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੀਨਿਆਂ ’ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਸਹਿੰਦੇ ਰਹੇ
ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹੇ !
ਉਹ ਸਮਾਂ ਵੀ ਆਇਆ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਡਰ ਨ ਮੰਨਿਆ !
ਮੌਤ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ’ਤੇ ਢਹਿ ਪਈ !
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਗਏ !
ਪੰਜ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ,
ਇਕ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ।
ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜ-ਮਹੱਲਾਂ ’ਚ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ,
ਅਨੀਂਦਰੇ ਕੱਟਣ ਲਗੇ।
ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ,
ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਲਹੂ;
ਸਮਕਾਲੀ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਉਠਿਆ।
ਸਿੰਘ ਅਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ,
ਮੁਗਲ, ਸਿੰਘ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਦੋਨੋਂ ਧਿਰਾਂ,
ਆਪਸ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਬਲ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ,
ਪੂਰੇ ਤਾਣ ਨਾਲ ਲੜੀਆਂ।
ਸਿੰਘ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ’ ਗਜਾਉਂਦੇ ਸਨ।
ਮੁਗਲ ‘ਅੱਲਾਹ ਹੂ ਅਕਬਰ’ ਦਾ ਨਾਦ ਛੇੜਦੇ।

ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ,
 ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੁੜਿਆ।
 ਆਖਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ।
 ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਉਹਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾ,
 ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਆਂਦਾ ਗਿਆ।
 ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਬਰਛਿਆਂ 'ਤੇ ਟੰਗ,
 ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀ।
 ਸੱਤ ਸੌ ਸਿੱਖ ਹੱਥਕੜੀਆਂ-ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਖੜਕਾਉਂਦੇ,
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਗਰ ਤੁਰ ਰਹੇ ਸਨ।
 ਦਿੱਲੀ ਨਿਵਾਸੀ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਡਰ ਦੇ ਭਾਵ ਨਾਲ,
 ਗਲੀਆਂ-ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ;
 ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।
 ਸਿੰਘ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾ ਰਹੇ ਸਨ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ'
 ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।
 ਹਰ ਕੈਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਸੀ।
 ਹਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਨਾਲ,
 ਸੌ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ।
 ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸੱਤ ਸੌ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ।
 ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਆਖਿਆ,
 ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਬਿਲੰਭ ਦੇ,
 ਇਸ ਬਾਲ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ!
 ਬਾਲ ਦੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ,
 ਬੰਦਾ ਨਿਰਸ਼ਬਦ ਰਿਹਾ।
 ਬਾਲ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਗਾ ਲਿਆ,
 ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ,
 ਬਾਲ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ।
 ਉਹਦੀ ਲਾਲ ਦਸਤਾਰ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ,
 ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ।
 ਬਾਲ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ' ਆਖੀ,
 ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖਿਆ।
 ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਵੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ' ਗਜਾ ਕੇ,
 ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ-

‘ਮੈਂ ਨਿਰਭੈ ਹਾਂ’ ਉਹਨੇ ਆਖਿਆ।
 ਬਾਲ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ’ ਉਚਾਰਦਿਆਂ,
 ਭੋਇੰ ‘ਤੇ ਡਿੱਗ ਗਿਆ।
 ਰਾਜੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ,
 ਡੁੰਘੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਏ।
 ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ,
 ਜੰਬੂਰਾਂ ਨਾਲ ਨੋਚਿਆ ਗਿਆ।
 ਬੋਟੀ-ਬੋਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ,
 ਬਲੀ ਯੋਧਾ ‘ਸੀਅ’ ਨਾ ਆਖਦਿਆਂ,
 ਸੁਆਸ ਤਿਆਗ ਗਿਆ।
 ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਮੂਹ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ,
 ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦ ਲਈਆਂ;
 ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਡੁੰਘੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ (ਸਫਾ ੨੦ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਭਗਤੀ ਕਾਲ ਸਵਰਨ ਯੁੱਗ ਬਣਿਆ। ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ-ਕਾਵਿ ‘ਪੁਰ ਉਥਾਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਨਰ-ਜਾਗਰਣ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸੱਜਿਤ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਸਦਾ ਅਮਰ ਰਹਿਣਗੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ (ਭਗਤ) ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਹੈ।^੧

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸਤਰਿਤ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਇਕ ਵਿਕਸਿਤ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ, ਸ਼ੋਹਰਤ ਅਤੇ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਤੋਂ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਸਨ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿਪਣੀਆਂ:

੧. ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ, ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੬੫, ਸਫਾ ੨੨੪.
੨. ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ (ਬੇਦੀ), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਸਫਾ ੨੦-੨੧.
੩. ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤਯ ਕਾ ਪ੍ਰਥਮ ਇਤਿਹਾਸ (ਅਨੁ. ਹਿੰਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੰਸਥਾ)
੪. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ), ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਰੋਤ ਮੂਲਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫਾ ੧੫੧.
੫. ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ (ਬੇਦੀ), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਸਫਾ ੨੧.

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਕ ਅਚਰਜ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਇਆਕਲਪ ਦੇ ਪੁੰਜ

—ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ*

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਠੀਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ, ਵੈਰਾਗ ਅਤੇ ਵੀਰਤਾ ਦੇ ਮੁਜੱਸਮੇ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਸਾਕਾਰ ਸਰੂਪ ਸਨ। ਉਹ ਸੰਯੁਕਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਿਰਕੱਢ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਨ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ, ਧਰਮ-ਨਿਆਂ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਯਾਦਗਾਰੀ, ਲੀਹਾਂ-ਪਾਊ ਅਤੇ ਸਿਰਲੱਥ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਕਾਇਮ ਮਹਾਨ ਸਲਤਨਤ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨ, ਉਸ ਦੇ ਅਨਿਆਈ ਰਾਜ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਨ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾਉਣ ਅਤੇ ਉਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤਕ ਕੰਬਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਘਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਾਲੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਰੀ ਤੇ ਜੁਗ-ਪਲਟਾਊ ਫਤਹਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਹੋਈ, ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਕਰਤੱਵ ਦੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸੁਆਸਾਂ ਤਕ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਤਸੀਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਿੜੇ-ਮੱਥੇ ਝੱਲੇ ਸਨ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਧਰਮੀ ਜਿਊੜੇ, ਦੇਸ਼-ਭਗਤ, ਕੌਮੀ ਪਰਵਾਨੇ ਜਾਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ-ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਸਬਰ-ਸ਼ੁਕਰ ਨਾਲ ਇਉਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਹਰ ਘਟਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਚਰਜ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਦੀ ਇਕ ਅਨੂਠੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ।

ਉਹ ਪੁਣਛ (ਕਸ਼ਮੀਰ) ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਿੰਡ ਰਾਜੌਰੀ, ਵਿਚ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੭੦ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਦੇਵ, ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਕਿਰਸਾਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤੀ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਘਰੇ ਹੀ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਗਰਭਵਤੀ ਹਿਰਨੀ, ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰਨ ਲਈ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਪੇਟ ਚੀਰਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਨਿਕਲ ਆਏ,

* # ੬੦੫, ਸੈਕਟਰ-੧੬ ਡੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-੧੬੦੦੧੫. ਮੋ: ੯੪੧੭੨-੨੭੬੦੫

ਜੇ ਆਪ ਦੇ ਵੇਖਦੇ-ਵੇਖਦੇ ਤੜਫ-ਤੜਫ ਕੇ ਮਰ ਗਏ। ਇਸ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਬੈਰਾਗ ਦਾ ਮਾਨੋ ਸੋਮਾ ਫੁਟ ਪਿਆ। ਇੰਨਾ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਸ਼ਸਤਰ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੇ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਵੈਰਾਗੀ ਬਣ ਗਏ। ਫਿਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ, ਸਾਧੂ ਜਾਨਕੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਜ ਕੇ, ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੱਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਉਕਤ ਨਾਂ ਵੀ ਬਦਲ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਧੋਦਾਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ, ਉਦੋਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਆਪ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਰਾਮਥੀਮਣ (ਲਾਹੌਰ ਲਾਗੇ) ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਮਨ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸ਼ਾਂਤ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਥਾਂ-ਠਿਕਾਣਾ ਵੀ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਉਦੋਂ ਹੀ, ਸਾਧੂ-ਬੈਰਾਗੀ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੇ-ਘੁਮਾਉਂਦੇ ਜਦੋਂ ਆਪ ਨਾਸਕ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ) ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਪੰਚਬਟੀ ਵਿਚ ਔਘੜ ਨਾਥ ਯੋਗੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਦਕਾ ਆਪ ਹੱਠ-ਯੋਗ ਤੇ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਮਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਗਏ।

ਨਾਥ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਪਿੱਛੋਂ, ਉਹ ਉਥੋਂ ਵੀ ਉਚਾਟ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਉਰਾਰ-ਪਾਰ ਭੌਂਦੇ-ਭ੍ਰਮਦੇ ਸੰਨ ੧੬੯੨ ਵਿਚ ਨਾਂਦੇੜ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਫਿਰ ਉਥੇ ਹੀ ਦਰਿਆ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਜਪ-ਤਪ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ, ਆਪ ਇਕ ਸਿੱਧ ਪੁਰਖ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦੱਸਣ ਤੇ ਆਏ-ਗਏ ਸਾਧੂ ਤੇ ਅਤਿਥੀ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਤੇ ਹੇਠਿਆਉਣ ਦੇ ਚੇਟਕ ਵੀ ਵਰਤਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਹੱਠ-ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਕਰਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਮਨ ਅਜੇ ਵੀ ਬੇਚੈਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਆਪ ਆਏ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਭਟਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸੋ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਕੋਮਲ ਪਰ ਅਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਏ ਹੋਏ ਮਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸੇਧ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰੀਵ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਵਰਤਣ ਵਾਸਤੇ, ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ ਉਥੇ ਹੀ, ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈ: ਵਿਚ, ਅਚਨਚੇਤ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਮੇਲ-ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਮਾਨੋ ਪਲੋ-ਪਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ

ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਧਰਮ-ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਛਮਣ ਦਾਸ ਤੋਂ ਹਠ-ਯੋਗੀ ਮਾਧੋਦਾਸ ਬਣੇ ਤੇ ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਸਾਧੂ ਹੋ ਵਿਚਰੇ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪਲਟਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ ਦਸਮੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਠ ਵਿਚ ਆਪੇ ਮਾਨੋ ਅਚਾਨਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਮਾਧੋਦਾਸ ਉਦੋਂ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸੇ ਦੇ ‘ਕਰਾਮਾਤੀ’ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜ ਗਏ ਸਨ। ਮਾਧੋਦਾਸ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੁੜਕਦੇ ਜਦੋਂ ਡੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਖਾਨਿਓਂ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਲੰਘ ਉਲਟਾਉਣ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੇਠਿਆਉਣ ਲਈ ਸਭ ਜੰਤਰ-ਮੰਤਰ ਵਰਤੇ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸ ਨੇ ਆਖਰ ਹਾਰ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਆਪ ਕੌਣ ਹੋ?” ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਏਂ।” ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਕੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ?” ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਆਖਿਆ, “ਮੁੜ ਸੋਚ ਲੈ।” ਮਾਧੋਦਾਸ ਬੋਲਿਆ, “ਕੀ ਆਪ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੋ?” ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਹਾਂ”। ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਆਪ ਇਥੇ ਕਿਸ ਲਈ ਆਏ ਹੋ?” ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੱਸਿਆ, “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ।” ਮਾਧੋਦਾਸ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ, ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ। ਆਪ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਲਈ ਹਰਦਮ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।” ਦਸਮੇਸ਼ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਤੀਖਣ ਤੇ ਫੌਰੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਾਧੋਦਾਸ ਸਦਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ‘ਬੰਦਾ’ (ਗੁਲਾਮ ਜਾਂ ਦਾਸ) ਹੀ ਬਣ ਗਏ। (ਤਵਾਰੀਖੇ ਹਿੰਦ, ਮਿਤੀ ੧੮੧੮ ਈ., ਪੰਨਾ ੧੧੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ, ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੈਰਾਗੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਿਥਲਤਾ ਤੇ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਜਿਲੂਣ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ, ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਕਰਮਯੋਗੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। (ਮੈਗਰੇਗਰ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਸ, ੧੮੪੬ ਈ:)। ਫਿਰ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਇਆ, ਉਸ ਦੇ ਜਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਮੇਟਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਸਤਾਰੇ ਤੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਛੁਟਕਾਰੇ ਲਈ ਅਰੰਭੇ ਹੋਏ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਹੁਣ ਪੂਰਨ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਰ-ਰਸ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਹੋ ਕੇ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਰਤੱਵ ਪਾਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮਵੀਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭੱਥੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਤੀਰ,

ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਗਾਰੇ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ, ਪੰਜ ਮੁਖੀ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜੇ 'ਤੇ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੦੮ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। (ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੁਲਤਾਨੀ-ਸਿੰਧੀ; ਸ਼ੀਅਰ-ਉਲ-ਮੁਤਾਖਰੀਨ, ੧੮੩੬, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ੧੮੪੧)।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਲਾਂਘਦੇ, ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਗਏ, ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਲਾਗੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਥਾਂਉਂ-ਥਾਂ ਇਸ ਭਾਵ ਦੇ ਰੁੱਕੇ ਤੇ ਸੁਨੇਹੇ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ:

ਲੇਵਨ ਤੁਰਕਾਨ ਤੇ ਨਿਜ ਬੈਰ,
ਪਠਯੋ ਮੁਝ ਕੋ ਗੁਰੂ ਨੈਕਰ ਬੰਦਾ।
ਮੈਂ ਕਰ ਖ਼ਾਨ ਵਜੀਦੇ ਕੋ ਮਾਰ,
ਸਰੰਦ ਉਜਾਰ ਕਰੈਂਹੁ ਸੁਛੰਦਾ।
ਪੀਸਹੁ ਫੇਰ ਗਿਰੀਸਨ ਕੋ ਭਲ,
ਬੈਰ ਸਜਾਦਨ ਲੈਂਹੁ ਅਮੰਦਾ।
ਸਿੰਘਨ ਕਾ ਜਿਨ ਪੰਥ ਰਚਿਓ ਗੁਰੂ,
ਤਾਂਹਿ ਨਿਵਾਜਿਓ ਹੈ ਇਹੁ ਬੰਦਾ॥

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗਿ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਚੜ੍ਹਤ ਨਾਲ ਚਾਰੇ-ਪਾਸੇ ਹਲਚਲ ਮੱਚ ਗਈ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਧਾਂਕ ਪੈ ਗਈ, ਹਾਕਮ ਭੈਭੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਰ ਸਿਦਕੀ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਲੋਕ ਉਸ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਪ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਤੇ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਗਏ। ਉਹ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਗਏ, ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਗੜ੍ਹ ਇਕ-ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਟੁੱਟਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਤਲੁਜੋਂ-ਪਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਗਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਹੋ ਗਿਆ। ੧੨ ਮਈ ੧੭੧੦ ਨੂੰ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਜਾਬਰ ਸੂਬੇਦਾਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਹੋਈ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ, ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਨਾਲ, ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਤਕ, ਭਾਵ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤਕ, ਦਾ ਸਾਰਾ ਮੁਗਲਈ ਸੂਬਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ, ਦੁਆਬੇ, ਮਾਝੇ, ਰਿਆੜਕੀ ਤੇ ਪਹਾੜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਜਾਂ ਦਾਬੇ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਥੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਧਰ ਕੇ, ਮੁਖਲਸਗੜ੍ਹ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਰੱਖ ਕੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ

ਥਾਪ ਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ-ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲੈ ਕੇ, ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏ। ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਹਰ ਬਣਵਾਈ ਅਤੇ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ:

ਦੇਗੋ ਤੇਗੋ ਫਤਿਹ ਨੁਸਰਤਿ ਬੇ-ਦਿਰੰਗ

ਯਾਫਤ ਅਜ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਵਿਲੀਅਮ ਇਰਵਿਨ ਤੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਆਂ, ਸਮਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬੀੜਿਆ, ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਤੋੜ ਕੇ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਹਲ-ਵਾਹਕ ਹੀ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ; ਦਲਿਤ ਤੇ ਪੱਛੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਹੀ ਨਾ ਦੁਆਇਆ, ਸਗੋਂ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। (ਲੇਟਰ ਮੁਗਲਜ਼, ਸੰਨ ੧੯੨੨, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ੧੯੩੫)

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਇਨਕਲਾਬੀ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਹਾਲਾਤ ਫਿਰ ਇਥੋਂ ਤਕ ਸਾਜ਼ਗਾਰ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਤਜ਼ਕਰਾ-ਨਵੀਸ ਇਰਾਦਤ ਖ਼ਾਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਗਲ ਅਮੀਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਂ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਆਦਿ ਦੀ ਦਿੱਲੀਉਂ ਆਉਣ ਤੇ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਡੱਕਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਹੀ ਪੈ ਸਕੀ। (ਤਜ਼ਕਰਾ, ੧੭੧੬ ਈ:)

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਜੂਝਦਿਆਂ ਮਿਲੀ। ਉਹ ਤਿਲਮਿਲਾ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਖਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਛੱਡ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਰੀ ਸਰਕੋਬੀ ਲਈ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। “ਜੇ ਉਹ ਇਉਂ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ”, ਸਰ ਜਾਅਨ ਮੈਲਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, “ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲੈਣਾ ਸੀ।” (ਏ ਸਕੈਚ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਸ, ੧੮੧੨ ਈ:., ਸਫਾ ੯੯)। ਦਸ ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੦ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਜਿਥੇ-ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ, ਮਾਰ-ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।” (ਅਖ਼ਬਾਰਾਤੇ ਦਰਬਾਰੇ ਮੁਅੱਲਾ, ੧੭੧੦ ਈ:.)।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ, ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ੬੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਲੜਦਿਆਂ, ੧੦ ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੦ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਛੋਪਲੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। (ਬਹਾਦਰਸ਼ਾਹਨਾਮਾ ਅਤੇ ਤਵਾਰੀਖ਼ੇ-

ਮੁਹੰਮਦਸ਼ਾਹੀ)। ਸੋ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜ ਤੇ ਮਾਰ ਜਾਂ ਮਰਵਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਤੇ ਸਹਿਧਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਜਾਂ ਮੁਕਵਾ ਸਕਿਆ। ਸਗੋਂ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਅਗਲੇਰੇ ਵਰ੍ਹੇ, ਸੰਨ ੧੭੧੨ ਵਿਚ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਹਾੜੋਂ ਉਤਰ ਆਏ ਅਤੇ ਸਢੌਰੇ ਤੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਉੱਤੇ ਮੁੜ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਅਤੇ ਜੰਮੂ, ਬਟਾਲੇ ਤੇ ਕਲਾਨੌਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਫ਼ਰੁੱਖਸੀਅਰ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਹੀ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਉਥੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਮੁਹਾਰ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵੱਲ ਮੋੜ ਲਈ। ਫ਼ਰੁੱਖਸੀਅਰ ਦੀ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸੰਨ ੧੭੧੫ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਘੇਰੀ ਰੱਖੇ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਲੱਭਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਜਾਂ ਨਿਕਟ-ਸਮਕਾਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ, ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਨ ਅਤੇ ਕਾਮਵਾਰ ਖਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ...ਆਟਾ-ਦਾਣਾ ਮੁੱਕ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਉਹ ਘਾਹ-ਫੂਸ ਅਤੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ ਤੇ ਸੱਕ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ; ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਨਾ ਈਨ ਮੰਨੀ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਛੱਡਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦਾ ਵੀ ਈਮਾਨ ਡੋਲਿਆ ਜਾਂ ਕਦਮ ਥਿੜਕਿਆ ਸੀ। ਮਹੀਨਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਭੁੱਖੇ, ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਬੇਬਸੀ ਆਦਿ ਕਾਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਉਸ ਘੇਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਸ਼ੁੱਕ ਕੇ ਮਾਨੋ ਪਿੰਜਰ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਆਖ਼ਰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਇਕ ਘੇਰ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਨਾਲ ੭ ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੫ ਨੂੰ ਬੂਹੇ ਭੰਨ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਵੜੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਧਮੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਮਾਰ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜ-ਜਕੜ ਕੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਬਰਛਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਕੇ, ਉਹ ਇਕ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ, ਲਾਹੌਰ ਰਾਹੀਂ, ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਲੈ ਤੁਰੇ ਸਨ। (ਮੁਨਤਖ਼ਬ-ਉਲ-ਲਬਾਬ, ੧੧੩੪ ਹਿਜਰੀ ਅਤੇ ਤਜ਼ਕਰਾ ਸਲਾਤੀਨੁਲ ਚੁਗਤੀਆ, ੧੭੨੪ ਈ.)

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨਿਕਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ,

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਨਿਕਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੋ ਜਲੂਸ ਸੰਨ ੧੭੧੬ ਈ: ਦੇ ਮਹੀਨਾ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਜਾਂ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਦਰਦਨਾਕ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਿਦਕ ਡੁਲ੍ਹਾਉਣ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੈਭੀਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰੁਅਬ ਤੇ ਮੁਗਲ ਦਬਦਬੇ ਦਾ ਵਿਖਾਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਨਿਰਦਈ, ਬੇਸ਼ਰਮ ਤੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਾ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਰਜੀਵੜੇ ਤੋੜ ਤਕ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ-ਸੁਆਸਾਂ ਤਕ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਨਾਇਕ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਜਰਨੈਲ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ... ਬੇੜੀਆਂ, ਸੰਗਲਾਂ ਤੇ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਜਕੜ ਕੇ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੂੜ ਕੇ, ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ, ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਬਰਛਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਕੇ ਮਾਰਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ੭੪੦ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਬੇਪਲਾਣੇ ਊਠਾਂ ਉੱਤੇ ਦੋ-ਦੋ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਨੂੜੇ ਹੋਏ; ਬੜੀ ਬੇਦਰਦੀ ਤੇ ਬੇਹਯਾਈ ਨਾਲ ਲਿਜਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੜਕਾਂ, ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਖੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਇਹ ਦਰਦਨਾਕ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਖਿੱਲੀਆਂ ਉਡਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕ, ਮੁਹੰਮਦ ਹਰੀਸੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ, ‘ਇਬਰਤਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: “ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਨਾ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ-ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਭਾਰੀ ਭੀੜ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਦੇ ਵੇਖੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਫੁੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਮਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਭੀੜ, ਜੁਲਮ ਤੇ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਦਨਸੀਬ ਸਿੱਖ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਜਾਂ ਨਿਰਾਦਰੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਚਾਈਂ-ਚਾਈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।” (ਇਬਰਤਨਾਮਾ, ਮਿਤੀ ੧੭੨੦ ਈ:.)।

ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਜਲੂਸ ਜਦੋਂ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਕੱਢ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਕੇ ਨਿਖੇੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਅਗਲੇ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸੌ-ਸੌ ਦੀ ਪਾਲ ਬਣਾ ਕੇ, ਕੋਤਵਾਲੀ ਲਾਗੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਮੌਜੂਦ ਦੇ

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਫ਼ੀਰਾਂ, ਜਾਅਨ ਸਰਮਨ ਤੇ ਐਡਵਰਡ ਸਟੀਫਨਸਨ ਅਨੁਸਾਰ, “ਉਸ ਕਤਲਗਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਡਰ ਜਾਂ ਲਾਲਚ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡੋਲਿਆ ਜਾਂ ਪਰਤਿਆ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਦਰਦਨਾਕ ਅੰਤ ਨੂੰ ਖਿੜੇ-ਮੱਥੇ ਕਬੂਲ ਕਰ ਕੇ, ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਜਪਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।” (ਮੈਸੇਕਰ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਸ ਐਟ ਦਿੱਲੀ ਇਨ ੧੭੧੬)

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ੯ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਨੂੰ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੈਭੀਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰੁਅਬਦਾਬ ਦਾ ਹੋਰ ਵਿਖਾਲਾ ਕਰਨ ਲਈ; ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਈਨ ਮੰਨਵਾਉਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ-ਈਮਾਨ ਬਦਲਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਹੱਥਕੰਡੇ ਵਰਤਣ ਜਾਂ ਲੋਭ ਤੇ ਡਰਾਵੇ ਦੇਣ ਲਈ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਘੁੰਮਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲਟ-ਲਟ ਬਲਦੀ ਸ਼ਮਾ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜ਼ੇ ਉੱਤੇ ਚਟਾਨ ਵਾਂਗ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਰੌਲੀ ਵਿਖੇ, ਕੁਤਬ ਮੀਨਾਰ ਲਾਗੇ, ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਬੇਦਰਦ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

‘ਤਾਰੀਖ਼ੇ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰੀ’ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਕਤ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲਣ ਜਾਂ ਭਿਆਨਕ ਮੌਤੇ ਮਰਨ ਦਾ ਚੋਣ-ਅਧਿਕਾਰ ਫਿਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚੋਣ ਉਸ ‘ਬੰਦੇ’ (ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ) ਤੇ ਨਿਧੜਕ ਕੌਮੀ ਨਾਇਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟਾਂ ਸਹਿਤ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਚਾਰ-ਸਾਲਾ ਪੁੱਤਰ, ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਮਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੂਰੀ ਨਾਲ ਕੋਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਤੜਫ ਰਹੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਘਸੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਈਨ ਮੰਨਣ ਤੇ ਧਰਮ-ਈਮਾਨ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਿਰ ਵੀ ਰੱਬ ਦੇ ਭਾਣੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਕਰ ਤੇ ਅਡੋਲ ਰਹੇ, ਆਪਣੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਆਖਰੀ ਦਮ ਤਕ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ, ਮਿਸਾਲੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ, ਮਾਰ-ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ, ਆਖਰਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੰਦਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਫਿਰ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਵੱਢੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਪਰੰਤ ਭਖਦੇ ਜੰਬੂਰਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਨੋਚ-ਨੋਚ ਕੇ ਤੇ ਵਾਰੇ-ਵਾਰ ਹੋਰ ਅੰਗ ਵੱਢ-ਟੁੱਕ ਕੇ, ਸਿਰ ਕਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ

ਬਾਵਜੂਦ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅੰਤਮ ਸੁਆਸਾਂ ਤਕ ਸ਼ਾਂਤ, ਪ੍ਰਸੰਨ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ (ਤਾਰੀਖੇ ਮੁਜ਼ੱਫਰੀ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਵਨ ਬਚਨਾਂ ਉੱਤੇ ਮਾਨੋ ਆਖਰਾਂ ਦੀ ਸਿਦਕਦਿਲੀ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ:

- ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ॥

ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

- ਸੀਸੁ ਦੀਯਾ ਪਰੁ ਸੀ ਨਾ ਉਚਰੀ।

- ਸੀਸੁ ਦੀਆ, ਪਰੁ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ। (ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ, ਪਾ: ੧੦)

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਅਨੂਠੀ ਘਾਲ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਵਿਖਾਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਫ਼ਤਹਿ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਲੂਣ ਕੇ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਹਿਧਰਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਰ ਅਟੁੱਟ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲਦਿਆਂ, ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਸਰਬ-ਸਮਰੱਥ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ, ਉੱਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਇਸੇ ਦੀ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਦੱਰਾ ਖ਼ੈਬਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਖ਼ਾਲਸਈ ਪਰਚਮ ਝੁਲਾ ਕੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪੱਥਰ ਉੱਤੇ ਘਿਸਾਈ ਤੇ ਰਗੜਾਈ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮਹਿੰਦੀ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੁਭਾਗਾ ਰੰਗ ਉਘਾੜਦਾ ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਤੇ ਆਹੂਤੀਆਂ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉੱਜਲਦਾ ਤੇ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਰੰਗ ਲਾਤੀ ਹੈ ਹਿਨਾ ਪੱਥਰ ਪੈ ਘਿਸ ਜਾਨੇ ਕੇ ਬਾਦ।

ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਤਾ ਹੈ ਇਨਸਾਂ ਠੋਕਰੇਂ ਖਾਨੇ ਕੇ ਬਾਅਦ।

ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗਾਜ਼ੀਆਬਾਦ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੦ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਮਿਤੀ ੧੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੦ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ੮੩ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਾਇਆ। ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੋਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੇ ਗੰਗ ਦੁਆਬ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ

—ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਜ਼ਹੂਰਾ*

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਕ ਲਾਸਾਨੀ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਖੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਿਤ ਵਿਚ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬ ਅਕਤੂਬਰ, ਸੰਨ ੧੬੭੦ ਈ: ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੁਣਛ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਗਰ ਰਾਜੌਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਾਂਦੇੜ (ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ) ਵਿਖੇ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਤੋਂ ਬਣੇ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਬੰਦਾ ਭਾਵ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਣਾਇਆ। ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜਰਨੈਲ ਵਿਸ਼ਵ-ਭਰ ਵਿਚ 'ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜ ਤੀਰ, ਨਗਾਰਾ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਥਾਪੜੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭੇਜੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਖਾਲਸਈ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸੋਨੀਪਤ, ਕੈਥਲ, ਸਮਾਣਾ, ਘੁੜਾਮ, ਕਪੂਰੀ ਤੇ ਸਢੌਰੇ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨਾਲ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। ਫਿਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਕੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ 'ਤੇ ਹੋਏ ਜਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ। ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਤੋਂ ੧੭੧੬ ਈ: ਤਕ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ, ਜਬਰ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਿਸਟਮ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਕੀ ਦਾ ਹੱਕ ਦੇ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਨਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ, ਸੂਝਵਾਨ ਜਰਨੈਲ ਤੇ

*ਓਸਟੀ ਕਲੋਨੀ, ਨੇੜੇ ਐਮ.ਪੀ. ਦੀ ਕੋਠੀ, ਡਾਕਘਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਗਰ, ਨੰਗਲ ਡੈਮ (ਰੋਪੜ)-੧੪੦੧੨੫.
ਸੰ: ੯੮੭੨੨-੯੧੨੯੨

ਨਾਇਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਦੇ ਸ਼ਾਨਾਂਮੱਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ੧੨-੧੪ ਮਈ ੨੦੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਤੀਜੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਪੂਰੇ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਮਨਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੀਜੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਕੌਮੀ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੇ ਗੰਗ ਦੁਆਬ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਪਰ ਇਕ ਸੰਗਠਿਤ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਨਾਮੀ ਪਹਾੜੀ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਰੱਖਿਆ। ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜੋ ਮੀਰਪੁਰ ਪੱਟੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਥਾਪਿਆ। ਭਾਈ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਬਣਾਇਆ। ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਣ ਸਿੰਘ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ) ਨੂੰ ਥਾਨੇਸਰ (ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਬਣਾਇਆ। ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੋ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦੇ ਕੇ ਸਮਾਣੇ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਬਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸਲੋਦੀ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੁਤਾਰੇ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਘੁੜਾਣੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਰਾਮਰਾਈਏ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੁਤਾਰਾ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਮਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਾਇਲ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਇਵੇਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਥਾਈ ਬੰਦੋਬਸਤ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸੇ ਅਧੀਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਦੌੜ ਗਏ। ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਅੱਗੇ ਨਾ ਆਇਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੋਂ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਬਾਣੀਆ ਸੀ। ਮਾਧੋਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਸਦਕਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲਈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ

ਲੁੱਟਿਆ-ਉਜਾੜਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ‘ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ’ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ-ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ) ਦੇ ਕਰਤਾ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਨੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਤੇ ਕੁਝ ਘੋੜੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਨੂੰ ਨਾ ਉਜਾੜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਜਦ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਫੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਮਾਰਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈਂ। ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਸਗੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਾਲਕ ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਕਚਹਿਰੀ ‘ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਿਰੇਂ ਮੁਸੀਬਤ ਟਲ ਗਈ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਉੱਪਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ‘ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਚੌਪਈ : ਬੰਦੇ ਮਲੇਰਹਿ ਚੜ੍ਹਤੀ ਕਰੀ, ਸੋਊ ਮਲੇਰਹਿ ਧਾਕ ਤਿਮ ਪਰੀ।

ਲੂਟ ਕਤਲ ਕੀ ਉਠੀ ਅਵਾਜ਼, ਤੁਰੇ ਲੁਟੇਰੇ ਬਹੁ ਤਿਸ ਕਾਜ। ੧।

ਸਤਿਗੁਰ ਵਾਕ ਉਹਾਂ ਆਇ ਅੜੇ, ਆਵਤ ਜਮ ਦਲ ਕਰ ਦੀਓ ਖੜੇ।

ਔਰ ਚਹਿਯਤ ਗੁਰ ਔਰ ਬਣਾਈ, ਦੇਖਹੁ ਸਤਿਗੁਰ ਉਲਟ ਬਡਾਈ॥੨॥

ਦੋਹਰਾ : ਏਕ ਸਮੇਂ ਬੰਦਾ ਤਹਾਂ ਥੋ ਰਹਯੋ ਮਹੀਨੇ ਚਾਰ।

ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਬਣੀਏਂ ਵਿਚ ਬਜ਼ਾਰ॥੩॥

ਚੌਪਈ : ਸੁਨਤ ਸੁ ਬਣੀਓ ਆਇ ਸੁ ਮਿਲਯੋ, ਉਸਕੋ ਬੰਦੇ ਆਦਰ ਕਰਯੋ।

ਕਹਯੋ ਮਾਂਗ ਜੋ ਮਾਂਗਨ ਜੋਗਾ, ਉਸ ਮਾਂਗਯੋ ਦੁਖ ਦੇਹ ਨ ਲੋਗਾ॥੪॥

ਕਹਰ ਕਤਲ ਤੇ ਸਭ ਰਖ ਲੇਹੋ, ਪੈਸਾ ਚਾਹੋ ਤੇਤਾ ਲੇਹੋ।

ਪਿਛਲ ਸਯਾਣ ਉਨ ਆਨ ਸੁਨਾਈ, ਇਮ ਗੁਰ ਬਚ ਤਬ ਅੜਯੋ ਆਈ॥੫॥

ਭਾਜ ਪਠਾਣ ਗਏ ਤਹਿ ਸਾਰੇ, ਬਚੇ ਲੜਾਈਓਂ ਜੋ ਨਹਿ ਮਾਰੇ।

ਜਾਇ ਰਲੇ ਵਹਿ ਦਿੱਲੀ ਲਹੌਰ, ਉਰੇ ਬਚੈਂ ਨਹਿ ਕਿਸ ਹੀ ਠੌਰ॥੬॥

ਪਠਾਣਨ ਮਾਲ ਸੁ ਜਪਤੀ ਕਰੀ। ਸ਼ਹਰ ਉਗਰਾਹੀ ਪੈਸੇ ਧਰੀ।

ਲੈ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਦੀਨੋ ਬਾਂਟ, ਸਿੰਘਨ ਆਛੈ ਦਿਨ ਭਏ ਕਾਟ॥੭॥

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਮੋਢੀ ਪਠਾਣ ਸ਼ੇਖ ਸਦਰ-ਉ-ਦੀਨ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੁਲਤਾਨ

ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ੫੮ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਤੋਹਫੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਟਹਿਲਣ ਬੀਬੀ ਅਨੂਪ ਕੌਰ ਨੂੰ, ਇਥੋਂ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦਸੰਬਰ ੧੭੦੫ ਈ: ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਸਰਸਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿਚ ਦਫਨਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਨਾ ਤਾਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕਬਰ ਪੁੱਟੀ ਜਾਂ ਬੇ-ਅਦਬੀ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਬੀਬੀ ਅਨੂਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕਬਰ ਖੁਦਵਾ ਕੇ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਵਾਂਗ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਫਨਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਥੋਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਬਦਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ:

ਤੁਰਕ ਮੁਲਕ ਸਭ ਲੀਯੋ ਉਗਰਾਹਿ, ਦਿਯੋ ਮਲਵਈਅਨ ਮਿਲੇ ਜੁ ਆਇ।

ਭਾਈ ਫਤ੍ਹੇ ਸਿੰਘ ਕੀਓ ਮਹਿਰੈਲ, ਮਲਵਈ ਲਗਾਏ ਸਭ ਉਸ ਗੈਲ॥੧੨॥

ਮਲਵਈਅਨ ਕੋ ਸੁ ਕੀਓ ਨਿਬਾਬ, ਬੰਦੈ ਦੀਨੋ ਉਸੈ ਖਿਤਾਬ॥੧੩॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਮਾਲਵਾ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਦੁਆਬੇ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਹੋਂ ਉੱਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ। ਇਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਤਕੜਾ ਆਦਮੀ ਇਨਾਇਤ ਖਾਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਧਾੜਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਧਾੜਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਵੀ ਕੰਬਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚੋਰੀ ਡਾਕੇ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸਾਰਾ ਧਨ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਥਾਣੇਦਾਰ ਹਟਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਥਾਣੇਦਾਰ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਈਨ ਮਨਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ।

ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਸੂਰ ਦੇ ਖ਼ਲਫਜਈ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ। ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਵੱਡਾ-ਵਡੇਰਾ ਸੁਲਤਾਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਆਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੜਾ ਨਾਮਵਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ, ਬਾਜ਼ੀਦ ਖਾਂ, ਪੀਰ ਖਾਂ ਤੇ ਅਲੀ ਖਾਂ ਸਨ। ਪੀਰ

ਖਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਖਿਦਮਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂਰ ਖਾਂ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਖਿਦਮਤਾਂ ਬਦਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ 'ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਦੀ ਫੌਜਦਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਰਾਹੋਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੇ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜਾਂ ਪੰਥ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਵੇ ਜਾਂ ਲੜਾਈ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ ਬੜਾ ਨੀਤੀਵਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ 'ਮੈਂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ ਹਾਂ'। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰਾਂ, ਮਾਤਹਿਤ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰਿਆਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਅੰਤਲੇ ਦਮ ਤਕ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹਨ। ਇਥੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਬੇਅੰਤ ਪਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗੱਡਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਕੁਝ ਗੱਡੇ ਲਦਵਾ ਕੇ ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਰਾਹੋਂ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸ਼ੁਭ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਲ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਸਭ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਮੌਲਵੀ ਭੇਜ ਕੇ ਜਹਾਦ ਦੇ ਨਾਮ ਥੱਲੇ ਬੇਅੰਤ ਗਾਜ਼ੀ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ। ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਢੋਲ ਵਜਾ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਧਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਲੱਗ ਗਈ। ਵਾਹਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਵੀ ਰਲ ਗਏ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਖਰਚ ਲਈ ਰਕਮਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ, ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਤੇ ਇਕ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੱਲ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਇਸ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਲਿਖ ਭੇਜੀ ਤੇ ਆਪ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਫੌਜਾਂ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਆਵੇ 'ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾ ਬੈਠੇ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਬਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੰਗਰ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਂਗ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਵੈਰੀ ਆ ਗਏ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਲੀਆਂ ਪਾਲਾਂ ਢਹਿ ਪਈਆਂ।

ਸਿੰਘਾਂ ਅਜੇ ਦੂਜੀ ਪਾਲ ਹੀ ਢਾਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ ਨੇ ਹੱਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਜੁਲਾਹੇ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ। ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਤਹਿਮਤਾਂ ਨਾਲ ਅੜ ਕੇ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਚੋ-ਢਾਈ ਘੰਟੇ ਤਲਵਾਰ ਚੱਲੀ ਤੇ ਧਰਤੀ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੰਗੀ ਗਈ। ਸਿੱਖ ਮਾਰਦੇ-ਮਾਰਦੇ ਥੱਕ ਗਏ ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਨਾ ਆਏ। ਸਿੰਘ ਲੜਦੇ-ਲੜਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟੇ ਤੇ ਰਾਹੋਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਅੰਦਰ ਤੇ ਗਾਜ਼ੀ ਬਾਹਰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੱਲੀ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਲਾਈ ਨਾ ਸਮਝੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਘੇਰਾ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਤੋੜ ਕੇ ਸਹੀ-ਸਲਾਮਤ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਖੁਦਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੱਲਾ ਛੁਡਾਉਣਾ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਹੋਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਫਸਰ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦਾ ਰਾਹ ਫੜ ਲਿਆ। ਬਚੇ ਹੋਏ ਗਾਜ਼ੀ ਵੀ ‘ਖੁਦਾ-ਖੁਦਾ’ ਕਰਦੇ ਘਰੋਂ-ਘਰੀ ਪੁੱਜੇ।

ਸਿੰਘ ਉਦਾਲੇ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਜਦ ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ ਰਾਹੋਂ ਤੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਲੁਕੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ‘ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਥਾਣਾ ਤੇ ਅਫਸਰ ਉਠਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਮਸ ਖਾਂ ਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਰਾਹੋਂ ‘ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ।

ਰਾਹੋਂ ਉੱਪਰ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਪਠਾਣ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ। ਇਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਟਾਕਰੇ ਜਲੰਧਰ ‘ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕਤਲੇਆਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਆ ਤਾਰਿਆ। ਫਿਰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਪਰਵਾਨਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਸੁਲ੍ਹਾ-ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਪੰਥ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਕੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਫਗਵਾੜਾ ਆਦਿ ਬਾਕੀ ਪਰਗਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਵੇਂ ਸਾਰਾ ਗੰਗ ਦੁਆਬ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਦੋਹਰਾ : ਬੰਦਾ ਮਲੇਰੇ ਮਲ ਚੜ੍ਹਯੋ ਵੜਯੋ ਦੁਆਬੇ ਜਾਇ।

ਮੁਲਕ ਛੋਡ ਹਾਕਮ ਗਯੋ, ਲੜਾਈ ਕੋਇ ਨਾ ਖਾਇ॥੧॥

ਚੌਪਈ : ਰਾਹੋਂ ਜਲੰਧਰ ਪੁਰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ, ਤੁਰਕ ਛਾਡਕੈ ਹੁਇ ਗਏ ਪਾਰ।

ਬੰਦੋਬਸਤ ਤਬ ਬੰਦੈ ਕੀਓ, ਸਿੱਖਨ ਸੌਂਪ ਮੁਲਕ ਸਭ ਦੀਓ॥੨॥

ਦੁਆਬੇ ਲੋਗ ਭਏ ਬਹੁ ਸਿੱਖ, ਬੰਦੇ ਗੀਤ ਚਲਾਈ ਵੱਖ।

ਜੋ ਭੂਖੋ ਆਯੋ ਬੰਦੈ ਪਾਹਿ, ਬੰਦੈ ਦੀਨੋ ਸੋਊ ਰਜਾਇ॥੩॥
 ਫਗਵਾੜੇ ਵਾਲੇ ਮਿਲੇ ਸੁ ਆਈ, ਉਨ ਕੋ ਦੀਨੀ ਮੁਲਕ ਉਗਰਾਹੀ।
 ਔਰ ਮੁਲਕ ਕੇ ਆਇ ਮਿਲੇ ਪੈਚ, ਦਯੋ ਦਿਲਾਸੇ ਲਯੋ ਪੈਸੇ ਖੈਚ॥੪॥
 ਹਿੰਦੂਅਨ ਨੋ ਤੋ ਬਡ ਸੁਖ ਪਾਯੋ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਵਖਤ ਕਟਾਯੋ।
 ਹਿੰਦੂਅਨਿ ਓ ਲੈਵੈ ਭੀ ਜਾਵੈ, ਹੁਇ ਰਈਅਤ ਸੋ ਮੁਲਕ ਬਸਾਵੈ॥੫॥
 (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਇਸ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਨਵੇਂ ਬੰਦੋਬਸਤ ਰਾਹੀਂ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਸੁਖ-ਅਰਾਮ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੋਧਿਆ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦੋਖੀ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜਰਨੈਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਵੀ ਲਿਆ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

- ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ), ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’, ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਢਿੱਲੋਂ), ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੪.
- ਡਾ. ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ, ‘ਸਿੱਖ ਮਤ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ’ (ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀ: ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੭੩.
- ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ‘ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ’ (ਹਿੰਸਾ ਦੂਜਾ, ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਖਾਲਸਾ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੭੦.
- ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ‘ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ’, ਸੀਤਲ ਪੁਸਤਕ ਭੰਡਾਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ੧੯੭੧.

ਗੁ: ਨਾਢਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿ: ਦਸਵੀਂ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਢਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਿ: ਦਸਵੀਂ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੨੮-੨-੨੦੧੦, ੩੦-੩-੨੦੧੦ ਅਤੇ ੧੪-੪-੨੦੧੦ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਸੰਪੰਨ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ੬੮, ੪੪ ਅਤੇ ੬੭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ

—ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ*

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਜਿਹਾ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਗੌਰਵਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੀਰਤਾ ਅਤੇ ਫਤਿਹਯਾਬੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਝੰਡਾ ਗੱਡਣ ਵਾਲਾ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਥਾਪਕ ਬਣਿਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਫਰੋਲਦਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਮੇਂ ਰਾਜ-ਸਮਰਥਕ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਕਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਲਿਖਣੀ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਲਿਖ ਕੇ ਘੋਰ ਅਨਿਆਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਜ਼ਾਲਮ ਸਲਤਨਤ ਨੂੰ ਨੇਸਤੋ-ਨਾਬੂਦ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹੀ ਲੋਕ-ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਮਿਲਣਾ ਕੀ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਲਾਸਾਨੀ ਹਸਤੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਕਿਸੇ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਝੂਠ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ? ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਮਿਲਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਬੰਦ ਪਰਤਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ।

‘ਜਾਮਿ-ਉ-ਤਵਾਰੀਖ਼’ ਕਰਤਾ ਕਾਜ਼ੀ ਫਕੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ... “ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਜੇ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ੀ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।” ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਦਿਲੀ ਵਾਲੇ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਈਅਤ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਵੈਰੀ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਰਨ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਸਖ਼ਤੀ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਇਤਫ਼ਾਕ ਨਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ

* ਸੰਤ ਨਿਵਾਸ, ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਨਗਰ, ਹਮਦਾਨਿਆ ਕਾਲੋਨੀ-੪, ਬਿਮਨਾ, ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ (ਕਸ਼ਮੀਰ)-
੧੯੦੦੧੮ ਮੋ: ੦੯੯੦੬੫-੬੬੬੦੪

ਰਾਜਸੀ ਬਲਬੂਤੇ ਉੱਤੇ ਰਾਜਸੀ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ।”੩

‘ਅਖਬਾਰ-ਏ-ਦਰਬਾਰ-ਏ-ਮੌਲਾ’ ਦੀ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੭੧੧ ਈ: (੨੧ ਰਬੀ-ਅੱਵਲ) ਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤੁਲਾ ਖਾਨ ਰਾਹੀਂ ਭਗਵਤੀ ਦਾਸ ਹਰਕਾਰੇ ਦਾ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ: “ਨਾਨਕ-ਪੂਜ (ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਦਾ ੧੯ ਤਾਰੀਖ (੨੬ ਅਪ੍ਰੈਲ) ਤਕ ਡੇਰਾ ਕਲਾਨੌਰ ਦੇ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਚਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਜੋ ਵੀ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ (ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਉਸ ਦੀ ਦਿਹਾੜੀ ਤੇ ਤਨਖਾਹ ਨਿਯਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਮਾਜ਼ ਅਤੇ ਖ਼ੁਤਬਾ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੁਣ ਪੜ੍ਹਨ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬਾਂਗ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਵੱਲੋਂ ਸੁਖ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।”੪

‘ਅਖਬਾਰ-ਏ-ਦਰਬਾਰ-ਏ-ਮੌਲਾ’ ਵਿਚਲੀ ਇਕ ਖ਼ਬਰ, ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਮਾਸੂਮ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਟਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਚਿਣ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਰਵੱਈਆ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫੌਜਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਕਰੀਬੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੇੜਿਆ।

੨੩ ਜੂਨ, ੧੭੧੦ ਈ: ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਅਨੁਸਾਰ, “ਗੁੱਜਰ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਆਪ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। (ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਨਗਰ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਜਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਪਰਗਨੇ ਦਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ:

(ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਗੁਨਾਹ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਰਗਨੇ ਦਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਚੁੰਡਾਲੇ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਰਲ ਕੇ, ਜਲਾਲ ਖਾਨ ਅਫ਼ਗਾਨ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਾਂਗੇ।)

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ੧੦ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਨੇੜੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ (ਨਜ਼ਦੀਕ ਸਾਢੋਰਾ) ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ

ਕਿ ਜਿਥੇ ਵੀ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮਿਲਣ, ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਫ਼ਰਮਾਨ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਜ਼ਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਪਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਫ਼ਿਰਕੂ ਲੜਾਈ ਬਣਨ ਤੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਜਾਬਰ ਹਾਕਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼। ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਰੋਕਾਂ ਨਾ ਲਾਈਆਂ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਗੁੱਜਰ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ‘ਅਖ਼ਬਾਰ-ਏ-ਦਰਬਾਰ-ਮੌਲਾ’ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹ ਹਨ:

(ੳ) “.....ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਤਾਉਣਾ.....।”

(ਅ) “.....ਜੇ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਲਈ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਭੱਤਾ ਅਤੇ ਤਨਖਾਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ (ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ) ਨੂੰ ਖੁਤਬਾ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ (ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਪਾਉਣ ਮਗਰੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਮਾਰਿਆਂ (ਸਿੱਖਾਂ) ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬਾਂਗ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ।”

ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਤਫ਼ਸੀਲਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਅਖ਼ਬਾਰ-ਏ-ਦਰਬਾਰੇ-ਮੌਲਾ’ ਦੀ ੨੦ ਮਈ, ੧੭੧੧ ਈ: ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, “ਕਰਮਾਂ ਮਾਰਿਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ (ਲੇਖਕ ਅਨਜਾਣਤਾ ਕਾਰਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ) ਬਟਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਦੋ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿੱਥ ’ਤੇ ਠਹਿਰਿਆ ਹੈ। ਰਾਮ ਚੰਦ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ੭੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਫੌਜੀ ਜੰਮੂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ। ਜੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਕੋਲ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ (ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟੇ ਗਏ ਮਾਲ ’ਚੋਂ ਵੀ ਵਸਤਾਂ ਵੰਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।”

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। “Strange Conversions were noticed as a result of Banda Singh’s overbearing influence. The authority of that deluded sect (of the Sikhs) has reached such extremes”, wrote Aminud Daula in June 1710, “that many Hindus and Mohammadans finding no alternative to

obedience and submission, adopted their faith and rituals. Their chief (Banda Singh) captivated the hearts of all towards his inclination and, whether a Hindu or a Moham-medan whoever came in contact with him, was addressed as a Singh.”

Dindar Khan, a powerful ruler of the neighbourhood, was named Dindar Singh and Mir Nasirud Din, the official reporter of Sirhind, became Mir Nasir Singh. In the same way, a large number of Mohamedans abandoned Islam and followed the misguided path (of Sikhism) and took solemn oaths and pledges to stand by Banda.”⁷

ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਕ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਹੀ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਤਰਬੱਲੀ ਮਚਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। “Either from conviction or fear or profit (or a combination of the three) a great many Hindu and Muslim peasants accepted conversion to Sikhism.”⁸

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਆ ਭਾਈਆਂ ਵਰਗਾ ਸੀ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ :

੧. ਕੁਝ ਕੁ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਤਰੇ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ‘ਫੁਲਵਾੜੀ’ ਲਾਹੌਰ, ਮਾਰਚ-ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੧, ਸਫਾ ੪੮.
੨. ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੦, ਸਫਾ ੯੭-੯੮.
੩. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੯੮.
੪. *The Punjab Past and Present*, Pbi Uni., Patiala, Oct. 1970, P.227-28.
5. *Ibid*, P. 226.
6. *Ibid*, P. 228.
7. *A Short History of the Sikhs*, Principal Teja Singh, Dr. Ganda Singh, Vol. I, Patiala, 1989, P. 81.
8. *A History of the Sikhs*, Khushwant Singh, Vol. I, Oxford, 1999, P.106.

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇ ਲੁਕਵੇਂ ਭੇਦ

—ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ*

ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮੀ ਨਾਇਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ‘ਗੁਰ-ਮਿਲਾਪ’ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੇਵਲ ੧੮-੧੯ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ‘ਅਜ਼ਾਦ ਸਿੱਖ ਰਾਜ’ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ। ਜੇ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਬਾਰੀਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤੱਕੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇ ਪਰਦੇ ਉਹਲੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਖਾਸ ਮਹਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

੧. ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ : ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਗੁੰਮਨਾਮ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਸ਼ਾਹ-ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਮਰਤਬੇ ਤਕ ਪੁੱਜ ਜਾਣਾ ਅਚੰਭੇ ਵਾਂਗ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਭੇਦ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

੨. ਲੋਕ-ਨਬਜ਼ 'ਤੇ ਹੱਥ : ਕੋਈ ਵੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਓਨਾ ਚਿਰ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹਦੇ ਆਗੂਆਂ ਕੋਲ ਲੋਕ-ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਨਾ ਹੋਣ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਕੋਲ ੨੨ ਸਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਤਾਂ ਵਿਚ ਭ੍ਰਮਣ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲੋਕ-ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਆਪ ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਕੌਮੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ।

੩. ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਅਹਿਦ ਲੈਣਾ : ਕੋਈ ਵੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਯੋਧਾ ਆਪਣੇ ਮਿਥੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਜੇ ਉਹਦੇ ਹਮਸਫ਼ਰ ਉਹਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨਾ ਹੋਣ। ਕੈਥਲ 'ਚ ਲੁੱਟਿਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਾਰਾ ਸਾਥੀਆਂ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਦਮੜੀ ਵੀ ਨਾ ਰੱਖੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਇੰਨਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

੪. ਵਕਤ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ : ਇਸ ਬਿਰਤੀ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ

* ਕਵੀਸ਼ਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੭੬੦-੫੮੯੨੫

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬੇ-ਮਾਇਨਾ ਕੱਟੜਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਸਗੋਂ ਦਲੇਰ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਲਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ।

੫. ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖੋਫ਼ਜ਼ਦਾ ਵਿਧੀ : ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਗੁਰੀਲਾ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਇਤਨਾ ਖੋਫ਼ਜ਼ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਤ ਇਕ ਕਸਬੇ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਕੰਬਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸਮਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜਦੋਂ ਸੂਹੀਏ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਾਜ਼ਿਮ ਦਾ ਖੋਫ਼ ਨਾਲ ਧੜਕਦਾ ਦਿਲ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ।

੬. ਹੋਸ਼ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਲੇਰ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਧਰਮੀ ਜੋਸ਼ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਦੀ ਜੰਜੀਰ ਨਹੀਂ ਪਾਈ, ਉਹ ਜਿੱਤਾਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਹਾਰੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਈ ਸਗੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਦਾ ਬਿਗਲ ਉਦੋਂ ਹੀ ਵਜਾਇਆ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ।

੭. ਸਾਕਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਲਾਭ : ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲਾਲਾਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਸਾਧੂ ਤੇਗ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਿਆ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ (ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ) ਨਾਲ ਕੌਮੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਬਦਲੇ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਭਾਂਬੜ ਮੱਚਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਕਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਲੇਖ ਕਰਕੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਜ਼ਾਲਮ ਸਲਤਨਤ ਤਬਾਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ।

੮. ਬਦਨਾਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ : ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਦਮੁਦੀਨ, ਜਲਾਲਦੀਨ, ਸਾਸ਼ਲ ਬੇਗ, ਬਾਸ਼ਲ ਬੇਗ, ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਆਦਿ ਉਹ ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਤੇਗ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਘਿਰਣਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੂਬੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਹਾਰ ਵਾਸਤੇ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਾਰਗਰ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

੯. ਪੁਰਾਤਨ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ: ਬਨੂੜ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਇਕ ਝੰਡੇ ਥੱਲੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਕ ਜਰਨੈਲ ਚੁਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡ ਕੇ ਕੌਮੀ ਜਰਨੈਲ ਵਜੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਉਸੇ ਨੇ ਹੀ ਬਣਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਥੱਲੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਸੀ।

ਲਾਸਾਨੀ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

—ਪ੍ਰੋ. ਨਵ ਸੰਗੀਤ ਸਿੰਘ*

ਲੇਵਨ ਤੁਰਕਨ ਤੇ ਨਿਜ ਬੈਰ,
ਪਠਯੋ ਮੁਝ ਕੋ ਗੁਰੂ ਨੈਕਰ ਬੰਦਾ।
ਮੈਂ ਕਰ ਖ਼ਾਨ ਵਜੀਦੇ ਕੋ ਮਾਰ
ਸਰੰਦ ਉਜਾਰ ਕਰੈਂਹੁ ਸੁਛੰਦਾ।
ਪੀਸਹੁ ਫੇਰ ਗਿਰੀਸਨ ਕੋ ਭਲ,
ਬੈਰ ਸਜਾਦਨ ਲੈਂਹੁ ਅਮੰਦਾ।
ਸਿੰਘਨ ਕਾ ਜਿਨ ਪੰਥ ਰਚਿਓ ਗੁਰੂ,

ਤਾਂਹਿ ਨਿਵਾਜਿਓ ਹੈ ਇਹੁ ਬੰਦਾ॥੫॥ (ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ)

ਸਮੁੱਚਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੀ ਪਰਸੁਆਰਥ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਆਪਾ-ਵਾਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਤਵੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਪਿਆ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਿਆ, ਗਿਆ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਬਲਦੀ ਦੇਗ ਵਿਚ ਬੈਠਣਾ ਪਿਆ, ਭਾਈ ਸਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਚਰਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਆਦਿ...। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ, ਨਵਾਬੀਆਂ ਤੇ ਉੱਚ-ਅਹੁਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਮੇ-ਸ਼ਹਾਦਤ ਪੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ-ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭਾਇਆ।

ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੂਰਬੀਰ-ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ— ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਨਾਂ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੭੦ ਈ: ਨੂੰ ਪੁਣਛ (ਕਸ਼ਮੀਰ) ਦੇ ਰਾਜੌਰੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਦੇਵ ਭਾਰਦਵਾਜ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਰਾਜਪੂਤੀ ਪਿਛੋਕੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਨੂੰ ਖੇਡਣ, ਕੁੱਦਣ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਮੇਂ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਤੋਂ ਤੀਰ ਨਾਲ ਇਕ ਹਿਰਨੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮਰ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੜਪ-ਤੜਪ

*ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਕਾਲਜ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ, ਬਠਿੰਡਾ-੧੫੧੩੦੨ ਮੋ: ੯੪੧੭੬-੯੨੦੧੫

ਕੇ ਮਰ ਗਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਉਹਦੀ ਉਮਰ ਕਰੀਬ ੧੫ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਜਾਨਕੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਹ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਤੋਂ ਮਾਧੋਦਾਸ ਬਣ ਗਿਆ।

ਬੈਰਾਗੀ ਮੰਡਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਭਟਕਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਰਾਮ ਥੰਮਣ ਦੇ ਡੇਰੇ ਕਸੂਰ ਕੋਲ ਇਕ ਹੋਰ ਬੈਰਾਗੀ ਰਾਮਦਾਸ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਨਾਸਿਕ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਥੇ ਹੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੋਗੀ ਔਘੜ ਨਾਥ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ, ਜਾਦੂ-ਮੰਤਰਾਂ ਅਤੇ ਤਾਂਤਰਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਭੇਦ ਸਮਝਾਏ। ਹੁਣ ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੇ ਨਾਂਦੇੜ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਅਨੇਕੇ ਕੋਤਕਾਂ ਕਾਰਨ ਕਾਫੀ ਦਬਦਬਾ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਤੰਬਰ ੧੭੦੮ ਈ: ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਧੋਦਾਸ ਦੀਆਂ ਕੁਰਾਹੇ ਪਈਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਮੋੜ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੱਲ ਲਾਉਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ। ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਹੁਣ ਉਹ 'ਗੁਰੂ ਦਾ ਬੰਦਾ' ਬਣ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ ਅਤੇ 'ਬਹਾਦਰ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਧੋਦਾਸ ਤੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ।

ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਸੰਨ (੧੭੦੮ ਈ:) ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ। ਧਨ, ਬਾਰੂਦ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਅਜੇ ਉਹ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਖਰਖੋਦੇ ਦੇ ਪਰਗਨੇ ਵਿਚ ਸਿਹਰੀ-ਖੰਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੇੜੇ ਰਹੇ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲ ਭੇਜੇ।

ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਸੂਰਮੇ ਆ ਰਲੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਣਾ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਅਗਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਢੌਰਾ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘੜਾਮ, ਠਸਕਾ ਤੇ ਮੁਸਤਫਾਬਾਦ ਆਦਿ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਕੇ ਕਪੂਰੀ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ। ਕਪੂਰੀ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਕਦਮੁਦੀਨ ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੇ ਅੱਡੇ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਢੌਰੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ

ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਮੁਸਲਿਮ ਪੀਰ ਸੱਯਦ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਅਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਣਾ ਸੀ, ਇਥੋਂ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ (ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ੧੨ ਮਈ ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪਾਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਜੇਤੂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ੧੪ ਮਈ ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ।

ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਾਣਾ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਥਾਨੇਸਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫਤਹਿ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੁਹਬ ਤੇ ਦਬਦਬਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਅਤੇ ਰਾਏਕੋਟ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਰਹਿੰਦ ਆ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਪਰਚਮ ਲਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਇਆ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸਢੌਰੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:

ਸਿੱਕਾ ਜ਼ਦ ਬਰ ਹਰ ਦੇ ਆਲਮ ਤੇਗਿ ਨਾਨਕ ਵਾਹਿਬ ਅਸਤ

ਫਤਿਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਿ-ਸ਼ਾਹਾਨ ਫਜ਼ਲਿ ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ ਅਸਤ

ਆਪਣੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ, ਫਰਮਾਨਾਂ ਜਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਮੋਹਰ ਵੀ ਬਣਵਾਈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਵਾਲੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅੰਕਿਤ ਸਨ:

ਦੇਗੋ ਤੇਗੋ ਫਤਿਹ ਓ ਨੁਸਰਤਿ ਬੇ-ਦਿਰੰਗ

ਯਾਫਤ ਅਜ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।

ਜਮਨਾ-ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਤੇ ਨਨੌਤਾ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰ ਫਤਹਿ ਕੀਤੇ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫਤਹਿ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮਾਝੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਟਾਲਾ, ਕਲਾਨੌਰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਸਿੱਖ ਲਾਹੌਰ ਤੱਕ ਜਾ ਪੁੱਜੇ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਦਬਦਬਾ ਵੇਖ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਸਲਮ ਖਾਨ ਘਬਰਾ ਗਿਆ। ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਹੈਦਰੀ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜਹਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਭਗਵੰਤ ਰਾਏ ਤੇ ਕੋਟਲਾ ਬੇਗਮ ਤੋਂ ਮੁੜ ਜਹਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀਲੋਵਾਲ ਪਿੰਡ ਨੇੜੇ ਇੰਨੀ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰਾ ਮਾਝਾ ਅਤੇ ਰਿਆੜਕੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਸ਼ਮਸ ਖਾਨ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ। ਰਾਹੋਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਭੱਠਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਬਣਾ ਲਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਾਹੋਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਛੁਪ ਕੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਰਾਹੋਂ ਉੱਤੇ ਸਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭਾਜੜ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਰਾਹੋਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਲਿਖਿਆ। ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਢੌਰੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਪਰ ੧੦-੧੧ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਨਾਹਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਇਥੇ ੨੧-੨੨ ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੨ ਈ: ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਲਈ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਖਰ ਫਰੁੱਖਸੀਅਰ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਲਾਨੌਰ, ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਸਢੌਰਾ ਫਿਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ 'ਚ ਕਰ ਲਏ।

ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੧੩ ਈ: ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ ੧੭੧੫ ਈ: ਤਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜੰਮੂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾਇਆ। ਇਥੋਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦੇ ਰਹੇ। ਜੰਮੂ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਚਾਨਕ

ਪੰਜਾਬ ਪਰਤ ਆਏ ਅਤੇ ਅਚਲ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਬਟਾਲੇ ਪੁੱਜੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਬਦੁੱਸਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਵੀ ਹੋਰਨਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਘੇਰ ਲਏ ਗਏ। ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੇਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਰਾਸ਼ਨ-ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਸੱਕ, ਟਾਹਣੀਆਂ, ਘਾਹ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਚੀਰ ਕੇ ਖਾਧਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਈ ਸਿੰਘ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਕਈ ਭੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ।

ਆਖਰ ੭ ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੫ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਤਿੰਨ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੰਘ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

੨੭ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੧੬ ਨੂੰ ਇਹ ਕਾਫਲਾ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਾ। ਫਰੁੱਖਸੀਅਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪੋਲੀਆ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਤਵਾਲ ਸਰਬਰਾਹ ਖਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ੫ ਮਾਰਚ ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ੧੦੦ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਛਕੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦਰੱਖਤਾਂ ਨਾਲ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ।

੯ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਨ, ਮੀਰ ਆਤਿਸ਼ ਅਤੇ ਸਰਬਰਾਹ ਖਾਨ ਕੋਤਵਾਲ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਜਾਂ ਮੌਤ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਕ ਸਿਦਕੀ ਤੇ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਵਾਂਗ ਮੌਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾ ਬੱਚੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਤੜਫਦਾ ਦਿਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਤੁੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਜੀ ਅੱਖ ਕੱਢੀ ਗਈ, ਫਿਰ ਖੱਬਾ ਪੈਰ ਵੱਢਿਆ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਦੇਵੇਂ ਹੱਥ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਖਰ ਲਾਲ ਅੰਗਿਆਰ ਚਿਮਟੀਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮਾਸ ਨੋਚਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਗ-ਅੰਗ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬੜੇ ਜਿਗਰੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਸਹਾਰਿਆ। ਇਉਂ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ:

੧. ਜੰਮੂ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕੱਟੜੇ ਤੋਂ ਸੱਤ ਕੋਹ ਅਤੇ ਰਿਆਸੀ ਤੋਂ ਨੌਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਝਨਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਬੜਾ ਦਿਲਖਿਚਵਾਂ ਸਥਾਨ ਹੈ— ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਾਹਿਬ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ।
੨. ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਅੱਗੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਡਿਊਢੀ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਗੇਟ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।
੩. ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਸਥਾਪਤ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਹੈ।
੪. ਧਾਰੀਵਾਲ ਤੋਂ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਥੇਹ 'ਤੇ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
੫. ਨਾਂਦੇੜ (ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੰਦਾ ਘਾਟ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਮਾਧੋਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਵਜੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ।
੬. ਗ੍ਰੇਟਰ ਮੋਹਾਲੀ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ, ਮੈਦਾਨ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।
੭. ਸਢੌਰਾ ਤੋਂ ਕਰੀਬ ੨੦ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ।
੮. ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਮਹਿਰੌਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਕ ਚਰਚਿਤ ਕਵੀ ਸ. ਹਰਸਾ ਸਿੰਘ 'ਚਾਤਰ' ਨੇ ਇਸ ਮਹਾਨ

ਸ਼ਹੀਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਬਰਕਤ ਪਾ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੀ, ਬਣਿਆ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਲਕਾਰੀ।
 ਡੌਲੇ ਉਹਦੇ ਲੋਹੇ ਦੇ, ਛਾਤੀ ਅਹਿਰਣ ਵਰਗੀ ਭਾਰੀ।
 ਅੱਖਾਂ ਬਲਣ ਮਤਾਬੀਆਂ, ਫੂਕ ਸੁੱਟਣੀ ਜ਼ੁਲਮਤ ਸਾਰੀ।
 ਕੱਦ ਕਾਠ ਵਰਿਆਮ ਦਾ, ਤੁਰਦੀ-ਫਿਰਦੀ ਜਿਵੇਂ ਅਟਾਰੀ।
 ਹਾਥੀ ਢਾਹੇ ਓਸ ਨੇ, ਸ਼ੇਰਾਂ 'ਤੇ ਪਾਈ ਅਸਵਾਰੀ।
 ਮਾਰ ਵਜੀਦੇ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਧਰਤੋਂ ਭਾਰੀ ਪੰਡ ਉਤਾਰੀ।
 ਰੱਤ ਵਿਚ ਡੋਬੇ ਓਸ ਨੇ, ਦੇਸ਼ ਧੌਹੀ ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ।
 ਸੁਣ-ਸੁਣ ਉਹਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਤਲਾਂ, ਕੰਬੇ ਦਿੱਲੀ ਕਰਮਾਂ ਮਾਰੀ।
 ਆਖਰ ਫਸਿਆ ਪਿੰਜਰੇ, ਸਫਲ ਹੋਏ ਚਾਲੇ ਸਰਕਾਰੀ।
 ਮਰਨੋਂ ਮੂਲ ਨਾ ਡੋਲਿਆ, ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਸੱਚ ਦਾ ਹਿਤਕਾਰੀ।
 ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਸੂਰਮੇ ਹਾਰੀ।
 ਵਿਰਲੇ ਜੰਮਣ ਜੱਗ 'ਤੇ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ 'ਚਾਤਰ' ਉਪਕਾਰੀ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਜਿੰਦੜੀ ਵਾਰੀ।

...ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇ ਲੁਕਵੇਂ ਭੇਦ

(ਸਫਾ ਪੰਨੇ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

੧੦. ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਇੰਤਹਾ : ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੁਟੇਰੇ ਸਮੇਤ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਗੰਡਾ ਮੱਲ ਭੱਜ ਗਏ ਪਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਐਸੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜਿਥੇ ਅਣਖੀਲਾ, ਫੁਰਤੀਲਾ ਅਤੇ ਦਲੇਰ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ ਜਰਨੈਲ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਹ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਉਹਨੇ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਖਾਲਸਈ ਪਰਚਮ ਲਹਿਰਾ ਕੇ ਹੁਕਮਨ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਬੰਦ ਕਰਵਾਈ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸਤਵੰਤੀਆਂ ਦੀ ਇੱਜਤ-ਆਬਰੂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲਈ, ਇਲਾਕਾ ਵੰਡ ਕੀਤੀ, ਜ਼ਿੰਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ-ਮਲਕੀਅਤ ਦਿੱਤੀ। ਲੁਟੇਰਾ ਫੌਜ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਕੇ ਨੀਤੀਵਾਨ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਹਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਤਕ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਯੋਧੇ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਠੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰਾਂ ਲਈ ਇਕ ਮਾਡਲ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਤਿਹਾਸ ਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਰਿਣੀ ਰਹੇਗਾ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

-ਸ. ਸੁਖਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੱਜਣਵਾਲਾ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਾ-ਭੁੱਲਣਵਾਲੀ ਉਹ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ, ਦੁਖੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਾਮਰਾਜ 'ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰਨ ਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਬੀ-ਕੁਚਲੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਸਲਤਨਤ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਨਾਮ ਲਛਮਣ ਦੇਵ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਪੁਣਛ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ 'ਚ ਜੰਮੂ ਨੇੜੇ ਰਾਜੌਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੇ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਹਿਰਨੀ ਦੇ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ ਜੋ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ। ਮਰੀ ਹੋਈ ਹਿਰਨੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਜਿਉਂਦੇ ਬੱਚੇ ਨਿਕਲੇ ਜੋ ਵੇਖਦਿਆਂ-ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮਰ ਗਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਤੇ ਉਹ ਵੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਂਦੇੜ ਹੀ ਰੁਕ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਥੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ 'ਚ ਉਸ ਦੇ ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਜਦੋਂ ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੇਠੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਾਕਤ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਬਾਣਾ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ “ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ” ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਤੀਰ, ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ

ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੱਖਣ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ ਤੇ ਰੋਹਤਕ ਲੰਘ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਮਾਲਵੇ, ਮਾਝੇ ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਕੈਥਲ ਵਿਖੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਕੈਥਲ ਦੇ ਆਮਿਲ ਨੂੰ ਈਨ ਮਨਾ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਅਸਲਾ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾਲ ਹਥਿਆ ਲਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਧਨੀ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦਾ ਨਗਰ ਸਮਾਣਾ ਸੀ, ਇਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨੀ ਪਈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਜੋ ਜ਼ਾਲਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਸਨ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਪਏ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਪਰ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧਾ ਪਹੁੰਚਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਹੋਰ ਚੌਕਸੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਨਾ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਝੜਪ ਹੋ ਗਈ। ਸਿੰਘ ਏਨੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਜਰਨੈਲ ਖਿਜਰ ਖਾਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰਨ 'ਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਧਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਉਸ ਵਕਤ ਬਨੂੜ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉਤਰੀਆਂ। ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਫੌਜਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਪਾਸ ਚਾਹੇ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਸੀ ਪਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਾਸ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਮੈਦਾਨੋਂ ਨਾ ਭੱਜਣ ਵਾਲੇ ਕੱਟੜ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸਿਰ-ਧੜ ਦੀਆਂ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰ ਜਰਨੈਲ ਸਨ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਜਰਨੈਲ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਤੇ ਖੁਆਜਾ ਅਲੀ ਵਰਗੇ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ

ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਖੋਹ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਾਰਾ ਸ਼ਾਸਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਹਾਕਮ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਾਣੇ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਡੇਹਰਾ ਤੋਂ ਤਰਾਵੜੀ ਤਕ, ਸਢੌਰੇ ਤੋਂ ਰਾਏਕੋਟ ਤਕ, ਮਾਛੀਵਾੜੇ-ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਕਰਨਾਲ ਤਕ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਈਨਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਮੁਖਲਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿੱਕੇ ਚਲਾਏ ਤੇ ਮੋਹਰਾਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅੱਜ ਤੱਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਦੇਣ ਹੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਿਵਾਜੀ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਮਾਲਕੀ ਅਧਿਕਾਰ ਵਾਹੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਗਰੀਬ ਤੇ ਕੁਚਲੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾਇਆ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਮਨ-ਗੰਗ ਦੁਆਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਬੁਲੰਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਲਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਬਟਾਲੇ ਤੇ ਕਲਾਨੌਰ ਦੇ ਪਰਗਨੇ ਰੋਕ ਲਏ ਤੇ ਫੇਰ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਾਹੋਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਬਾਅਦ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਥਾਣੇ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੰਘ ਮਾਝਾ ਰਿਆੜਕੀ ਤੋਂ ਪਠਾਨਕੋਟ ਤੱਕ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਇਕ ਲਾਹੌਰ ਹੀ ਬਚਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਸਾਰ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਧ ਚੁੱਕੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ ਸਨ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਰ ਨਾਲ ਰਲਣ ਤੇ ਸਿੰਘ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ 'ਚ

ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਫੇਰ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਥਾਨੇਸਰ, ਸਰਹਿੰਦ ਜਦੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟਦੇ-ਹੱਟਦੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਚ ਆ ਟਿਕੇ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਰਣਨੀਤੀ ਦੇ ਮਾਹਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਫੇਰ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਬਹਿਰਾਮ ਬਟਾਲੇ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਚੰਬੇ ਵੱਲ ਗਏ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਆਉ-ਭਗਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ-ਘਰਾਣੇ 'ਚੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਇਕ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਬੇਟਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਉਧਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਚਲਦਾ-ਚਲਦਾ ਅਗਸਤ ੧੭੧੧ ਈ: ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਨਵਰੀ ੧੭੧੨ ਈ: ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਪਾਗਲ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਫਰਵਰੀ ੧੭੧੨ ਈ: ਨੂੰ ਕਾਲ ਵੱਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਗੱਦੀ ਲਈ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਰਾਜ ਭਾਗ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਪਰ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਫਰੁੱਖਸੀਅਰ ਨੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਆਪ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਲਾਨੌਰ, ਬਟਾਲਾ ਅਤੇ ਕਾਹਨੂਵਾਨ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਹਵੇਲੀ ਚਾਰ ਕੁ ਮੀਲ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਤੋਂ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਅਬਦੁੱਸਮਦ ਖਾਨ ਤੇ ਆਰਿਫ ਬੇਗ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਪਕੜਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਆਖਰੀ ਲੜਾਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਾਸ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਤਦਾਦ 'ਚ ਸੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਹਰੋਂ ਰਾਸ਼ਨ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸੁਰੰਗਾਂ ਪੁਟ ਕੇ ਘੇਰਾ ਹੋਰ ਤੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਸਭ ਸਾਮਾਨ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ

ਘਾਹ-ਫੂਸ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘ ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣ ਜੋਗੀ ਵੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਰਗਤੀ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਨਾਲ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸੌ-ਸੌ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੯ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਲਾਹ ਦੇਣ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਜਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਤੇ ਕਾਲੇ ਦੌਰ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਲਿਆਂਦਾ। ਨਵੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਰੋਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਹੂਬਲ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਾਲਮ ਸਲਤਨਤ ਨੂੰ ਖਦੇੜ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਹੁਕਮਰਾਨ ਬਣ ਕੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਚਾਹੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦਾ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ/ਜ਼ਮੀਂਦਾਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਾਅਰਕੇ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦੱਬੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖੋਹ ਕੇ ਗਰੀਬ ਵਾਹੀਕਾਰਾਂ, ਦਲਿਤਾਂ, ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਤਕਸੀਮ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਦਲਿਤਾਂ, ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਤੇ ਪੱਛੜੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਖਿੰਡੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਇਕ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ 'ਤੇ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੋ ਨਿਬੜੇ।

ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ

– ਸ. ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅੰਦਰ ਅਨੇਕਾਂ ਐਸੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਮੇਟ ਕੇ ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨਿਭਾਈ। ਅਜਿਹੀ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਸਨ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਸਮ-ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਤਨੇ-ਮਨੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੩ ਜੂਨ ੧੬੪੭ ਈ: ਨੂੰ ਸੱਯਦ ਗੁਲਾਮ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਘਰ ਅੰਬਾਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਢੌਰਾ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।^੧ ਇਹ ਸਢੌਰਾ ਨਗਰ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੋਧੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਧਾਵਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਸਾਧੂਵਾੜਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਢੌਰਾ ਬਣਿਆ।^੨ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਟਿਕਾਣਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਮਾਣਾ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਸਤਾਨੇ ਜਿਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੰਸਾਰਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਭੋਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਨਾਂ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬੀਬੀ ਨਸੀਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਰਾ ਸੈਦਖਾਨ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਉੱਚ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਇਆ।^੩

ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਕਿਆਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢੇ ਗਏ ਕੁਝ ਪਠਾਣ ਜਰਨੈਲ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋਏ। ਇਹ ਪਠਾਣ ਦਾਮਲਾ (ਕਰਨਾਲ) ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਲਾ ਖਾਨ, ਭੀਕਨ ਖਾਨ, ਹਯਾਤ ਖਾਨ ਅਤੇ ਨਿਜ਼ਾਬਤ ਖਾਨ ਮੁੱਖ ਸਰਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਸੌ ਸੀ। ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਰਖਵਾਇਆ।^੪ ਇਹ ਪਠਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਣਦੀ ਤਨਖਾਹ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤਾਂ ਜੰਗ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆਈ ਸਮੇਂ ਇਹ ਪਠਾਣ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਮੰਗਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਨਖਾਹ ਦੁੱਗਣੀ ਕਰਨ

* ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ, ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਮੰਨੇ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਹਿਤ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਾਲਾ ਖਾਨ ਦੇ ਨਮਕਹਰਾਮੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗਏ ਪਠਾਣ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿੱਤ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਫ਼ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਇਸ ਨਮਕਹਰਾਮੀ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਸੰਕਟ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਰੀਦ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਭੰਗਾਣੀ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ੨੦੦ ਮੁਰੀਦ, ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਇਕ ਭਾਈ ਭੂਰੇ ਸ਼ਾਹ ਸਹਿਤ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।^੪ ਪੀਰ ਜੀ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਭੰਗਾਣੀ ਪਹੁੰਚੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਦੋਨਾਂ ਪਾਸੇ ਮੋਰਚੇਬੰਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵੈਰੀ ਦਲ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਘੇਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਮਕ (ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ) ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫੌਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਦਾਨ ਅੰਦਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।^੫ ਪੀਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਹਿਤ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦਲ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵੈਰੀ ਦਲ ਨੂੰ ਮਾਤ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਯੁੱਧ ਅੰਦਰ ਹੋਰਨਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਅਸ਼ਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ, ਇਕ ਭਰਾ ਭੂਰੇ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਕਈ ਮੁਰੀਦ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।^੬

ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿੱਤੇ ਇਕਰਾਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਠਾਣ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ। ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਵਿਚ ਸਮੋਈ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੀਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਭੰਗਾਣੀ ਯੁੱਧ ਅੰਦਰ ਕੀਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਆਧਾਰ 'ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ' ਵਾਲੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ :-

ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ ਸਾਈਂ ਦਾ, ਦਸਮ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ।^੮

ਸਿਦਕ ਸਬੂਰੀ ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ, ਧੰਨਵਾਦ ਦਾ ਨੇਮੀ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਭੰਗਾਣੀ ਵੱਲ ਰਵਾਨਗੀ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਚਾਅ ਨੂੰ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਅਬਿ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਮੈ ਨਿਜ ਕਰੋਂ। ਤਨ ਮਨ ਦੈ ਗੁਰ ਕਾਰਜ ਕਰੋਂ।
ਚਹਤਿ ਪ੍ਰਭੂ ਢਿਗ ਅਪਨਿ ਰਸੀਦ। ਕਰੇ ਸਕੇਲਨਿ ਸਕਲ ਮੁਰੀਦ।
ਭਏ ਸਾਤ ਸੈ ਗਿਨਤੀ ਮਾਂਹਿ। ਰਣ ਕਰਿਬੇ ਕੀ ਧਰਤਿ ਉਮਾਹਿ।
ਚਾਰ ਪੁੱਤ੍ਰ ਅਪਨੇ ਸੰਗ ਲੀਨੇ। ਸਵਾਧਾਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰਨਿ ਜੁਤਿ ਕੀਨੇ।
ਸ਼ਹਿਰ ਸਵੋਰੇ ਤੇ ਚਲਿ ਪਰਯੋ। ਪ੍ਰੇਮ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋ ਧਰਯੋ।

(ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਜਿਲਦ ੧੧ਵੀਂ, ਸਫਾ ੪੭੮)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਜਾਂ ਸੱਖਣੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਾਂਝ ਦੇ ਸੁਆਰਥਾਂ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ‘ਵੱਡੇ ਬਹਾਦਰਾਂ’ ਦੇ ਇਖਲਾਕ ਵੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਡੋਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੂਫ਼ੀ ਫਕੀਰ ਮਨਸੂਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਸ਼ਿਬਲੀ ਦੀ ਕਥਾ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਬਗ਼ਦਾਦ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਨਸੂਰ ’ਤੇ ਹਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵੱਲੋਂ ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ। ਸ਼ਿਬਲੀ ਨੇ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਦੇ ਡਰੋਂ ਪੱਥਰ ਦੀ ਥਾਂਵੇਂ ਮਨਸੂਰ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਮਨਸੂਰ ਨੂੰ ਉਹ ਫੁੱਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁਖਦਾਈ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਰੱਬ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਸੱਚੇ ਰਾਹੀ ਸਨ। ਚੂੜਾਮਣਿ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ:

ਕਿਤਿਕ ਦੂਰ ਪੁਰਿ ਬਸਹਿ ਸਵੋਰਾ। ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹਿ ਸਦਨ ਤਿਸ ਠੋਰਾ।
ਮਗ ਖੁਦਾਇ ਕੋ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਹੈ। ਸੰਤਨਿ ਸੰਗ ਮਿਲਿਨਿ ਚਿਤ ਚਹੈ।

(ਸਫਾ ੪੬੮੫)

ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਸੱਚੀ ਬੰਦਗੀ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਰਾਹ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਲਈ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ :

ਮਹਿਮਾ ਸੁਨੀ ਘਨੀ ਬਹੁ ਦਿਨ ਤੇ। ਚਹਤਿ ਮਿਲਨਿ ਕੋ ਪ੍ਰੀਤੀ ਮਨ ਤੇ।...

ਐਸੀ ਮਿਲਨੀ ਅਬਿ ਮਿਲ ਗਯੋ। ਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋ ਮਨ ਦੇ ਦਿਯੋ।

ਅਸ ਬਿਵਹਾਰ ਬਿਨਾ ਮੁਖ ਬੋਲੇ। ਹੋਇ ਚੁਕਯੋ ਤੂਰਨ ਬਿਨ ਤੋਲੇ॥(ਸਫਾ ੪੬੮੬)

ਪੀਰ ਜੀ ਦਾ ਐਸਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖ ਕੇ ‘ਗੁਰਮੁਖ-ਜਨਾਂ ਦੇ ਖੋਜੀ’ ਸੰਤ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ :

ਉਕਤਿ ਜੁਗਤਿ ਸਤਿਗੁਰ ਜਬਿ ਸੁਨੀ। ਰੀਝ ਮੌਜ ਕਰੁਨਾ ਕਿਯ ਘਨੀ॥

(ਉਹੀ)

ਇਹ ਸਾਂਝ ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤ ਸੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਵਧੀ, ਫੁੱਲੀ ਅਤੇ ਨਿਭੀ ਪਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਡੋਲਣ ਵਰਗੀ ਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਘੜੀ ਪਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਭੰਗਾਣੀ ਯੁੱਧ ਅੰਦਰ ਇਕ ਭਰਾ, ਦੋ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਪੀਰ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਭੰਗਾਣੀ ਯੁੱਧ ਫਤਹਿ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਈ ਕੀਮਤੀ ਭੇਟਾਵਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਆਂ, ਪਰ ਉਹ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਘਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਕੇਸ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਮੰਗੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕੰਘਾ (ਕੇਸ ਸਹਿਤ) ਦਸਤਾਰ, ਛੋਟੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਅਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ, “ਇਕ ਪੁਸ਼ਾਕ ਅਤੇ ਪੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ੫੦੦੦/- ਰੁ. ਮਠਿਆਈ ਵਾਸਤੇ ਦੇਣ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।”^{੯੮}

ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਬੀ ਬੰਦਗੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਬੇਗਮ ਬੀਬੀ ਨਸੀਰਾਂ ਅਤੇ ਸੈਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਸੈਦ ਖਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰ ਰਹੀ, ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਸੀ। ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂਘ ਜਾਗੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਤਾਂ “ਸੈਦ ਖਾਨ ਚਰਨਾਂ ’ਪਰ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੂੰ-ਲੂੰ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਵੈਰਾਗ ਨੇ ਆ ਡੇਰੇ ਲਾਏ, ਉਸੀ ਦਮ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬਨਾਂ ਨੂੰ ਪਧਾਰ ਗਿਆ।”^{੯੯}

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਰ ਜੀ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਾਕਤਵਰ ਅਤੇ ਜਾਬਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਭੰਗਾਣੀ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ-ਧੋਰੀਆਂ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰੇ। ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਢੌਰੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਉਸਮਾਨ ਖਾਂ ਨੇ ਪੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।^{੧੦੦}

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਕਰਤਾ ‘ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ, “ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਭਾਂਪਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਨਾਹਨ ਅਤੇ ਸਮਾਣੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ੨੧ ਮਾਰਚ ੧੭੦੪ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਉਸਮਾਨ ਖਾਂ ਨੇ ਪੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।” ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ “ਇਹ ਦਸਤਾਰ, ਕਟਾਰ ਆਦਿ ਕੰਧ ਵਿਚ ਸਾਂਭ ਕੇ ਚਿਣ ਦਿੱਤੇ ਸੇ, ਇਹ ੧੮੭੦ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਕੰਧ ਡਿੱਗੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਭੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਮਿਲ ਗਈਆਂ।”^{੧੨} ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਦੱਸੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ, “ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੇ ਕੰਘਾ, ਕੇਸ, ਦਸਤਾਰ, ਛੋਟੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਅਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਸੋਂ ਨਾਭਾਪਤਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਭੇਟਾ ਅਤੇ ਜਗੀਰ ਦੇ ਕੇ ਲੈ ਲੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਨਾਭਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿਰੋਪਾਇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।”^{੧੩}

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੋਰਨ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਥ-ਦੋਖੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦੇ ਨਾਲ ਸਢੋਰੇ ਦੀ ਸੋਧ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਉਂਤ ਉਲੀਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਮੂਹ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਇਕ ਮਤ ਹਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਉਸਮਾਨ ਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੀਰ ਜੀ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਸਢੋਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸੰਨ ੧੭੦੯ ਈ: ਵਿਚ ਫਾਹੇ ਟੰਗਿਆ।^{੧੪}

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਰੱਬੀ ਰਾਹ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਰਾਹੀਂ ਬੇਅੰਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ। ਉਹ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨਿਰਲੋਭ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਫਕੀਰ ਸਨ। ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਭੋਲੇ ਪਰ ਰੱਬੀ ਰਮਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਇਮਦਾਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਹ ਮਹਾਨ ਸੂਰਬੀਰ ਵਾਂਗ ਜਾਬਰ ਹਕੂਮਤ ਖਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਸਤਰ ਫੜ ਕੇ ਲੜੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪਾਈ ਪ੍ਰੀਤ ਅਤੇ ਸੱਚ ਧਰਮ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਸਾਧ ਸਾਧ ਬੁੱਧੂ ਸੁਭਟ ਜਿਨ ਰਾਖੀ ਨਿਜ ਆਨ।

(ਸਫਾ ੪੮੦੦)

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੭੭ 'ਤੇ)

ਬਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ

—ਬੀਬੀ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਉੱਪਰ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਇਹ ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਅਧਰਮ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਧਰਮ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਅਰੰਭ ਇਸੇ ਲਈ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੁੱਗ-ਗਰਦੀ ਵਰਤ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਾਪ, ਵੱਢੀਖੋਰੀ, ਈਰਖਾ, ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ:

ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ। (ਵਾਰ ੧:੨੩)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ, ਹਰ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਮੁਕਤ, ਸਚਾਈ, ਇਨਸਾਫ-ਪਸੰਦ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ, ਰਾਜਸੀ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮਕਾਡਾਂ ਵਿਚ ਫਸਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆ ਚੁੱਕੀ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਸਲ ਮਕਸਦ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਆਪਾ-ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ।

ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਾਨ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਸ਼ਹਾਦਤ' ਦਾ ਅਰਥ-ਸੱਚ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਗਵਾਹੀ ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਆਦਰਸ਼ ਲਈ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਵਿਰਲੇ ਸੂਰਮੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ:

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੭੯)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸੱਚ ਕਹਿਣ ਅਤੇ ਸੱਚ ਉੱਤੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੌਕੇ ਦੀ

* ਕਰੋਨ ਇਨਕਲੇਵ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸ਼ਾਸਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ ਲਹੂ-ਪੀਣੇ ਜਮ, ਜਬਰਦਸਤੀ ਦਾਨ ਲੈਣ ਵਾਲੇ, ਮੁਕੱਦਮ ਕੁੱਤੇ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਵੱਢੀ ਲੈ ਕੇ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਹਾ। ਇਹੋ ਸੱਚ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੋਂਸਲਾ ‘ਸ਼ਹਾਦਤ’ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਇਹ ਮਹਾਨ ਰਵਾਇਤ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਵੀ ਬੇਸਹਾਰੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋੜ ਪੈਣ ’ਤੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਬਾਂਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਕੜੀਐ ਧਰ ਪਈਐ ਧਰਮ ਨ ਛੋਡੀਏ। (ਚਾਂਦ ਕਵੀ)

ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਗੌਰਵਮਈ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਨਾ ਸਹਾਰਨਯੋਗ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਦੂਸਰੀ—ਜ਼ੁਲਮੀ, ਪਾਪੀ ਅਤੇ ਅਧਰਮੀਆਂ ਨਾਲ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਗਾਥਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੀ ਗਾਥਾ ਵਿਚ ਬਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਹੀਦ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਦੀ ਮੋਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ’ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਬਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਲੜਿਆ ਅਤੇ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਕੇ ਤੇ ਮੋਹਰਾਂ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵੱਲ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੰਬੇ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਤਾ ਕਰਨ

ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾਈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੇਵਲ ਚੰਬਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਆਵੇਗਾ। ਇਸ 'ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਚੰਬੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਆਉ-ਭਗਤ ਕੀਤੀ। ਰਾਜੇ ਦੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀ ਭਤੀਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਚੰਬੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੇ ਜੰਮੂ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ। ਜੰਮੂ ਦੇ ਰਿਆਸੀ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਇਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ੧੭੧੧ ਈਸਵੀ ਦੇ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਨੇ ਬਾਲਕ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਲੰਮੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅਖੀਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਜੋ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਖਤ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਤੋਂ ਫੜੇ ਗਏ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ੨੪੦ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਜਾਂ ਮੌਤ ਦੋਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਫਿਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ੧੦੦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜੋ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਸਬਰ ਅਤੇ ਅਜਿੱਤ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਰੋਕੀ ਰੱਖਿਆ। ਅੰਤ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ।

੯ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਉਸ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਦੁਆਲੇ ਵੀ ਫਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਕੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਤਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

ਸਪੱਤਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਂਤ, ਅਡੋਲ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਬੜੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜਲਾਦ ਨੇ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਜੋ ਇਕ ਮਾਸੂਮ ਬਾਲਕ ਸੀ, ਦਾ ਇਕ ਹੱਥ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਫਿਰ ਵੀ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਮੁੜ ਜਲਾਦ ਨੇ ਦੂਜਾ ਹੱਥ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਸਹਿ ਦਰਦ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿ ਗਏ। ਫਿਰ ਜਲਾਦ ਨੇ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਕਲੇਜਾ ਕੱਢ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਤੁੰਨ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਡੋਲ, ਸ਼ਾਂਤ, ਇਕਰਸ, ਦੁੱਖ-ਸੁਖ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਾਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਲ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਹੋਂਸਲੇ ਤੇ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਬਾਬਾ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ।

ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ

(ਸਫਾ ੭੩ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਫੁੱਟ ਨੋਟ :

੧. Harbans Singh (ed.), *The Encyclopedia of Sikhism*, Punjabi University, Patiala, 2002, Vol-I, P. 410.
੨. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੬੫, ਸਫਾ ੬੨੫੯.
੩. ਜੱਗੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਭਾਗ-ਦੂਜਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ੨੦੦੨, ਸਫਾ ੧੨੮੮-੮੯.
੪. ਉਹੀ।
੫. ਉਹੀ।
੬. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਨਾਵਲੀ, ਜਿਲਦ ਪੰਜਵੀਂ ਭਾਗ-੧, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੮੭, ਸਫਾ ੧੩੧-੩੨.
੭. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਨਾਵਲੀ, ਜਿਲਦ ਪੰਜਵੀਂ ਭਾਗ-੧, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੮੭, ਸਫਾ ੧੩੧-੩੨.
੮. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੪੨.
੯. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੪੩.
੧੦. ਉਹੀ, ਭਾਗ-੨, ਸਫਾ ੮੫੬.
੧੧. ਜੱਗੀ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਭਾਗ-੨, ਸਫਾ ੧੨੮੮-੮੯.
੧੨. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ, ਭਾਗ-੧, ਸਫਾ ੧੪੦.
੧੩. ਨਾਭਾ, ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਨਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੯੯, ਸਫਾ ੮੮੨.
੧੪. ਜੱਗੀ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਭਾਗ-੨, ਸਫਾ ੧੩੦੦-੧੩੦੧.

ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਦੀ ਦੁਖਦਾਇਕ ਯਾਦ

—ਗਿਆਨੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ*

ਇਕ ਅਸਹਿ ਪੀੜ ਤੇ ਅਕਹਿ ਦਰਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਜੂਨ ਦਾ ਮਹੀਨਾ। ਜੂਨ ਮਹੀਨਾ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਖਤ ਤੇ ਬੇਦਰਦ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ੪-੬ ਜੂਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਦੋਂ ਦੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਜਾਂ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਮ ਪਵਿੱਤਰ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉੱਪਰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਚਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਬਗ਼ੈਰ ਵਿਤਕਰੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੇ ਆਪਣੀ ਸੁਖਾਵੀਂ ਗੋਦ 'ਚ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਿਥੇ ਸਿਰਫ ਹਰਿ-ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸਦਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾ ਖੇੜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਹੱਲੇ ਦਾ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਟੈਂਕਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਉਦੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਲੇਰੀ ਸਮਝ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਾਰਾ ਨਿਰਪੱਖ ਸੰਸਾਰ ਤ੍ਰਾਹ-ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਛਲਣੀ-ਛਲਣੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ-ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਜੇ-ਨਿਵਾਜੇ ਇਸ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ-ਵਿਗਾਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨੇ ਅਦੁੱਤੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਹੱਦਾਂ 'ਪੁਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਨਿਭਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਪੰਥ, ਉਸ ਕੌਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਜਿਹਾ ਘਿਨਾਉਣਾ ਹੱਲਾ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖਦਾਈ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤਿ ਦੁਸ਼ਟ ਕਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਯਾਦ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪੀੜਤ ਕਰਦੀ ਰਵ੍ਹੇਗੀ।

ਉਦੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਹੱਲੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਚਿਰਕਾਲੀ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਚਾਈ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਲੰਘੇ ਸਮਿਆਂ 'ਚ ਕਈ ਵਾਰ ਨਿਰਪੱਖ ਖੋਜ

*ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼/ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ।

ਏਜੰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖੋਜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਦਾ ਲਾਹਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਹਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਖੋਹਣ ਜਿਹੇ ਭੈੜੇ ਇਰਾਦੇ ਇਸ ਹੱਲੇ ਵੇਲੇ, ਉਦੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੁਖਦਾਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਮੁਗਲ ਹਾਕਮਾਂ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨ ਧਾੜਵੀਆਂ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਦੁਸ਼ਟਤਾ ਵਿਖਾਈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਹੱਲੇ ਦੀਆਂ ਮੁਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਜਾਂ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਰੂਪ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਰੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਅੱਖੜ ਸੱਚਾਈ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੱਲੇ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਨ ਚੁਣਿਆ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਹਦੂਦ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਟੈਂਕਾਂ, ਤੋਪਾਂ, ਮਸ਼ੀਨਗੰਨਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹੱਲੇ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ 'ਚ ਘੁੰਮਦੀ-ਫਿਰਦੀ ਰਹੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਟੈਂਕਾਂ ਅਤੇ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਮ-ਪਾਵਨ ਇਮਾਰਤ 'ਤੇ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾਗੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਬੇਇਜ਼ਤ ਕਰਨ ਦੇ ਹੋਛੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਘਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਇਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ ਰਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਬੱਟਾਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਦੀ ਰਹੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਦੂਦ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਟੈਂਕੀ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਠਹਿਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤੁਪਕਾ-ਤੁਪਕਾ ਪਾਣੀ ਲਈ ਤਰਸਣ ਵਾਸਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪੱਖ 'ਚ ਕਰਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰਕੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਰਗ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਪੱਕਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ-ਮਾਰੂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ-ਮਾਰੂ ਨੀਤੀਆਂ

ਹੀ ਸਨ ਜਿਸ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁੰਡਾ-ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ 'ਚ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੇਧਹੀਣ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਵਿਰੋਧੀ ਦਰਸਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖੁਦ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ 'ਚ ਨਾਂਹ-ਨੁੱਕਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਆਰਥਿਕ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਤੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਝੂਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਡਾਈਆਂ। ਅਸਲ 'ਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨੇ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਹੱਲੇ ਨਾਲ ਇਹ ਆਸ ਰੱਖ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮੁੜ ਕਦੇ ਇਹਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਸਿਰ ਨਾ ਚੁੱਕ ਸਕਣ। ਐਪਰ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਹੀ, ਇਹਨੂੰ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਗੁੜਤੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੰਥ ਅਨਿਆਂ, ਕੁਸੱਤ, ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਜੂਝਣ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਹਟ ਸਕਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨਸਲਘਾਤ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਤਲ ਪਿੱਛੋਂ ਦਿੱਲੀ, ਕਾਨਪੁਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਸਲਘਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਸ਼ਟ ਕਰਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤਕ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਅੱਜ ਉਲਟਾ ਸਨਮਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪਦਵੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਮੁੜ-ਕਾਇਮੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਅੱਜ ਵੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੋਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਨਿਆਂ ਨਾਲ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਰਕਾਰਾਂ ਖੁਦ ਮੁਹਿੰਮਾਂ/ਮੋਰਚੇ ਚਲਾਉਣ/ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਜਾਂ ਦਹਿਸ਼ਤਵਾਦੀ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਤੁਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ 'ਚ ਲਿਖੇ ਅਸੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੇ ਸੰਗਲ ਕੱਟਣ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ, ਦੇਸ਼-ਕੌਮ 'ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲਿਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣਾ ਸਿਖਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ : ੯

ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਨਾਗੋਕੇ'

-ਸ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ*

ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਤੋਂ ਸਮਰਪਿਤ, ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਤਿਕਾਰਤ ਪਦਵੀਆਂ, ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀ, ਸਿੱਖ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਨਿਵੇਕਲਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ, ਇਮਾਨਦਾਰ, ਤਜ਼ਰਬੇਕਾਰ ਸਫਲ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਸਿੱਖ ਨੀਤੀਵਾਨ ਨੇਤਾ, ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਦਾ ਜਨਮ, ੨੫ ਦਸੰਬਰ, ੧੯੯੮ ਈ: ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ, ਸ. ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਨਾਗੋਕੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਚ ਹੋਇਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਗੋਕੇ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੈਨਾ 'ਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਰੰਭਕ ਵਿੱਦਿਆ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ, ਅਠਵੀਂ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਕੂਲ, ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੯੧੮ ਈ: 'ਚ ਦਸਵੀਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜੀਏਟ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਕਰ, ਡੀ.ਸੀ. ਦਫਤਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਲਰਕ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਪੰਥ-ਪ੍ਰਸਤ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸਦਕਾ, ਪੰਥਕ ਜਜ਼ਬੇ ਤੇ ਕੌਮੀ ਪਿਆਰ 'ਚ ਰੰਗੇ ਗਏ। ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ ਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖੂਨੀ ਸਾਕੇ ਨੇ ਜਥੇ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਗਹਿਰੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਕੀਤੇ। ਪੀੜਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਹੋ, ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਕਾਲੀ ਦਸਤਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ 'ਚ, ਅਕਾਲੀ ਰੋਹ ਤੇ ਰੋਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਗੋਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰੀ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ੬ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੪ ਈ: ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਜੰਜੀਰ ਨੂੰ ਤੋੜ, ਅਕਾਲ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਅਜ਼ਾਦ ਅਕਾਲੀ ਬਣ ਗਏ। ੨੧ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੪ ਈ: ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ, ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੱਤ 'ਚ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਤੱਕੋ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜੀਵੜੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿਦਕ, ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਸ਼ਠਾ, ਜਥੇਦਾਰ

* ਐਡੀ: ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੪੬-੩੭੯੭੯

ਸਾਹਿਬ ਠੀਕ ਹੋ ਕੇ ਚੌਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ 'ਚ ੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੨੪ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ੨੭ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੨੫ ਈ: ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਦੋ ਬੇਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਕ ਬੇਟੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਹਲਕੇ ਤੋਂ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਵੀ ਬਣੀ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਜੂਨ, ੧੯੨੬ ਈ: 'ਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਥਕ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਆਉਣ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ 'ਚ ਕਲਰਕ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸਮਰਪਿਤ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਤਕ, ਮੁਖਤਾਰੇ-ਆਮ ਤੋਂ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪਦ-ਉਨਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਹਿਰ 'ਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਦਵੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ੧੨ ਮਾਰਚ, ੧੯੩੦ ਈ: ਨੂੰ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਤੇ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਤਹਿਤ ਲਾਹੌਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਅਟਕ ਤੇ ਬਰੈਸਟਲ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਬੰਦੀ ਬਣਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ।

ਸੰਨ ੧੯੩੧ ਈ: 'ਚ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਸਾਫਰ, ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੧੦ ਮਾਰਚ, ੧੯੩੪ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਨਰਲ ਇਕੱਤਰਤਾ ਸਮੇਂ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਸਾਫਰ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਠੀਕ ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ੧੦ ਮਾਰਚ, ੧੯੩੮ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਸਮੇਂ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ 'ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ 'ਨਾਗੋਕੇ' ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਤਿਕਾਰਤ ਪਦਵੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ, ਨਿਰਸੁਆਰਥੀ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਭਾਵਨਾ ਸਦਕਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਨ ੧੯੫੨ ਈ: ਤੀਕ ਨਿਭਾ ਕੇ ਨਵਾਂ ਕੀਰਤੀਮਾਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ।

੩੦ ਦਸੰਬਰ, ੧੯੩੨ ਈ: ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਸਦਕਾ, ਅਕਾਲੀ ਮਾਰਕੀਟ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਸੰਨ ੧੯੩੭ ਈ: ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਜਥੇ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ 'ਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਨ ੧੯੩੮ ਈ: 'ਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ

ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਾਰਕੀਟ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਤਾਮੀਰ ਹੋਈ। ੨੮ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੩੯ ਈ: ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਈਦ 'ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੀ ਮੁਦਾਖਲਤ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਾਸ ਹੋਇਆ। ੨੨ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੪੧ ਈ: ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ 'ਚ ਤਰਮੀਮਾਂ ਸੁਝਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ੭ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ 'ਨਾਗੋਕੇ' ਮੈਂਬਰ ਸਨ।

੧੯ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੪੪ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਸਮੇਂ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ, ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਤਿਕਾਰਤ ਪਦਵੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ੨੮ ਮਈ, ੧੯੪੮ ਤੀਕ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਾਲੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਵੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ।

ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸਮੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜ ਹੋਏ: ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਕ, ਸਾਰਥਕਤਾ, ਪੰਥਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ 'ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ' ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ, ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ 'ਚ ਤਰਮੀਮ ਕਰਵਾ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਚ ਲਿਆਂਦੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ 'ਚ ਚੋਖਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਚੌੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੇ ਬੁੰਗੇ ਖਰੀਦ ਕਰਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਭਵਨ ਕਲਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਟੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਗੋਕੇ ਦੇ ਉੱਦਮ ਸਦਕਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਅਖੌਤੀ ਅਛੂਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਕੀਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਜਥੇ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ 'ਚ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਪੀੜਤ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਜੋ ਟਹਿਲ-ਸੇਵਾ ਤੇ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਨਿਵੇਕਲੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ੧੦ ਮਾਰਚ, ੧੯੪੫ ਈ: ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਵਿੱਦਿਅਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਹਾਲਤ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਕਰਨ ਲਈ ਛੇ-ਸਾਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ੧੯੫੧ ਈ: ਦੀ ਮਰਦਮ-ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਤੀਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਕ ਕਰੋੜ ਕਰਨੀ, ੫ ਲੱਖ ਨਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਚ

ਕਥਾ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਵਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬਰਾਡਕਾਸਟਿੰਗ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ, ੫ ਲੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਛੁਡਾਉਣੀ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਆਹਲਾ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਪਸਾਰ ਕਾਰਜ ਲਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਲਿਆ। ਪਤਿਤ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਕੂਲਾਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਰਹਿਤ 'ਚ ਆ ਰਹੀ ਢਿੱਲ-ਮੱਠ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਨਵ-ਨਿਰਮਾਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਸੱਚਾ-ਸੌਦਾ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੀ ਦੇ ਪੀੜਤਾਂ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸਮੇਂ ੯ ਮਾਰਚ, ੧੯੪੬ ਈ: ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਇਕੱਤਰਤਾ ਸਮੇਂ 'ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਕਾਇਮੀ' ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਕੌਮ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਿੱਖ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਕਾਇਮੀ, ਸਿੱਖ ਸਵੈਮਾਣ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਦੁਸਾਂਝ) ਨੇ ਮਤੇ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ “... ਸਾਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਕ ਵੱਡੇ ਹਿੰਦੂ ਦਰਖਤ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਕੇਵਲ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਲਈ ਉਠਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਕੌਮ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਕਦੇ ਵੀ ਫਲ-ਫੁਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।...”

ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਮਤਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ੨੬ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੪੬ ਈ: ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਕੂਲ ਬਣਾਇਆ। ਸੰਨ ੧੯੪੮ ਈ: 'ਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਡੇਮਾਨ-ਨਿਕੋਬਾਰ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਬਣੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ, ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਗੋਕੇ ਹੀ ਸਨ।

੨੮ ਮਈ, ੧੯੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਜਲਾਸ ਸਮੇਂ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮਜ਼ਦ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਬਣੀ ੯-ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਸਮੇਂ ਹੀ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ

(ਬਾਕੀ ਸਫਾ ੯੭ 'ਤੇ)

ਬਾਬਾਣੀਆਂ-ਕਹਾਣੀਆਂ

ਗੁਰ ਕੇ ਸੰਗ ਗੰਢ ਤਬ ਪਰੈ...

-ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋੜਾਸਿੰਘਾ'*

ਡੱਲੇ ਨਗਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਜੋਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਉੱਤੇ ਰਹਿਮਤਾਂ ਬਰਸਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਝੋਲੀਆਂ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਸਭ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਣ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਹਾਰੂ ਜੋ ਜਾਤ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਛੀਂਬੇ ਸਨ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਦਾਤਾ ਮੰਨ ਕੇ ਚਰਨੀਂ ਆਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ 'ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਉ!, ਸਾਡਾ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉਧਾਰ ਕਰੋ।' ਗਰੀਬ-ਨਿਵਾਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ 'ਹੇ ਭਾਈ! ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਾਟੇ ਬਸਤਰ ਸਿਉਂ ਦੇਵਣੇ ਅਤੇ ਮੈਲੇ ਕੱਪੜੇ ਧੋਇਆ ਕਰੋ। ਜਿਵੇਂ ਬਸਤਰ ਸਾਫ ਹੋਣਗੇ ਤਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵੀ ਸਾਫ ਹੋਣਗੇ, ਉਜਲਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ। ਜਿੰਨੇ ਪਾਟੇ ਸੀਤੇ ਜਾਣਗੇ ਉਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਪੈ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਗੰਢ ਹੋਰ ਪੀਢੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰੋ ਤੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਤੁਹਾਡਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗਾ।' ਇਸ ਬਾਬਾਣੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਉਲੇਖ ਹੈ:

ਦੁਇ ਛੀਂਬੇ ਮੱਲਯਾਰ ਸਹਾਰੂ। ਪਰੇ ਚਰਨ ਲਖਿ ਗੁਰ ਸੁਖਕਾਰੂ।

ਤਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਕਰਤਿ ਭਏ ਉਪਦੇਸ਼। 'ਸਿੱਖਨ ਸੇਵਾ ਕਰਿਹੁ ਵਿਸ਼ੇਸ਼॥੩੮॥

ਸੀਂਵਹੁ ਬਸਤ੍ਰ ਅੰਗ ਪਹਿਰਾਵੇ। ਹੋਇ ਮਲੀਨ ਜੇ, ਮੈਲ ਗਵਾਵੇ।

ਉੱਜਲ ਆਛੇ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਹੁ। ਉਰ ਉੱਜਲਤਾ ਪੁਨ ਤੁਮ ਲੇਹੁ॥੩੯॥

ਗੁਰ ਕੇ ਸੰਗ ਗੰਢ ਤਬ ਪਰੈ। ਸਤਿ ਸੰਗਤਿ ਮਨ ਕੀ ਮਲੁ ਹਰੈ।

ਸ਼ਰਧਾ ਧਰਿਹੁ ਕਰਹੁ ਗੁਰ ਸੇਵਾ। ਸਿਮਰਹੁ ਨਾਮ ਸੁ ਦੇਵਨ ਦੇਵਾ॥੪੦॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਰਾਸਿ ਪਹਿਲੀ, ਅੰਸੂ, ੪੦)

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਧੋਣ ਤੇ ਸਿਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਹਾਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਪੱਕੀ ਗੰਢ ਕਰਕੇ ਸੱਚਖੰਡ ਦਾ ਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਮਲੀਆ ਸਾਹਾਰੂ ਭਲੇ ਛੀਂਬੇ ਗੁਰ ਦਰਗਹ ਦਰਬਾਰੀ।

(ਵਾਰ ੧੧:੧੬)

*ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੪੮-੯੮੨੧੨

ਅੰਕ ਮਈ ਸਫਾ ੬੫ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ: ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਰਵੇਖਣ

-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਘੁੜਾਣੀ, ਘਲੋਟੀ, ਧਮੋਟ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਨਵਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਿਛੜ ਗਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਖਿਡਾਵੀ ਬੀਬੀ ਅਨੂਪ ਕੌਰ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸੁੰਦਰ ਸੁਸ਼ੀਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਬੀਬੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਾ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਾਤਰੇ ਵਾਲੀ ਸਿਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿਚ ਦਫਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਜਾਣਕਾਰ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵੱਲ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬੀਬੀ ਅਨੂਪ ਕੌਰ ਦੀ ਕਬਰ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬੀਬੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਪੂਰੀ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਗਨ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤਾ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਸ ਕਾਰਨ ਮੁਆਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਸਿਰਫ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨਾਲ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਠੀਕ ਨਾ ਲੱਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਰਾਹ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉੱਪਰ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਇਥੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕਰ

* ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼/ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ।

ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਲਈ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬੜੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਲੋਹਗੜ੍ਹ’ ਰੱਖਿਆ। ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਸਢੌਰਾ ਅਤੇ ਨਾਹਨ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਸਢੌਰਾ ਨਗਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਨਾਮ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਖੰਡਰ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਅਹਿਲਕਾਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਨ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹਾ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਚੌਵੇਂ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨਦੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧਰਾਵਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਚਟਾਨਾਂ ਤੇ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਇਸ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਇਥੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇਥੇ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਪਰਕ ਬਣਾਇਆ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਅਤੇ ਮੋਹਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੁਗ਼ਲ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਬੇਨਾਮੀ ਵਾਹੀ ਆਮ ਸੀ। ਵਾਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਢੌਰੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲੈ ਕੇ ਹਲ-ਵਾਹਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ‘ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਐਸਾ ਅਜੀਬ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਸ਼-ਹਵਾਸ ਉੱਡ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਰਦਿਆਂ ਐਸੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕੜਕਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਇਤਨੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮੁੱਠੀ-ਭਰ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।” ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਲ-ਵਾਹਕ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਵਾਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਕਿਉਂ ਆਪ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਦਸ਼ਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਕਿਸਾਨ ਆਪ ਹੀ ਲਗਾਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕਿਸਾਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਬਣ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਮਾਨਦਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਰਵਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਵੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਅਮੀਰ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਉਸ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਦੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

ਦੀ ਵਧਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਰਸੂਖ ਤੋਂ ਲੋਕ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਨ ਕਿ ਪਿੰਡ ਉਨਾਰਸਾ ਦੇ ਲੋਕ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਜਲਾਲ ਖਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾ ਦੱਸਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਤੇ ਬੇਹਾਤ ਦੇ ਵੀਰਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਰਨੈਲ ਜਲਾਲ ਖਾਨ ਤੇ ਪੀਰ ਖਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਜਲਾਲ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਨਦਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ੭੦੦ ਜਵਾਨ ਨਾਲ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਮੀਂਹ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਫੌਜ ਕਰਨਾਲ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਈ ਤੇ ਜਲਾਲ ਖਾਨ ਨੇ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਸ਼ਮਸ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਇਹ ਅਸੂਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੌਧਰੀ ਜਾਂ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਈਨ ਮੰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਕੇ ਮਿਲ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਮਸ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਪਰ ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਜਹਾਦ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਜਹਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲ ਪਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਰਾਹੋਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੁਰਾਣੇ ਭੱਠਿਆਂ ਅਤੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਨੂੰ ਮੱਲ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਬਣਾ ਲਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਾਹੋਂ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਹਾਦੀਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੰਘ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਜਹਾਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪੈਂਤਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤਕ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੰਗੀ ਪੈਂਤੜੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਈ ਪੱਟ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਸ਼ਮਸ ਖਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਸੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਮਸ ਖਾਨ ਕੁਝ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਲੱਦੇ ਉਠ, ਬਲਦ ਅਤੇ ਇਕ ਤੋਪ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਉਥੋਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਿੰਘ ਸਵੇਰ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਮਸ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ

ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਇਥੋਂ ਜਲੰਧਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲ ਪਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਔੜ ਨਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਰਹਿੰਦ ਵਾਲੇ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦਾ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੀ ਇਕ ਕਿਲ੍ਹਾ-ਨੁਮਾ ਹਵੇਲੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਥੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਝੜਪ ਹੋਈ, ਉਸ ਝੜਪ ਵਿਚ ਜੋ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿੰਡ ਉਤਾਪੜ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਤੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਪਠਾਣ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੱਜ ਗਏ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜਲੰਧਰ 'ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੌਖਾ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲ ਪਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਜਵਾੜਾ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਛੋਟਾ ਨਗਰ ਸੀ। ਬਜਵਾੜੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਲੰਧਰ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸ ਖਾਨ ਬਰਾ-ਏ-ਨਾਮ ਹਾਕਮ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਤੋਂ ਕਰਨਾਲ ਤਕ ਦਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਰਾਜਪਾਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਸਲੋਦੀ ਵਾਲੇ ਨਾਇਬ ਰਾਜਪਾਲ ਦੇ ਪਾਸ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਧੀਨ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਦਾਰ ਤੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਸਨ।

ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਵਧ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਅਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਜ਼ਮ ਤੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਰਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਬਰਹਾ ਦੇ ਸੱਯਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਿਆਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਹੁਕਮ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਦਾਹੜੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕਟਵਾ ਦੇਣ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਸਿੱਖ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਘੁਸਪੈਠ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫੀਰੋਜ਼ ਖਾਨ ਮੇਵਾਤੀ, ਸੁਲਤਾਨ ਕੁਲੀ ਖਾਨ, ਸ਼ਕਰ ਖਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਹਰਾਵਲ ਦਸਤੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਚਲ ਪਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਰਿਆੜਕੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸੋਨੀਪਤ, ਥਾਨੇਸਰ, ਸਮਾਣਾ, ਸਢੌਰਾ, ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਤਰਾਵੜੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਅਮੀਨਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਇੰਨੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲੜੇ ਕਿ ਮਹਾਬਤ ਖਾਨ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ ਪਰ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਖਾਨ ਅਤੇ ਬਰਹਾ ਦੇ ਸੱਯਦਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸੇ ਬੜੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਾ ਰਹੀ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਨਫਰੀ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ। ਜਿੱਤ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਬੇਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਗੱਡਿਆਂ 'ਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੇ ਦਰਖਤਾਂ ਨਾਲ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ।

ਜਿੱਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ ਖਾਨ ਮੇਵਾਤੀ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸਿੱਖ ਗਵਰਨਰ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਚੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਜ਼ੇਲੂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਮਸ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ, ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ।

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਸਢੌਰੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਹਰਾਵਲ ਦਸਤਾ ਸਢੌਰੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਖਾਫੀ ਖਾਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੜਾਈ ਇਤਨੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਕਿ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਿੱਖ-ਸਿਪਾਹੀ ਜੋ ਫਕੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਸਨ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਨਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਇਤਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਹਾਰ ਜਾਏਗੀ। ਆਦਿਲ ਖਾਨ ਦੀ ਸਾਰੇ ਫ਼ੌਜੀ ਤਿੱਤਰ-ਬਿੱਤਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹੋਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਆ ਗਈਆਂ ਤੇ ਪਾਸਾ ਪਲਟ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਇਥੋਂ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਲਾ-ਓ-ਲਸ਼ਕਰ ਸਮੇਤ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਰਫੀਉਲ ਖਾਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠਾਂ ਦਾਬਰ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਦਾਮਨ ਵੱਲ ਵਧੀਆਂ। ਸੈਨਾਪਤੀ ‘ਜਮਦਾਤੁਲ-ਮੁਲਕ ਖ਼ਾਨਿਸ਼ਾਨਾਂ’ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਜ਼ੀਮ-ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਜਹਾਨ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਹਮੀਦ-ਉਦ-ਖਾਨ ਦੇ ਦਸਤੇ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਭਗ ਸੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਤੇ ਪਿਆਦਾ-ਸਿਪਾਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਇਕ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਲਸ਼ਕਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੁਖਲਿਸਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ੧੬੦੦੦ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਘੇਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਪਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਸਿੰਘ ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੋਰਚਾ ਦੇਖ ਕੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੀਂਹ ਦੀ ਝੜੀ ਲੱਗ ਗਈ। ਪੋਹ ਦੀ ਠੰਡ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਸਾਰੇ ਨੀਵੀਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਹਾੜੀ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਨਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭਰ ਕੇ ਵਗਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਠੰਡ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਮਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਬਾਰਸ਼ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਰੁਕੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਸੂਤ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਉਤਰ ਆਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਡਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫੇਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸੈਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਇਆ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਡਿੱਗਦੀ-ਢਹਿੰਦੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈ। ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ੨੦-੨੦ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਤਕ ਆ ਗਈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਈ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ।

ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਬਖਸ਼ੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ੧੦-੧੨ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਜਬਰਦਸਤ ਧਮਾਕਾ ਕਰਕੇ ਵੈਰੀ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਾਹੀ ਤੋੜ ਕੇ ਨਾਹਨ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲਈ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਘੱਲੇ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਮੈਲਕਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲੈਂਦੀ।

ਰੋਪੜ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜੰਗੀ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਬੜੀ ਢੁਕਵੀਂ ਸੀ ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਹਰਿਆਣਾ ਦਾ

ਅੰਬਾਲਾ ਖੇਤਰ, ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੇ ਉਨੇ ਦੀ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਰੋਪੜ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਈ ਦਰਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਫੌਜੀ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਹੇਬੰਦ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁਣਿਆ।

ਇਥੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਦ-ਖੋਦ ਕੇ ਗੁਫਾਵਾਂ* ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਬਣੀ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਫਾ ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਇਕ ਕਮਰਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਮਾਲ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਖਸਤਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਕ ਗੁਫਾ ਤਾਂ ਢਹਿ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਬਿਲਕੁਲ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਗੁਫਾ ਡਿੱਗਣ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਸਕਹਿਰ ਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਥੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਭਾਰੀ ਯੁੱਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪਿੰਡ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਰਾਜਪੂਤ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਤੀਆਂ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਅੱਜ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਥੇ ੩੦੦ ਦੇ ਲਗਭਗ ਯਾਦਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ ੧੦-੧੫ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ

---

*ਪਿੰਡ ਆਸਰੋਂ ਅਤੇ ਗੈਲ ਮਾਜਰਾ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਕੁਝ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਕਰੀਬਨ ਫਰਲਾਂਗ ਕੁ ਲੰਬੀ ਇਕ ਗੁਫਾ ਜੋ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੋਂ ਲਹਿੰਦੇ, ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਇਸ ਗੁਫਾ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੀਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਲੱਗਭਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼-ਦੁਆਰ ਹਰਿਆਵਲ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸੋਧਿਆ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੀ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਠੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿੱਘੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅੱਜ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਮਟੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਵੱਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਆਣੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿਮਕਹਿਰ ਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਖੂਹਾਂ ਅਤੇ ਮਹਿਲ ਜੋ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੋਂ ਚੌਰਸ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਪੱਥਰ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਏ ਹਨ। ਜੇ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਥਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਖੂਹ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਪੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਜਿਮਕਹਿਰ ਨਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਜ਼ਰੂਰ ਵੱਸਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਗੁਫਾਵਾਂ, ਜੋ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ। ਉੱਪਰੋਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਹੀ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਕਲਾ ਦੇ ਇਸ ਅਜੂਬੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਨਸਾਨ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੱਲੋਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਖੋਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪੱਕੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਨੇ ਕੁਝ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਈ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸਗੋਂ ਇਕ ਚੋਅ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੇ ਭੋਜ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਸਜਾ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਮਿਲਣ ਲੱਗੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਈਨ ਮਨਵਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਈਨ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਹਿਲੂਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਜੰਗੀ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਚੰਬੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਚੰਬੇ ਦੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੇ ਰਸਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲੱਗਾ। ਇਥੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਰਾਜਪੁਰ ਅਤੇ ਬਹਿਰਾਮਪੁਰ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰੁਸਤਮ ਦਿਲਖਾਨ ਨੂੰ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਸਰੂਰ ਕੋਲ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਜੰਮੂ

ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇੰਨਾ ਕਹਿਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਣਗਿਣਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਘੋੜਾ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ।

੧੮ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੧੨ ਈ: ਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਬਾਰੇ ਝਗੜਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੁੜ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਢੇਰੇ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਫੋਰ ਤੋਂ ਖ਼ਾਲਸਈ ਝੰਡੇ ਥੱਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ।

ਸੰਨ ੧੭੧੩ ਈ: ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਨ ੧੭੧੫ ਈ: ਤਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜੰਮੂ ਲਾਗੇ ਚਨਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮਾਰਚ ੧੭੧੫ ਈ: ਵਿਚ ਬਟਾਲੇ ਅਤੇ ਕਲਾਨੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰੁੱਖਸੀਅਰ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਬਦੁੱਸਮਦ ਖਾਨ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਤਸੱਦਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਮ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੇਆਮ ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਦੇ ਅਖਤਿਆਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਲਾਨੌਰ ਵਿਚ ਫੌਜਦਾਰ ਸਹਿਰਾਬ ਖਾਨ ਸੀ, ਸੰਤੋਖ ਰਾਏ ਕਾਨੂੰਗੋ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਅਨੋਖ ਰਾਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਾਨੌਰ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਤਸੱਦਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਜੰਮੂ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕਲਾਨੌਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਹਿਰਾਬ ਖਾਨ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਵੱਈਆ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਨਾ ਕਰੋ ਅਸੀਂ ਕਲਾਨੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕਮੁੱਠ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਤੇਰਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦਿਆਂਗੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇਸ ਅਹੰਕਾਰ ਭਰੇ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਲਾਨੌਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਜਦੋਂ ਚੰਬੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਧਾਰਕਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲ ਠਹਿਰੇ ਜਿਥੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਤਾਪਗੜ੍ਹ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

“ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤਾਪਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਇਹ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਚੰਬੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਅਤੇ ਬੰਦਗੀ

ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਸਮੇਤ ਨੂਰਪੁਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ 'ਤੇ ਨਿਗ੍ਹਾ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਜਰਨੈਲ ਸ. ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤਿੱਬਤ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਸਿਰਫ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਹੱਦਾਂ ਵਧਾਈਆਂ। ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਜਿੱਤਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਤਾਪਗੜ੍ਹ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ।”

ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੈਨਿਕ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਸੰਨ ੧੭੧੫ ਈ: ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰੁੱਖਸੀਅਰ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਬਦੁੱਸਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਕੁਮਰਦੀਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ੨੪੦੦੦ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਅੱਧੇ ਘੋੜਸਵਾਰ, ਅੱਧੇ ਪਿਆਦੇ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜ ਨੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੇ ਇਕ ਟਿੱਬੇ 'ਤੇ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਆਣ ਘੇਰਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਇਸ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਇਕ ਟਿੱਬੇ ਦੁਆਲੇ ਖਾਈ ਪੁੱਟ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਨਹਿਰ ਨੂੰ ਟੱਕ ਲਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਦਮੀ ਜਾਂ ਘੋੜੇ ਦਾ ਆਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਲੇਰ ਖਾਨ ਨੇ ਆ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੜੇ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦਾਣਾ-ਪੱਠਾ ਲੈਣ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਘਾਹ ਦਾ ਇਕ ਤਿਣਕਾ ਤੇ ਅੰਨ ਦਾ ਇਕ ਦਾਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੁੱਠੀ-ਭਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੈਅ ਬੈਠ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੱਲਾ ਪਾਸ ਇਹ ਦੁਆਵਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਾਸ਼, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਜਾਦੂਮਈ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੈਅਭੀਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ੮ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਇਸ ੮ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ। ਅਸਰਾਰਿ ਸਮੱਦੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਉਸ(ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ) ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਤਨੀ ਪਤਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਹੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਸੋ ਚਲੀਹੋ ਕੱਟੇ ਹੋਣ।... ਅਨਾਜ ਦਾ ਦਾਣਾ ਮੋਤੀ ਦੇ ਦਾਣੇ ਵਾਂਗ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੂੰਦ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਰੌਣਕ ਵਾਂਗ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ (ਸਿੱਖ) ਦਰਖਤਾਂ ਦੀ ਛਿਲ ਨੂੰ ਪੰਛੀ ਦੇ ਮਾਸ ਜਿਹੀ ਅਨਮੋਲ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਛਿਲਕੇ ਨੂੰ ਸਵਾਦੀ ਭੋਜਨ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਰੌਣਕ ਨਾ ਰਹੀ ਸਗੋਂ ਰੰਗ

ਕਣਕਵੰਨਾ ਵੀ ਨਾ ਰਿਹਾ।

... ਜੇ ਉਹ ਤ੍ਰੇਹ ਨਾਲ ਨਾ ਮਰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਠੰਡ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਂਦੇ। ਜੇ ਹੋਕੇ ਦੀ ਅੱਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਬੋਹੜਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨੀਂਦਰੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ। ... ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਉਹ ਏਕਮ ਦੇ ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਕੁੱਬੇ ਹੋ ਗਏ। ਜੇ ਉਹ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿਕੀ ਦੇਖਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਸ ਨਾਲ ਦੰਦ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਭਾਵ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਲੈਂਦੇ। ਉਹ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਖੰਡ ਵਾਂਗ ਚਟਮ ਕਰ ਗਏ।”

ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੫ ਈ: ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ੩੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ੨੦੦ ਸਾਥੀ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਤੋਂ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾਏ ਗਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਉਪਰੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੭੪੦ ਤਕ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਜਕੜ ਕੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਜਲੂਸ ਫਰਵਰੀ, ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਜ਼ਕਰੀਆਂ ਖਾਨ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਕੀਮਤੀ ਮਾਲ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਹਥਿਆਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ: ਤਲਵਾਰਾਂ ੧੦੦੦, ਢਾਲਾ ੨੭੮, ਤੀਰ ਕਮਾਨ ੧੭੩, ਤੋੜੇਦਾਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ੧੮੦, ਜਮਦਾਤੂ ਖੰਜਰ ੧੧੪, ਕਰਦਾਂ ੨੧੭, ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ੨੩, ਰੁਪਏ ੬੦੦ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣੇ।

੫ ਮਾਰਚ ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ੧੦੦ ਸਿੱਖਾਂ ਚਬੂਤਰਾ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਖੇ ਲਿਆ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਵੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਚਬੂਤਰਾ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਇਕ ਸਕੂਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ੯ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ੨੬ ਚੋਣਵੇਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿਰੋਲੀ ਵਿਖੇ ਕੁਤਬ ਮੀਨਾਰ ਦੇ ਪਾਸ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਕਾ ਬਖ਼ਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ 'ਤੇ ਉਰਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਉਥੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਖ਼ਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਦੀ ਕਬਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁਮਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਬਖ਼ਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਦੀ ਮਜ਼ਾਰ ਵੱਲ ਆਉਂਦੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਬਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਧੜਕਦਾ ਦਿਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਤੁੰਨਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਡੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ

ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਧਰਮ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਿਹਾ।

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਦੀ ਅਤਿ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮਾਸ ਨੋਚਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੋਹਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਭਾਣਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਮਾਨਸਿਕ-ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਇਹ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ ਵਾਂਗ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਨਾਗੋਕੇ'

(ਸਫਾ ੮੪ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰੀ ਸਮੇਂ ਅਲੀਗੜ੍ਹ 'ਚ ਭਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਮੇਂ ਰੀਕਾਰਡ ਤੋੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਹੋਇਆ।

ਸੰਨ ੧੯੫੨ ਈ: 'ਚ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਸਤਿਕਾਰਤ ਪਦਵੀ ਤੋਂ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਹਲਕਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਤੋਂ ਚੋਣ ਲੜੀ ਤੇ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਬਣ ਗਏ। ਸੰਨ ੧੯੫੮ ਈ: 'ਚ ਹੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬ ਸੁਬਾਰਡੀਨੇਟ ਸਰਵਿਸ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ੨੫ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੬੩ ਈ: ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਸੁਬਾਰਡੀਨੇਟ ਸਰਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੈਂਬਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਨ ੧੯੬੮ ਈ: 'ਚ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਲਕਾ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀ ਐਸਟੀਮੇਟ ਤੇ ਅਕਾਊਂਟਜ਼ ਅਤੇ ਰੂਲਜ਼ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ।

ਸੰਨ ੧੯੬੮ ਈ: 'ਚ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਨਾੜੀ ਫਟ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤਯਾਬੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰ ਪੰਥ-ਦਰਦੀ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪੰਥ ਦਾ ਭਲਾ ਸੋਚਣ ਤੇ ਲੋਚਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ੩ ਮਾਰਚ, ੧੯੬੯ ਈ: ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇ ਗਈ। ੨੩ ਮਾਰਚ, ੧੯੬੯ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਗੋਕੇ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ 'ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਦਾ ਮਤਾ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਅਜ਼ਾਦੀਏ ਘਰ 'ਚ ਸ਼ੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਅੰਕ ਮਈ ਸਫ਼ਾ ੯੮ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ

—ਡਾ. ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ*

ਹੋਰ ਜਿੱਤਾਂ: ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਬੀਬੀ ਅਨੂਪ ਕੌਰ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਕਬਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤਬਾਹ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੱਥੋਂ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ:

ਤੁਮਰੇ ਮਾਰਯੋ ਗੁਰ ਨਾਹਰ ਖਾਨ ਭਾਈ, ਉਸ ਬੇਟੇ ਤੁਮ ਦੇਹੁ ਮਰਾਈ॥੨੪॥

ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈਣ ਨੂੰ ਕਾਇਰਤਾ ਮੰਨਿਆ:

ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨਹਿ ਗਨੀ, ਬੋਲਯੋ ਸੀਸ ਹਿਲਾਇ।

ਹਮ ਮਾਰੈਂ ਸ਼ੀਰ ਖੋਰਿਆਂ, ਜਗ ਮੈਂ ਔਜਸ ਆਇ॥੨੫॥

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ:

“ਜਿਨ ਜਿਨ ਸਤਗੁਰ ਕੇ ਦੁਖ ਦਯੋ। ਸੋ ਉਨ ਚਾਹੀਅਤ ਉਧਾਰ ਉਤਰਯੋ।^{੧੬}

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਈਨ ਮੰਨਣ ਲਈ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ, ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ—ਕੁੱਲੂ, ਮੰਡੀ, ਆਦਿ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਚੰਬਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਰਾਜੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸਾਕ ਨਾਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਲੜਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।^{੧੭}

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਰਾਏਕੋਟ, ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬਾ,

ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਬਟਾਲਾ, ਕਲਾਨੌਰ, ਪਠਾਨਕੋਟ, ਪੱਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਿਆੜਕੀ, ਆਦਿ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਲ-ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੱਥ ਲੱਗਾ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਵਧ ਗਿਆ।^{੧੮} ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਐਨੀ ਵਧ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਿਚ ਤਰਸ-ਓ-ਹਰਾਸ ਛਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਲਕਮ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ 'ਦਾ ਸਕੈਚ ਆਫ ਦਾ ਸਿਖਜ਼' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸੰਨ ੧੭੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੱਖਣ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜ਼ੇਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ।^{੧੯}

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖਿੰਡੀ-ਪੁੰਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀਰ-ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤਤਪਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੋਹਬ ਅਤੇ ਦਬਦਬਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਰਾਜ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੀ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਕਿਸੇ ਲੰਬੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਜਿੱਤ ਦਾ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਕਿ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ, ਫੌਜਦਾਰਾਂ, ਚੌਧਰੀਆਂ ਤੇ ਨਾਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਈਨ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਸਮਝਿਆ। ਸਾਰੇ ਪਰਗਨਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੂਬਾ ਅਰਥਾਤ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੀਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ੩੬ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਸੀ।^{੨੦}

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਥਾਨਕ ਕਿਸਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਵਾਹੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਉਗਰਾਹੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਰਵਨ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ 'ਲੈਟਰਜ਼

ਮੁਗ਼ਲਜ਼' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਗਨਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮਾਲਕ ਬਣੇ ਭੂਮੀ-ਨੀਤੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ ਹਲਵਾਹਕ ਭੂਮੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ। ਉੱਚ ਜਨਮੇ ਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹਲਵਾਹਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰਦਾ (ਭਾਵੇਂ ਅਜਿਹਾ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਹੀ ਰਿਹਾ)। ਇਰਵਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਇੰਨੀ ਵਧ ਗਈ ਸੀ, ਜੇ ਕੋਈ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦਾ ਕਹਿਲਾਣ ਵਾਲਾ, ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਉਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਕਰਕੇ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਦਰ ਲਈ ਅੱਗੋਂ ਲੈਣ ਲਈ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।^{੨੧} ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਸੀ:

‘ਮਿਤ੍ਰਣ ਸੁਖ ਅਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੁਖੇ।’^{੨੨}

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਰਹਿਮਤ ਸਦਕਾ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠਾਂ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ, ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ।

ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਐਲਾਨ: ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਢੌਰੇ ਨੇੜੇ ਮੁਖਲਿਸਪੁਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਪਰਜਾਤੰਤਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। “ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਜੋ ਮੀਰਪੁਰ ਪੱਟੀ (ਮਾਝੇ) ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ, ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਹਾਕਮ ਤੇ ਭਾਈ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਇਬ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਾਣਾ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਥਾਨੇਸਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਬਖਸ਼ੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰੋਪੜ, ਆਦਿ ਜੋ ਇਲਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਏ ਉੱਥੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਆਪਣੇ ਥਾਣੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੇ।”^{੨੩} ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ।

ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ: ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਕਰੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ:

ਸਿੱਕਾ ਜਦ ਬਰ ਹਰ ਦੋ ਆਲਮ ਤੇਗਿ ਨਾਨਕ ਵਾਹਿਬ ਅਸਤ

ਫਤਿਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਿ-ਸ਼ਾਹਾਨ ਫਜ਼ਲਿ ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ ਅਸਤ

ਭਾਵ “ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਇਹ ਸਿੱਕਾ ਦੋ ਜਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਚਲਾਇਆ, ਇਹ ਸਭ ਦਾਤਾਂ ਦੀ ਦਾਤੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਹੈ ਤੇ ਫਤਹਿ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ।” ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉੱਕਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ: ‘ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ, ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ (ਲੋਹਗੜ੍ਹ) ਵਿਚ ਇਹ ਘੜੇ ਗਏ।’^{੨੪}

ਮੋਹਰ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ: ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਈ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜੋ ਮੋਹਰ ਆਪਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਅਤੇ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਉੱਕਰਿਆ ਸੀ:

ਦੇਗੇ ਤੇਗੇ ਫਤਿਹ ਓ ਨੁਸਰਤਿ ਬੇ-ਦਿਰੰਗ

ਯਾਫਤ ਅਜ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਅਰਥਾਤ ‘ਦੇਗ ਤੇ ਤੇਗ ਜੋ ਕਿ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਸ਼ਸਤਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ, ਫਤਹਿ ਅਤੇ ਸਭ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ।’

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਰਾਜ਼: ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਾਧੋਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ, ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਜੇਤੂ ਬਣ ਗਿਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਜਰਨੈਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿਖਲਾਈ ਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਏਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ, ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਕੋਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵਰਤਣ ਲਈ ਅਸਲਾ, ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਸਿੱਕਾ ਬਰੂਦ (munitions), ਘੱਟ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਫੌਜ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਕੀ ਸੀ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕੁਝ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਨਵੀਨ ਢੰਗਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਫ਼ ਸਨ। ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਲਦੇ। ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਲੁਟੇਰੇ ਤੇ ਧਾੜਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਾਧਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਉਹ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਨੇਕ ਹਸਰਤਾਂ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਛੁਪਾਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਆਪ ਮਰਨਾ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਬਹੁਤੀ ਫੌਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਤੀ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੂਫਾਨ ਵਰਗੀ ਤੇਜ਼ੀ ਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ

ਦੀ ਕੋਈ ਬਾਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵੇਖਦੇ, ਉੱਥੇ ਫੌਰਨ ਗੋਲੀ ਵਾਂਗ ਪੁੱਜਦੇ ਤੇ ਬਾਜ ਵਾਂਗ ਝਪਟ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉੱਪਰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈਂਦੇ। ਉਹ ਕਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਘਬਰਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਉੱਪਰ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਦੀ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸੂਰਬੀਰ ਜਰਨੈਲ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧੇ ਲੜਾਈ ਹਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਦੀ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਾਲ ਰੂਪ ਹੋ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਭਿੜੇ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੁੰਦੇ, ਉਥੇ ਵੀ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉੱਪਰ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਤਾਂ 'ਬੰਦਾ ਆ ਗਿਆ' ਦਾ ਇਕ ਬੋਲ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਭਾਜੜਾਂ ਪਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਰੀਲਾ ਲੜਾਈ ਦੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਫ਼ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕਦਮ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਂਦੇ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ, ਬੰਦਾ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਨੱਠੀ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਜਦ ਵੈਰੀ ਦਾ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਦਸਤਾ ਬਾਕੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀਆਂ ਦੌੜ ਰਹੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਉਲਟਾ ਕੇ ਵੈਰੀ ਉੱਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝਪਟਾ ਮਾਰਦਾ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦੀਆਂ ਸੱਤੇ-ਸੁੱਧਾਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਜਾਂ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਐਸੇ ਨੱਠਦੇ ਕਿ ਮੁੜ ਕਦੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਨੱਠਣ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਰੁਹੇਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਕਰੋੜਸਿੰਘੀਆਂ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਬਖ਼ੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤਕ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਅਮਲ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।”੨੫

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਯੁੱਧਾਂ ਦੌਰਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਨੀਤੀ: ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਮਾਲ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਯੁੱਧਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਟੌਤਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ: ‘ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਬੰਦਸ਼ ਨਹੀਂ ਲਗਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੂੜੀਏ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਜਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਪਰਗਣੇ ਦਾ ਮੁਖੀ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ। ਜੋ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਉਂਦਾ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਉਸ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਤਨਖਾਹ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਤੇ

ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਵੀ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਂਗ ਦੇਣ, ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ। (੧੮ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੧੪ ਈ: ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ)^{੨੬} “Although he had to fight against the Mughals for whom of course, he was an ‘unbeliever’, ‘a dog’, ‘an imposter’, and ‘a rebel of the government he was not a religious fanatic. He never converted the fighting into a religious war. He had proclaimed that ‘ we donot oppose Muslims and we donot oppose Islam, we only oppose tyranny, and we only oppose usurpation of the political power, which belongs to the people and not to privileged individuals or to Mughals.’”^{੨੭}

“The wretched Nanak –worshipper has his camp in the town of Kalanaur upto the 19th instant. During the period he has promised and proclaimed: ‘I do not oppress the Muslims’. Accordingly, for any Muslim, who approached him , he fixes a daily allowance and wages and looks after him. He has permitted them to read *khutba* and *namaz*. As such five thousand Muslims have gathered around him. Having entered into his friendship, they are free to shout their cakk and say prayers in the army of the wretched Sikhs.”^{੨੮}

ਨਵਾਬ ਅਮੀਨ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਂਵ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ: “...a large number of Muslmans abandoned Islam and adopted the misguided path of Sikhism.”^{੨੯} ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਮਾਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ। ‘ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ:

ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਨ ਜੋ ਗਹਿਣਾ ਹੋਈ। ਤਾ ਕੋ ਹਾਥ ਨ ਲਾਓ ਕੋਈ।

ਪੁਰਸ਼ ਪੌਸ਼ਾਕ ਔਰ ਸਿਰ ਕੀ ਪਾਗ। ਇਨ ਭੀ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾਗ।^{੩੦}

ਯੁੱਧਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਜੋ ਵੀ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਹੱਥ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਗਰੀਬ ਤੇ ਲਿਤਾੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੈਂਪੀਅਨ ਸਨ।

ਜੇਤੂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ: ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਈ। ਜੇਤੂ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖੇ ਹਨ:

ਮੈਕਰੇਗਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ- ‘ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸੰਸਾਰ-ਭਰ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲਾਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।’^{੩੧} ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਨੁਸਾਰ- ‘ਜੰਗ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ (ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ) ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖੇ।’^{੩੨} “...ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ’ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਕੌਮੀ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਤਵਾਰੀਖੀ ਮਸਾਲੇ ਤੋਂ ਇਕ ਜਿਊਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਮੂਰਤੀ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਅਣਖ ਦੀਆਂ ਚਿੰਗਾੜੀਆਂ ਡਿੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਈ ਬਰੂਦੀ ਹਿਰਦਿਆਂ ਉੱਪਰ ਢਹਿ ਪਈਆਂ”:

ਅਣਖ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮੁਗਲ ਤੋਂ ਨਾ ਗਈ ਮਿਟਾਈ।

ਦਿਲਬਰ ਨੇਰੀ ਕਹਿਰ ਦੀ ਇਕ ਐਸੀ ਆਈ।

ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜਿਸ ਨੇ ਉਲਟਾਈ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ਅੱਠ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ’ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿਰੁੱਧ ਤਕੜਾ ਜਹਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਜ਼ਾਲਮ, ਦੇਖੀ ਤੇ ਹਤਿਆਰੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ...ਉਹ ਕਾਲ ਰੂਪ ਹੋ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਲੜਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ’ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਬੈਠਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਪਸੀਨਾ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।’^{੩੩} ‘ਸੀਅਰਲ ਮੁਤਾਖਰਈਂ’ ਦਾ ਕਰਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਆਚਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹ ਨੇਕੀ ਤੇ ਤੀਖਣਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸੁਭਾਅ, ਸੀਤਲਤਾ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਰਿਹਾ।^{੩੪} ‘ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਮੁਜੱਫਰੀ’ ਵਿਚ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚੋਣਵਾਂ ਸਿੱਖ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਇਸ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੜੋਲੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਖਾਤਰ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤਿਆਗਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਸਿਦਕਵਾਨ ਸਿੱਖ ਵਾਂਗ ਮਰਨਾ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ।” ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਕ ਵਾਕਿਆ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਉੱਪਰ ਸਵਾਰ ਕੁਤਬ ਦੀ ਲਾਠ ਵੱਲ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਜਲਾਲ ਤੱਕ ਕੇ ਇਕ ਮੁਗਲ ਸਰਦਾਰ ਇਹ ਕਹਿਣੋਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ: ‘ਸੁਬਹਾਨ ਅੱਲਾ! ਕੈਸਾ ਦੀਦਾਰ ਔਰ ਇਤਨੇ ਅਤਿਆਚਾਰ’ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ਿਤਮਾਂ ਦੀ ਅੱਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਹਾਕਮ ਬਘਿਆੜ ਬਣ ਜਾਣ ਤਾਂ ਰੱਬ ਮੇਰੇ ਜਿਹਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟਣ ਹਿਤ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰੱਬ ਤੁਹਾਡੇ ਜਹਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਜਾਮੇ-ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਿਲਾਉਣ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਨਾਮ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤਕ ਕਾਇਮ ਰਹੇ।^{੩੫} ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ: ਬੰਦੇ ਸਾਹਿਬ ਰਲਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੀਸ ਕਟਾਇਆ। ਪਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦਾਗ਼ ਜ਼ਰਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ।^{੩੬}

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ’ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਇਕ ਨਿਰਭੈ ਜਰਨੈਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੁੱਧ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇ ਜਿੱਤਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ, ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਤਕ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੰਨਾ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸਲੋਕ ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਮੇ ’ਤੇ ਪੂਰਾ ਢੁੱਕਦਾ ਹੈ:

ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ॥

ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, “ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਵਾਦ ਚੱਖਿਆ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਜਰਨੈਲ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਕੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਰੱਖ ਗਿਆ ਸੀ।”^{੩੭}

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ

ਜਿੱਤਾਂ ਨੇ ਜ਼ਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਫਰੁੱਖਸੀਅਰ, ਲਖਪਤ ਰਾਇ, ਯਹੀਆ ਖਾਂ ਆਦਿ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਬਣਨਗੀਆਂ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧੬. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੪੭.
੧੭. ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਸਫਾ ੬੬.
੧੮. ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ ੨, ਸਫਾ ੩੯.
੧੯. ਵੇਖੋ ਹਵਾਲਾ: ਉਹੀ, ਸਫਾ ੪੩.
੨੦. ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫਾ ੪੪.
੨੧. ਵੇਖੋ ਹਵਾਲਾ: ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ, ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੯੯, ਸਫਾ ੩੧.
੨੨. ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫਾ ੩੯.
੨੩. ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ, *The Transformation of Sikhism*, p.107.
੨੪. ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫਾ ੩੮.
੨੫. ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ, ਮਾਰਚ ੧੯੮੩, ਸਫਾ ੩੫-੩੬.
੨੬. ਵੇਖੋ ਹਵਾਲਾ: ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ, ਮਾਰਚ ੧੯੮੩, ਸਫਾ ੩੭.
੨੭. *Ruqaat-i-Amin-ud-Daula, Dastur-ul-insha, Imperial Daily Diaries, quoted by Kapur Singh, The Sikh Review, July 1975.*
੨੮. *Akhbarat-i-Darbar-Mualla, ਵੇਖੋ ਹਵਾਲਾ: The Punjab Past and Present, Pbi.Uni. Patiala, Oct., 1970, p.102.*
੨੯. *Dastur-ul-insha Ruqaat-i-Amin-ud- Daula, ਵੇਖੋ ਹਵਾਲਾ: The Punjab Past and Present Oct., 1975, p. 466.*
੩੦. ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ੨, ਸਫਾ ੩੧.
੩੧. ਵੇਖੋ ਹਵਾਲਾ: ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ, ਮਾਰਚ ੧੯੮੩, ਸਫਾ ੩੭.
੩੨. ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫਾ ੪੩.
੩੩. ਸ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾਤਾ, ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ, ਜਨਵਰੀ ੨੦੦੨, ਸਫਾ ੨੨.
੩੪. ਵੇਖੋ ਹਵਾਲਾ: ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ, ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੯੯, ਸਫਾ ੨੮.
੩੫. ਵੇਖੋ ਹਵਾਲਾ: ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ, ਫਰਵਰੀ ੨੦੦੫, ਸਫਾ ੯-੧੦.
੩੬. ਵੇਖੋ ਹਵਾਲਾ: ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫਾ ੭੯.
੩੭. ਵੇਖੋ ਹਵਾਲਾ: ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ, ਮਾਰਚ ੧੯੮੩, ਸਫਾ ੩੮.

ਅੰਕ ਮਈ ਸਫ਼ਾ ੧੬੮ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ

—ਡਾ. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

Muzaffar Alam ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨਦਾਰ, ਵਾਹੀਕਾਰ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਸੀ^{੧੬}। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਅਧਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ :

“ਜੋ ਆਇ ਮਿਲੈ ਖਾਲਸੈ ਉਹ ਸੁਖ ਸਾਰਾ ਲੇਹਿ।

ਜੋ ਆਇ ਰਲੈ ਨਾ ਖਾਲਸੇ ਰਯੱਤ ਤਿਸੈ ਬਣੇਹਾ^{੧੭}।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜਲਦੀ ਵਾਧੇ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਸਾਮਰਾਜ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਿੰਦਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਭਾਰੀ ਰੋਸ ਸੀ।^{੧੮} ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ੪੦,੦੦੦ ਪੈਦਲ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਉਚ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ (Nobles) ਦੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। Intermediaries ਦੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਘਟ ਗਈ ਸੀ^{੧੯}। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੂ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਮੁਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ^{੨੦}। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦੇ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤੇ ਭੱਤੇ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੋਈ^{੨੧}। ਫਰੱਖਸੀਅਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਰ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਫੌਜ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਈ। ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੂਣੀਆਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਫੈਲ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਮਰ ਗਏ^{੨੨}। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਕਈ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਗਈ।... ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਅਤੇ ਖ਼ਿਲਤਾਂ ਦਾ ਜਸਰੋਟਾ, ਨੂਰਪੁਰ,

* Ph.d(His);Ph.D(Lib. Inf.Sc), ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਬਿਲੌਰ ਅਤੇ ਸਾਂਭਾ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ ਛੇਤਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਪਰੰਤੂ... ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ^{੨੩}।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਜੋ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਤਕਰੀਬਨ ੮੦ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ^{੨੪}। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮੰਤਵ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਹਮਲੇ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਮੁਖਲਿਸਪੁਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਪਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਈਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਦੂਸਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤੀਸਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹਿੰਦੂ, ਜਾਟ, ਗੁੱਜਰ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਕਰੀਬਨ ੧੦,੦੦੦ ਸੀ^{੨੫}। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਹ ਲੋਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣਾ ਸੀ^{੨੬}। ਖਾਫੀ ਖ਼ਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੪੦,੦੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਹਾਦ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਨਵਾਬ, ਕਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਰਲ ਗਏ। ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿਖਿਅਤ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਪਾਸ ਪੰਜ ਤੋਂ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜੇ, ੮੦੦੦ ਤੋਪਚੀ, ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼, ਕੁਝ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਤੋਪਖ਼ਾਨਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ, ਜੋ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ੧੦-੧੨ ਕੋਹ ਦੂਰ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਨੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਸਾਂਭੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦਰਮਿਆਨ ਦੀ ਅਤੇ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪ ਦਰਮਿਆਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਕਾਫੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਪਰੰਤੂ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਗੋਲੀ ਵੱਜਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਖਿੰਡਰ-ਪੁੰਡਰ ਗਈ^{੨੭}। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹੁਤ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਤਰੀਕਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ

ਅਨੁਸਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਦਰਖਤ ਨਾਲ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ^{੨੮}। ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰ-ਏ ਮੌਲਾ ੧੨ ਮਈ ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਇਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੜਾਈ ਸਵੇਰ ਵਕਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ^{੨੯}। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਈ ਵੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਵੱਡਾ ਲੜਕਾ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਵੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੀ ਟਿੱਪਣੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਮੰਡੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ^{੩੦}।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਮਾਣਾ, ਸੁਨਾਮ, ਮੁਸਤਫਾਬਾਦ, ਕੈਥਲ, ਘੁੜਾਮ, ਛੱਤ, ਅੰਬਾਲਾ, ਥਾਨੇਸਰ, ਮਾਛੀਵਾੜਾ, ਟੋਹਾਣਾ, ਸਢੌਰਾ, ਕੁੰਜਪੁਰਾ, ਠਸਕਾ, ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਮਾਰਕੰਡਾ, ਦਾਮਲਾ, ਹਿਸਾਰ, ਸੋਨੀਪਤ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਆਦਿ ਇਲਾਕੇ ਸਨ^{੩੧}। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਹਿੰਦ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੌਮੀ ਰਾਹ ਉਪਰ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੈਡਕੁਆਟਰ ਮੁਖਲਿਸਪੁਰ ਵਿਖੇ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ 'ਲੋਹਗੜ੍ਹ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਸਿੱਖ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਕਦੀ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਹਿੰਦ ਹੀ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਤੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਕੌਮੀ ਰਾਹ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕੁਚਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ੧੨ ਮਈ, ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ੧੪ ਮਈ, ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਪੂਰਨ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਹਿੰਦ (ਵਿਜੈ) ਫਤਹਿ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ^{੩੨}।

ਇਹ ਕਦਮ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਚੁਨੌਤੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਮੁੜ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਟੋਡਰਮੱਲ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਲ ਚੌਧਰੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਮਤ ਦੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ^{੩੩}। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਜਹਾਂਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਰੁੱਖਸੀਅਰ (ਸੰਨ ੧੭੧੩-੧੯ ਈ:) ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਨ ੧੭੧੩-੧੭੧੫ ਈ: ਤਕ ਸਿੱਖ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ 'ਤੇ ਰਾਜ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ, ਰਾਜਿਆਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਚੁਨੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ, ਅਸਲੇ, ਤੋਪਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਪਕੜਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਗੈਰਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਤਕਰੀਬਨ ੩੨ ਸਾਲ ਸੰਨ ੧੭੧੬ ਈ: ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੭੪੭ ਈ: ਤਕ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੀ। ਸੰਨ ੧੭੩੯ ਈ: ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮੇਂ ਲਈ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਸੰਨ ੧੭੩੯ ਈ: ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨਸੀਅਤ 'ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਯਹੀਆ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ (ਸੰਨ ੧੭੪੫ ਈ: ਤੋਂ ੧੭੪੮ ਈ: ਤਕ) ਅਤੇ ਮੀਓਨ-ਉਲ-ਮੁਲਕ (ਮੀਰ ਮੰਨੂ) (ਸੰਨ ੧੭੪੮ ਈ: ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੭੫੩ ਈ: ਤਕ) ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੭੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਰੁਹੇਲਾ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੭੪੮ ਈ: ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੧ ਮਾਰਚ, ੧੭੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕਮਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੂਸਰੇ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਚੌਥੇ ਹਮਲੇ ਵਕਤ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਦਿਕ ਬੇਗ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਾਦਿਕ ਬੇਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਬਦੁੱਸਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਕਾਫੀ ਤਾਕਤ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਤੈਮੂਰ ਉਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ

ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਰਘੂਨਾਥ ਰਾਓ ਨੇ ਕਰਕੇ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਬਦੁੱਸਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਜੰਗਬਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਤੈਮੂਰ ਖਾਨ ਬਚ ਨਿਕਲਿਆ।

ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਤੈਮੂਰ ਖਾਨ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਅਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਵੱਡੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਕੁੱਪ ਅਤੇ ਰੋਹੀੜਾ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸਿੱਖਾਂ ਉਤੇ ਵੱਡਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ੨੦੦੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ^{੩੩}। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਬਰਨਾਲਾ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਿਲ੍ਹਾ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਬੁੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਗਾਵਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਅਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੱਟ ਦਾ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਉੱਡਦਾ ਹੋਇਆ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਨੱਕ 'ਤੇ ਵੱਜਿਆ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਜ਼ਖਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਨ ੧੭੭੨ ਈ: ਵਿਚ ਉਸੇ ਨੱਕ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਦੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜੈਨ ਖਾਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੭੬੨ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭੀਖਨ ਖਾਨ ਜਿਸ ਨੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ^{੩੪}। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੋਰਿੰਡਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਨੀ ਖਾਨ ਅਤੇ ਮਾਨੀ ਖਾਨ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੭੬੪ ਈ: ਵਿਚ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਜਾਨੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਖੋਤਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਹਲ ਚਲਵਾਇਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਇਕ ਵੱਡਾ ਇਲਾਕਾ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ੨੨੦ ਮੀਲ ਲੰਬਾਈ ਵਿਚ ਅਤੇ ੧੬੦ ਮੀਲ ਚੌੜਾਈ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਜੀ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ

ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ^{੩੬}। ਕੋਈ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਕਮਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਅੱਜ ਦੀ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਹ-ਪਤਾ ਜਾਂ ਯਾਦਗਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਫੁਟ ਨੋਟ :

੧੬. ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਆਲਮ, “ਦੀ ਕਰਾਈਸਿਜ਼ ਆਫ ਇੰਪਾਇਰ ਇਨ ਮੁਗ਼ਲ ਨਾਰਥ ਇੰਡੀਆ”, ਦਿੱਲੀ, ਆਕਸਫੋਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈਸ, ੧੯੮੬
੧੭. ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ), ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ ੮੨
“ਜੂਤੇ ਮਾਰਤੇ ਗੰਜੇ ਕਰੇ। ਨਾਮ ਬਜ਼ੀਰੇ ਲੈ ਲੈ ਖਰੇ। ”
੧੮. ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ), ਸਫਾ ੯੦,
੧੯. ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖਾਨ, ਸਫੇ ੧੩੪-੧੩੮
੨੦. ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਆਲਮ, ਸਫਾ ੨੮
ਦੇਖੋ - ਅਖਬਾਰਾਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ-IV, ਸਫਾ ੨੦੦
੨੧. ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਆਲਮ, ਸਫਾ ੩੫
੨੨. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੩੧
੨੩. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੫੭, ੧੫੮, ੧੬੦
੨੪. ਵਿਲੀਅਮ ਇਰਵਿਨ, “ਦੀ ਲੇਟਰ ਮੁਗ਼ਲਜ਼” ਨਿਊ ਦਿੱਲੀ ਡੀ.ਕੇ.ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, (ਰੀਪ੍ਰਿੰਟ) ੨੦੦੬.
੨੫. ਮੁਨਤਾਖ਼ਾਬ-ਉਲ-ਲੁਬਾਬ, ਸਫੇ ੬੫੨-੫੩.
੨੬. ਲੇਟਰ ਮੁਗ਼ਲਜ਼, ਸਫੇ ੯੮-੯੯.
੨੭. ਖਾਫੀ ਖਾਨ, ਇਨ ਇਲੀਅਟ ਅਤੇ ਡੌਸਨ, ਜਿਲਦ ੪੧੪.
੨੮. ਵਿਲੀਅਮ ਇਰਵਿਨ, ਦੀ ਲੇਟਰ ਮੁਗ਼ਲਜ਼, ਸਫਾ ੯੬.
੨੯. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਖੀਜ਼-ਏ-ਤਵਾਰੀਖ਼-ਏ-ਸਿੱਖਾਂ, ਸਫਾ ੮੫.
੩੦. ਵਿਲੀਅਮ ਇਰਵਿਨ, ਸਫਾ ੯੭.
੩੧. ਐਚ. ਆਰ. ਗੁਪਤਾ, ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਸ, ਜਿਲਦ ੨, ਸਫੇ ੧੦-੧੩.
੩੨. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੪.
੩੩. ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਹਿੰਦ ਥਰੂ “ਦੀ ਏਜਿਸ”, ਸਫੇ ੧੦੯-੧੧੩.
੩੪. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੧੧੪.
੩੫. ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਸਫਾ ੩੮. ਦੇਖੋ: ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੬੭੯.
੩੬. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ‘ਸਰਹਿੰਦ’-ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਇਨ ਸਰਹਿੰਦ ਥਰੂ ‘ਦੀ ਏਜਿਸ’ ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ।

ਅੰਕ ਮਈ ਸਫਾ ੧੮੦ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ

ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਤੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤੇ

-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਮਾਰੇ-ਮਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜੋ ਜੰਗੀ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗੀ ਥਾਂ ਸੀ। ਨਗਰ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਖੱਤਰੀ ਭਰਾ ਖਿਦਰਾਣਾ, ਪਿੰਗਾਣਾ ਤੇ ਰੋਪਾਣਾ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਤਿੰਨ ਢਾਬਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਪਾਣੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਚਾਰਨ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾ ਲਈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਅਬਾਦ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਇਸ ਢਾਬ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਲਵਾ ਜਾਂ ਜੰਗਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਥੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੜੀ ਥੁੜ੍ਹ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੂਹ ਲਗਾਉਣਾ ਬੜਾ ਮਿਹਨਤ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਅਥਾਹ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਖੂਹ ਲਗਵਾ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਥੱਲਿਓਂ ਨਿਕਲਦਾ ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਖਾਰਾ ਸੀ ਜੋ ਪੀਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਪੀਣ ਲਈ ਇਸੇ ਢਾਬ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਰਤਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜ-ਦਸ ਮੀਲ ਤਕ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤਦੇ ਸਨ।

ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੇ ਸਹੁਰਾ ਸਾਹਿਬ ਚੌਧਰੀ ਦੇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਗ 'ਤੇ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੇ ਪੈਕੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਪੱਟੀ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਕੇ ਆਏ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ? ਜੰਗ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨੀਵੀਆਂ ਪਾ ਲਈਆਂ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਪਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਮਸੰਦ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ

*ਸੰਪਾਦਕ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼/ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ।

ਦਾਦੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗ਼ਦਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬਖਸ਼ਾ ਲਈ ਸੀ:

ਦੁਇ ਪੌੜੇ ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਅਪਵਾਦਾ। ਨਹੀਂ ਸਹਾਰਤਿ ਹੋਤਿ ਬਿਖਾਦਾ।

ਨਾਮ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਇਕ ਕੇਰਾ। ਦੁਤਿਯ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਤਿਸ ਬੇਰਾ॥੨੮॥

ਕਟ ਕਸਿਕੈ ਗੁਰ ਦਿਸਿ ਚਲਿ ਪਰੇ। ਦੇਸ਼ ਪਿਤਾਮਾ ਕੋ ਬਡ ਧਰੇ।

ਜੋ ਮਝੈਲ ਸ਼ਰਧਾ ਧਰਿ ਮਿਲੇ। ਲੇ ਕਰ ਸੰਗ ਅਨੰਦਪੁਰਿ ਚਲੇ॥੨੯॥

(ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਸਫਾ-੫੩੦੪)

ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤਾਹਨੇ-ਮਿਹਣੇ ਸੁਣਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣ ਦੇ ਤਾਹਨੇ-ਮਿਹਣੇ ਸੁਣਨੇ ਪੈਣਗੇ। ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੇ! ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਬੈਠ ਕੇ ਚਰਖੇ ਕੱਤੋ, ਅਸੀਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਲੜਾਂਗੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਾਂਗੀਆਂ। ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਮਰਦਾਵੇਂ ਭੇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰ ਸਜਾ ਕੇ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਲਈ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕੁਝ ਮੋਹਤਬਰ ਪੰਚ-ਸਰਪੰਚ ਵੀ ਨਾਲ ਹੋ ਲਏ। ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਚਲ ਪਿਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਰਾਮੇਆਣਾ ਨਗਰ ਨੇੜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਕੇ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੋਈ ਭੁੱਲ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ। ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਜੰਗ ਯੁੱਧ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਹੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿੱਖ ਬਣ ਕੇ ਰਹਾਂਗੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਨਿਭਾਉਣੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੈ। ਜੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇ, ਜੰਗ ਕਰਨੀ ਛੱਡ ਦਿਓ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਕੀ ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਚੱਲਦੀ ਰਹੇਗੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਿੱਖੀ ਨਿਭਾਉਣੀ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮੇਰੇ ਤੇ ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਾਂ। ਭੁੱਲ ਇਨਸਾਨੀ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ ਤੇ ਸਾਈਂ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਹੈ ਪਰ ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚ ਪਿੱਠ ਦੇਣੀ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਖਾਲਸਾ ਅਭੈ ਹੈ। ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਮੇਰੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜ਼ਾਲਮ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਜਾ ਦੀ ਪੀੜਾ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਅੱਪੜੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਹਰਨ ਲਈ

ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਤਵੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹੋ ਤਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਨੋ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲੱਗੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਨਾ ਦੌੜਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਿਰ ਨੀਵੇਂ ਕਰ ਲਏ।

ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸੂਹੀਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਖਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈ ਹੈ:

ਤਬ ਲੋ ਆਇ ਖਬਰ ਸਿਖ ਦੀਨੀ ਦਲ ਤੁਰਕੀ ਚਢ ਧਾਯੋ।

ਨਾਜਮ ਆਪ ਵਜ਼ੀਦ ਖਾਨ ਹੈ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਭਟ ਲਿਆਯੋ।

(ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ ੩੦੭)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਥੋਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਪਏ। ਮਾਝੇ ਤੋਂ ਆਏ ਸਿਦਕਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਲੱਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਖਰਾਬ ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡਣਾ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਰੱਸਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਦੀਵਾਰ ਤੋਂ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਝੈਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਭੱਜ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕਲੰਕ ਅਜੇ ਤਕ ਮਝੈਲ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਜੇ ਉਹ ਭੁੱਲਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਹ ਨਵਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਵਤਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਉਗੇ? ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਆ ਰਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਿ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਕ ਨਾ ਅੱਪੜ ਸਕੇ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਾਲਾ ੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿਸ ਰਾਹ 'ਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਚਲ ਪਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਉਤਾਰਾ ਕਰਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਨੀਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਸੰਭਾਲ ਲਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧੇਰੇ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨਾਲ ਝਾੜੀਆਂ ਬੂਟਿਆਂ 'ਤੇ ਬਸਤਰ ਪਾ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਦੂਰੋਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਇੰਝ ਜਾਪਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਤੰਬੂ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:-

ਤੁਰਕਨ ਖੜਕੋ ਕੰਨ ਪਯੋ, ਪਏ ਚੀਲ ਜਿਮ ਆਇ।

ਤੰਬੂਅਨ ਜਿਮ ਕਪੜੇ ਟੰਗੇ ਝਾੜਨ ਉਪਰ ਪਾਇ॥੨੦॥

(ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ ੧੧੧)

ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਆਪ ਦੀ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਮਲਵਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪੁੱਜ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਹੋਰ ਵਧ ਗਏ। ਉਹ ਇਤਨੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਲ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਦਿੱਤੇ। ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਬੰਜਰ ਧਰਤੀ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਸਿੰਜੀ ਗਈ। ਮਝੈਲਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਜਥੇ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅੱਗੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਟਿਕ ਨਾ ਸਕੀਆਂ। ਦੂਜਾ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਤਕ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਹ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਨੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭੱਜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਨਾ ਲੱਭਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨਾਲ ਆਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਨ। ਫੌਜ ਦੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਕਪੂਰੇ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਪਾਣੀ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਪੂਰੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਥੋਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੀਹ-ਤੀਹ ਕੋਹ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਰੰਤੂ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਮੁੜੀਏ ਤਾਂ ਦਸ ਕੋਹ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ ਇਸ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਹੈ:-

ਖਾਨ ਵਜ਼ੀਦ ਕਪੂਰੇ ਤਾਂਈ। ਬੁਝਯੋ ਪਾਨੀ ਦੱਸ ਕਿਥਾਈ।

ਹਮ ਤੋ ਮਰੇ ਪਿਆਸੇ ਅਬ ਹੀ। ਕਹਯੋ ਕਪੂਰੇ ਹਮ ਤੁਮ ਸਬ ਹੀ।

ਹੋਯੋ ਜਬੈ ਦੁਪਹਿਰਾ ਦਿਨ ਹੈ। ਤੜਫ ਗਿਰੈਗੇ ਪਾਨੀ ਬਿਨ ਹੈ।

ਸਿੰਘ ਸੁ ਖਲੇ ਸਬ ਨੂੰ ਮਾਰੈਂ। ਬਚੈਂ ਨ ਖਬਰ ਪੁਚਾਵਨ ਹਾਰੈਂ।

ਪੀਛੇ ਦਸਕ ਕੋਸ ਹੈ ਪਾਨੀ। ਆਗੇ ਥਲ ਜੰਗਲ ਵੈਰਾਨੀ।

ਤਾਂਤੇ ਜੇ ਚਹੁ ਜਾਨ ਬਚਾਵਨ। ਤੋਂ ਭਲ ਹੈ ਪੀਛੇ ਹਟ ਜਾਵਨ।

(ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫੇ ੩੦੯-੩੧੦)

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਸ਼ਮਸ ਖਾਨ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਅਕਬਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਕਪੂਰੇ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਈ ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ-ਇਕ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ

ਉਠਾ ਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ, ਦਸ ਹਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰੀ ਜਰਨੈਲ ਆਦਿ ਦੇ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤੇ।*

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਜੋ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਵਾਸ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਲ ਛਕਾਇਆ। ਜਦ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਛਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਤਾਂ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ, ਕੋਈ ਆਖਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸੋ:-

ਸਤਿਗੁਰ ਕਹੀ ਸਿੱਖੋ ਮੰਗ ਲੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਤੁੱਠੇ ਮੰਗ ਲਿਹੋ ਸੁ ਚੇਹੋ।

ਤੋ ਉਨ ਅੱਗਯੋ ਗੱਲ ਸੁਨਾਈ, ਹੋਹੁ ਤੁੱਠੇ ਲਿਹੁ ਟੁਟੀ ਗਠਵਾਈ॥੩੯॥

(ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ ੧੧੩)

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਤੁੱਠੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਦਾ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਕੇ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢੇ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰ ਸਦਾ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸੁਤੁ ਅਪਰਾਧ ਕਰਤ ਹੈ ਜੇਤੇ॥ ਜਨਨੀ ਚੀਤਿ ਨਾ ਰਾਖਸਿ ਤੇਤੇ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੮)

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮਹਾਰਾਜ, ਸਿੱਖ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਣਯੋਗ ਹੋ:

ਟੁਟੀ ਗਾਢਨਹਾਰ ਗੁੱਪਾਲ॥ ਸਰਬ ਜੀਆ ਆਪੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ॥” (ਪੰਨਾ ੨੮੨)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧੰਨ ਸਿੱਖ, ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਬੇਦਾਵਾ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਚਾਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਭੁੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਵਾ ਕੇ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਝ-ਮੁਕਤ ਮਹਿਸੂਸਦੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਪੁਰੀ ਸਿਧਾਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਿਦਰਾਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਘੀ, ਮੈਦਾ ਤੇ ਖੰਡ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਦੇਗ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸਾਰੇ ਮੁਕਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅੰਗੀਠਾ ਜਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, “ਏਹ ਮੁਕਤ

* ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਵਿਚ ਇਹ ਖ਼ਿਤਾਬ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ‘ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ’ ‘ਦਸ ਹਜ਼ਾਰੀ’ ਆਦਿ ਦੇ ਖ਼ਿਤਾਬ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਖ਼ਿਤਾਬ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਫੌਜੀ ਖ਼ਿਤਾਬ ‘ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਕਰਾਸ’ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ‘ਪਰਮ ਵੀਰ ਚੱਕਰ’ ਹੈ।

ਹੋਏ” ਇਹ ਤਾਲ ਹੁਣ ਖਿਦਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ‘ਮੁਕਤਸਰ’ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਰਹੇਗੀ, ‘ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ’ ਰਹੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ:

ਅਬਿ ਤੇ ਨਾਮ ਮੁਕਤਿਸਰ ਹੋਇ। ਖਿਦਰਾਣਾ ਇਸ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ।

ਇਸ ਥਲ ਮੁਕਤਿ ਭਏ ਸਿਖ ਚਾਲੀ। ਜੋ ਨਿਸ਼ਪਾਪ ਘਾਲ ਬਹੁ ਘਾਲੀ॥੪੬॥

ਯਾਂ ਤੇ ਨਾਮ ਮੁਕਤਿਸਰ ਹੋਵਾ। ਜੋ ਮੱਜਹਿ ਤਿਨ ਹੀ ਅਘ ਖੋਵਾ।

ਅਸ ਮਹਿਮਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੇ ਕਹੀ। ਸੋ ਅਬਿ ਪ੍ਰਗਟ ਜਗਤ ਮੈਂ ਸਹੀ॥੪੭॥

(ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਸਫਾ ੬੦੪੪)

ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੂੰ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ‘ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ‘ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ, ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਖੇ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਭਾਗ ਕੌਰ’ ਰੱਖਿਆ। ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਪਰ ੪੦ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।*

ਜਿਸ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਆਉਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਝਾੜਾਂ ਤੇ ਕਰੀਰਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਉੱਤੇ ਕੱਪੜੇ ਤਾਣ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਤੰਬੂ ਲੱਗੇ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ।

ਜਿਸ ਟਿੱਬੇ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਉੱਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਉਸ ਸਥਾਨ ’ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।*

ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਇਸ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਭੇਸ ਧਾਰ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਤਖ਼ਤ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਅਬਿਚਲ ਨਗਰ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਂਦੇੜ ਦੇ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੀ ਪੂਰਬੀ ਬਾਹੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ

* ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਪਹਿਲੇ-ਪਹਿਲ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕੈਥਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲਵੇ ਨੇ ਕਾਫੀ ਧਨ ਖਰਚ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਨਾਂ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੯੨੧ ਈ: ਵਿਚ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਗੁੰਬਦਾਂ ’ਤੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਲਗਵਾਇਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗੀਠੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿਆਰੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਂਦੇੜ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਇਥੇ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਥੇ ਤਪ-ਅਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਪ-ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੇ ਹਥਿਆਰ, ਬੰਦੂਕ ਆਦਿ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਬੰਦੂਕ ਸਧਾਰਨ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨਾਂਦੇੜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਿਦਰ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਥੇ ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਸਥਿਤ ਪਿੰਡ ਜਿੰਦਵਾੜਾ ਵਿਖੇ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ:

੧. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼'।
੨. ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, 'ਪੰਜਾਬ ਕੋਸ਼'।
੩. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, 'ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ'।
੪. ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'।
੫. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'।
੬. ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, 'ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਗੁਰੂ : ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ'।
੭. ਸ. ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸਿੰਘ ਦੁਲੇਹ, 'ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਗੋਤਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ'।

---

* ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਰ ਸੌ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੇ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੯੪੩ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੱਗਭਗ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਤਨ ਸਥਾਨ ਹੈ ਸੰਨ ੧੯੫੩ ਈ: ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਦੋ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਅਤਿ-ਸੁੰਦਰ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੌ ਫੁੱਟ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਲਹਿੰਦੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹੈ।

ਅੰਕ ਮਈ ਸਫ਼ਾ ੧੭੫ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ

ਦੇਗ ਤੇਗ ਫ਼ਤਹਿ

-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ

(ਸੀਨ-ਛੇਵਾਂ)

(ਇਕ ਮਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ ਘਰ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਬੋਲ ਉੱਠਦੀ ਹੈ।)

ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਸ਼ੁਕਰ ਐ, ਸ਼ੁਕਰ ਐ, ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਤੁਹਾਡੀ ਮਿਹਰ ਐ।

ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : ਬੇਬੇ ਜੀ! ਘਰੇ ਈ ਓ?

ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਆ ਜਾ ਭੈਣੇ, ਹੋਰ ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਜਾਣਾ ਏ?

ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : ਨਾ ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਪਰਿੰਦਾ ਈ ਨਹੀਂ ਦੀਹਦਾ, ਜੀਤੂ, ਪ੍ਰੀਤੂ ਤੇ ਉਹਦਾ ਬਾਪੂ ਸਭ ਕਿਥੇ ਐ?

ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਲਈ ਗਏ ਨੇ ਸਾਰੇ, ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਲਈ।

ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : ਕਿੱਥੇ?

ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੱਥ 'ਚ ਕੋਈ ਘੋੜਸਵਾਰ ਆਇਆ, ਉਹਨੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਭੇਜ ਰਿਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਰਸੋ! ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ। ਮੇਰੀ ਰਹਿਮਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਜੀਤੂ ਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘੁੱਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੀਤੀ, ਚੱਕੀ ਤੇਗ ਤੇ ਇਕੱਠ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਿਆ।

ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : (ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ) ਨੀ ਕੀ ਬਣੂੰ ਫੇਰ ਬੇਬੇ ਜੀ?

ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਅਖੇ ਕੀ ਬਣੂੰ, ਅਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ, ਉਹਦੇ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਹਾਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਰਸ ਅਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ ਐ। ਆਹ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ 'ਚ ਜਿਉਣਾ ਵੀ ਕਾਹਦਾ ਜਿਉਣਾ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਨੀ ਅਾਂ ਕਿ ਜੀਵਾਂਗੇ ਵੀ ਅਣਖ ਨਾਲ ਤੇ ਮਰਾਂਗੇ ਵੀ ਅਣਖ ਨਾਲ।

ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਕਿੱਥੇ ਐ?

ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਮੁੰਡੇ ਕਹਿੰਦੇ, ਜਿਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਥਾਪੀ ਦੇ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ 'ਚ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਤੋਰਿਆ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਉਹਦੇ ਲਾਲ ਹਾਂ। ਵੱਡੇ ਨੇ ਚੱਕਿਆ ਟਕੂਆ ਤੇ ਛੋਟੇ ਨੇ ਗੰਡਾਸਾ, ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਬਾਪੂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਭੱਜ ਗਏ।

* ੧੬੦, ਪ੍ਰਤਾਪ ਐਵੀਨਿਊ, ਜੀ.ਟੀ.ਰੋਡ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਮੋ: ੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੯

- ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : ਨੀ ਧੰਨ ਜਿਗਰਾ ਤੇਰਾ, ਤੂੰ ਹੱਥੀਂ ਤੋਰ 'ਤੇ ਲੜਨ ਲਈ, ਉਥੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ?
- ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਹੋਊ ਭਲਾ ਹੋਊ, ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਐ। ਮੇਰਾ ਮੁਝ ਮਹਿ ਕਿਛੁ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ॥ ਭੈਣੇ, ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਐ।
- ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : ਗੱਲ ਠੀਕ ਐ ਭੈਣੇ, ਮੇਰੇ ਆਲਾ ਤਾਂ ਗਿੱਦੜ ਵਰਗਾ ਡਰਪੋਕ ਐ। ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਈ ਨਈਂ ਨਿਕਲਦਾ, ਖੇਸ ਘੁੱਟ ਕੇ ਪਿਆ, ਬਹਾਨੇ ਬਾਜ ਕਿਤੋਂ ਦਾ!
- ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਨੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨਿਕੰਮਿਆਂ ਤੋਂ ਕਾਹਦੀ ਆਸ? ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਜੂਨ ਭੋਗਣ ਵਾਲੇ ਨੇ। ਨਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ- ਕੋਊ ਕਿਸੀ ਕੋ ਰਾਜ ਨਾ ਦੇਹ ਹੈਂ ਜੋ ਲੇ ਹੈ ਨਿਜ ਬਲ ਸੇ ਲੇਹ ਹੈਂ!
- ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : ਕੀ ਇਹ ਰਾਜ ਮਿਲੇਗਾ?
- ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਨੇ, ਤਖ਼ਤਾਂ ਤਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਬਣਾਇਆ, ਅਸੀਂ ਵਾਸੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਤੇ ਧਰਮੀ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਵੀ ਉਸੇ ਦੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਸ ਇੱਕ ਅਕਾਲ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਐ।
- ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : ਨੀ ਬੇਬੇ ਕੀ ਦੱਸਾਂ? ਮੇਰੇ ਵਾਲੇ ਦਾ ਤਾਂ ਦਿਮਾਗ਼ ਈ ਪੁੱਠਾ ਐ। ਕਦੇ ਕਬਰਾਂ ਪੂਜਣ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਮੜੀਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਮੱਥੇ ਟੇਕਦਾ। ਮੋਇਆਂ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕਦੇ ਮਰਦਾਨਗੀ ਵਿਖਾ ਸਕਦੇ ਨੇ?
- ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਨੀ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮੁਰਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਮੁਰਦੇ ਪੂਜਕਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ : 'ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤ ਸਜੈ ਬ੍ਰਤ ਗੋਰ ਮੜੀ ਮਠ ਭੂਲ ਨਾ ਮਾਨੈ' ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪਖੰਡ ਕਰਮ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਐ। ਬਾਣੀ-ਬਾਣੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਐ।
- ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : ਪਰ ਕੀ ਫਿਰ ਖੁੱਸੀਆਂ ਰੋਣਕਾਂ ਪਰਤਣਗੀਆਂ?
- ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੇ ਯੋਧੇ ਫ਼ਤਹਿ ਪਾ ਕੇ ਆਉਣਗੇ, ਇਹ ਧਰਮੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਐ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਵੀ ਰੋਣਕਾਂ ਪਰਤਣਗੀਆਂ ਤੇ ਹੋਲਾ-ਮਹੱਲਾ ਵੀ ਸਜੇਗਾ। ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਆਪਣੇ ਜੋੜ-ਮੇਲੇ ਮਨਾਉਣਗੇ।

(ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਖੜਾਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ)

ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : ਲੱਗਦੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਆ ਰਹੇ ਆ।

(ਬਜ਼ੁਰਗ ਪੂਰੇ ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ)

ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਬਾਪੂ ਜੀ ਪਾਣੀ ਲਿਆਵਾਂ ਜਾਂ ਲੱਸੀ?

ਬਜ਼ੁਰਗ : ਨਹੀਂ ਧੀਏ! ਪਾਣੀ ਲੱਸੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਕਿਰਪਾਨ ਲਿਆ ਦੇ, ਮੇਰੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਇਆ ਏ।

ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਬਾਪੂ ਜੀ! ਕਿਰਪਾਨ, ਟਕੂਆ ਤੇ ਗੰਡਾਸਾ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇ ਵੀ ਗਏ ਨੇ।

ਬਜ਼ੁਰਗ : ਪਰ ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਏਂ, ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸ਼ਸਤਰ ਤਾਂ ਵੇਖੋ।

ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : (ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਅਣਘੜਤ ਜਿਹੀ ਡਾਂਗ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ) ਬਾਪੂ ਜੀ! ਆਹ ਛੱਲੀਆਂ ਕੁੱਟਣ ਵਾਲਾ ਮਤੰਗੜਾਈ ਐ ਘਰ ਵਿਚ।

ਬਜ਼ੁਰਗ : ਲਿਆ ਧੀਏ, ਹੁਣ ਜਾਬਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਐ। ਇਹ ਵੀ ਛੱਲੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਮਤੰਗੜਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁੱਟਾਂਗੇ।

ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ : ਪਰ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਓ, ਇੰਨਾ ਪੈਂਡਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰੋਗੇ?

ਬਜ਼ੁਰਗ : ਧੀਏ! ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੈਂਕੜੇ ਕੋਹਾਂ ਪੈਂਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋੜੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਪੰਜਾਹ ਕੋਹ ਵੀ ਤੁਰਨ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਆਂ? ਚੰਗਾ ਧੀਏ, ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਸਾਡਾ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਐ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਧੁੰਨ ਦੇ ਪੱਕੇ ਆਂ, ‘ਪੰਥ ਤੇਰੇ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।’

ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ : ਵੇਖਿਆ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰੇ, ਸਾਡੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ! ਹੈ ਕਿ ਨਈਂ ਪੰਥ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹ? ਹੁਣ ਤੂੰ ਵੀ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਡੰਗਰ ਵੱਛਾ ਛਾਂਵੇਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਨੀ ਆਂ ਕਿ ਲੋੜ ਪਈ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰ ਉਠਾ ਕੇ ਯੁੱਧ ਕਰਾਂਗੀਆਂ। ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਲੜਨ ਜੋਗਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮ ਕੌਰ ਯੁੱਧ ਲੜੇਗੀ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋੜੀ ਲੜੂ ਜਦ ਤਾਈਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

(ਦੋਵੇਂ ਮੰਚ ਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।)

(ਸੀਨ-ਸਤਵਾਂ)

(ਯਕ ਦਮ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਧਮਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੈਕਾਰਾ ਗੂੰਜਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ)

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਕਿ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ

ਵਾਲੇ ਜਲਾਦ ਸਾਸ਼ਲ ਤੇ ਬਾਸ਼ਲ ਏਥੇ ਈ ਰਹਿੰਦੇ ਐ।

ਬਾਜ ਸਿੰਘ : ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਹੁਣ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਾਡੀ ਵਾਰੀ ਐ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ : ਬਿਲਕੁਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ।

ਆਲੀ ਸਿੰਘ : ਕਿਸੇ ਜਾਬਰ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ

ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ : ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਕੱਟਣ ਵਾਲਾ ਜਲਾਦ

ਬਾਜ ਸਿੰਘ : ਉਹ ਜਲਾਲ-ਓ-ਦੀਨ, ਉਹ ਵੀ ਏਥੇ ਈ ਰਹਿੰਦਾ ਆ।

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਮਾਣਾ ਜਲਾਦਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਐ, ਜਲਾਦਾਂ ਦੀ...

ਕਰਮ ਸਿੰਘ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ।

ਆਲੀ ਸਿੰਘ : ਇਹ ਤਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੇ ਪਾਪੀਆਂ ਦੀ ਭੋਇੰ ਆ।

ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ : ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਰੁਤਬਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕਈ ਲੋਕ ਏਥੇ ਈ ਰਹਿੰਦੇ ਆ !

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਕਹਿੰਦੇ ਇਹ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਨਵਾਬਾਂ ਤੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਐ।

ਬਾਜ ਸਿੰਘ : ਪਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ! ਇਕ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਹਬ ਨਾਲ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਐ, ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਉੱਪਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਣਾ, ਭਾਵੇਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੇ.. ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਜੰਗੀ ਅਸੂਲ ਵੀ ਐ...

(ਇਹ ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ ਮੰਚ ਤੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸੂਤਰਧਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ)

ਸੂਤਰਧਾਰ : ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੌਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਮਾਣੇ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ।

(ਨਗਾਰਿਆਂ ਤੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼)

ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਹਵੇਲੀਆਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਭੰਨ ਕੇ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਸਮਾਣੇ ਦੀਆਂ ਤੰਗ ਗਲੀਆਂ ਸਨ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅੱਗਾਂ ਬਾਲ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਮਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਅੱਗ 'ਚ ਬਲਿਆ, ਜੋ ਲੋਕ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤੇ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਜਲਾਦਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਉਂ ਬੀਤੀ...

(ਸੂਤਰਧਾਰ ਮੰਚ ਤੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਦੋ ਜਲਾਦ, ਕਾਲੇ ਰੰਗ, ਲੰਮੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ, ਡਰਾਉਣੀ ਸੂਰਤ, ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੋਂ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ)

ਜਲਾਦ ਸਾਸ਼ਲ ਬੇਗ:(ਹੱਥ ਜੋੜਦਾ ਹੋਇਆ) ਬਖਸ਼ ਦਿਓ ਹਜ਼ੂਰ, ਬਖਸ਼ ਦਿਓ...

ਆਲੀ ਸਿੰਘ : ਨਹੀਂ ਪਾਪੀਓ! ਕਦੇ ਦਾਦੇ ਦੀਆਂ ਕਦੇ ਪੋਤੇ ਦੀਆਂ, ਉਦੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਵਾਰੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਵਾਰੀ ਐ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ : (ਦੋਹਾਂ ਜਲਾਦਾਂ ਨੂੰ) ਹੱਛਾ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਾਸੂਮ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋ?

ਜਲਾਦ ਬਾਸ਼ਲ ਬੇਗ: ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹ ਕਰ ਬੈਠੇ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਾਲਾ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਓਏ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਾਲਾ ਤਾਂ ਯਾਦ ਆ ਗਿਐ। ਤੂੰ ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਕਿੰਨੇ ਪਖੰਡ ਕਰ ਪਰ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਕੀਤੀ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਾ ਕੇ ਰਹਾਂਗੇ।

ਆਲੀ ਸਿੰਘ : (ਜੋਸ਼ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਜਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਦਾ) ਹੂੰ, ਤੂੰ ਹੈਂ ਸਾਸ਼ਲ ਤੇ ਤੂੰ ਹੈਂ ਬਾਸ਼ਲ।

ਸਾਸ਼ਲ ਬੇਗ : (ਵਾਸਤਾ ਪਾਉਂਦਾ) ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪਾਪੀ ਆਂ!

ਬਾਸ਼ਲ ਬੇਗ : ਪਰ ਇਹ ਪਾਪ, ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ।

ਸਾਸ਼ਲ ਬੇਗ : ਕਸਮ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ, ਅਸੀਂ ਬੇਗੁਨਾਹ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰ ਦਿਓ। ਸਾਡੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੂ?

ਬਾਸ਼ਲ ਬੇਗ : ਸਾਡੀ ਤੇ ਅੰਮੀ ਬੜੀ ਬਿਰਧ ਐ!

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਉਹ ਵੀ ਬੱਚੇ ਕੋਈ ਘੱਟ ਪਿਆਰੇ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕੋਹ-ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰਿਆ?

ਕਰਮ ਸਿੰਘ : ਤੇ ਉਹ ਬਿਰਧ ਅੰਮੜੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਗੋਦੀ 'ਚੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ੁਲਮੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਕੀਤਾ ਸੀ...

ਸਾਸ਼ਲ ਬੇਗ : (ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ) ਪਰ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ।

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਉਏ ਭਾਵੇਂ ਮੰਗੋ ਭੀਖਾਂ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਮਾਰੋ ਚੀਕਾਂ, ਹੁਣ ਆ ਗਈਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਤਰੀਕਾਂ!

(ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੋਹਾਂ 'ਤੇ ਤੇਗ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ... ਦੋਵੇਂ ਜਲਾਦ ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਿੱਗਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਤੀਜਾ ਜਲਾਦ ਭੱਜਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਵਿਚ ਅੜ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇਜਾ ਤੇ ਤੇਗ ਹੱਥ 'ਚ ਲਈ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਰੁਕਦੇ ਹਨ...)

ਬਾਜ ਸਿੰਘ : ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ! ਇਹੀ ਐ ਜਲਾਲ-ਓ-ਦੀਨ, ਮੇਰੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ।

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : (ਤੇਗ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ) ਵਾਹ ਬਈ, ਆਹ ਤਾਂ ਬਲੀ ਦਾ ਬੱਕਰਾ

ਆਪ ਈ ਭੱਜ ਕੇ ਤੇਗ ਅੱਗੇ ਆ ਗਿਆ।

ਜਲਾਲ-ਓ-ਦੀਨ: (ਤਰਲਾ ਪਾ ਕੇ) ਬਖਸ਼ ਦਿਓ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੇ ਬਖਸ਼ ਦਿਓ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਾਲਾ ਦੀ ਕਸਮ, ਮੇਰਾ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ...

ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ : (ਜੋਸ਼ ਵਿਚ) ਉਏ ਬੱਕਰਿਆ ਮਿਆਂ-ਮਿਆਂ ਕੀਤਿਆਂ ਬਚ ਜਾਏਗਾ?

ਬਾਜ ਸਿੰਘ : ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਔਰੰਗੁ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਕਿੱਥੇ ਐ?

ਆਲੀ ਸਿੰਘ : ਹੈਂਕੜਬਾਜ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿੱਥੇ ਐ?

ਜਲਾਲ-ਓ-ਦੀਨ: ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਸਾਂ, ਰਹਿਮ ਕਰੋ, ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਐ।

ਬਾਜ ਸਿੰਘ : ਉਏ ਜ਼ਾਲਮ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦੇਣੀ ਐ।

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਬੱਕਰੇ ਮਿਆਂ-ਮਿਆਂ ਨਾ ਕਰ...

(ਤੇਗ ਚੱਲਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਜਲਾਲ-ਓ-ਦੀਨ ਦੋਨਾਂ ਜਲਾਦਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ)

ਬਾਜ ਸਿੰਘ : (ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ) ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ! ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਇਆ, ਚਲੋ ਅਗਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸਰ ਕਰੀਏ, ਬਾਕੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭਾਵੇ!

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਜੋ ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ।

ਚਾਰੇ ਸਿੰਘ : ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ... ..

(ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ ਮੰਚ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਸੂਤਰਧਾਰ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ)

ਸੂਤਰਧਾਰ : ਭਈ ਜੀਤ ਮੇਰੀ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾਲ ਕੇਰੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਸਮਾਣਾ ਫਤਹਿ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਭਾਈ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਾਣੇ ਦਾ ਹਾਕਮ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਲ ਕੁਝ ਕਸਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਸਢੋਰੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਉਸਮਾਨ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਫਤਹਿ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ... ..

(ਸੀਨ-ਅਠਵਾਂ)

(ਦੋ ਭੰਗੀ ਕੁੰਡਾ ਘੋਟਣਾ ਲੈ ਕੇ ਭੰਗ ਘੋਟ ਰਹੇ ਹਨ।)

ਬੰਤਾ : (ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਘੋਟਣਾ ਰੋਕ ਕੇ) ਲੈ ਬਈ ਸੰਤਿਆ! ਸਮਾਣੇ ਆਲੇ ਜਲਾਦ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਗੜ ਕੇ ਰੱਖ 'ਤੇ!

ਸੰਤਾ : ਬਸ ਐਂ ਰਗੜੇ, ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਭੰਗ ਰਗੜੀ ਐ।

- ਬੰਤਾ : (ਕੁੰਡੇ 'ਚ ਉਂਗਲ ਫੇਰਦਾ) ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਮਾਣੇ ਦਾ ਛੱਡਿਆ ਈ ਕੱਖ ਨਹੀਂ!
- ਸੰਤਾ : ਓ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ, ਅਖੇ ਹਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹੋਂ ਕੇ ਜਲਾਦ ਹੈਂ। ਮਾਮੇ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ, ਲੈ ਲਓ ਸੁਆਦ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਮਾਰਾ ਜਲਾਦੋਂ ਕਾ ਗਾਉਂ ਐਂ। ਪੁੱਤ ਹੁਣ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚੱਕੋ! ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਉਤੇ ਈ ਵਾਹੁਣ ਜੋਗੇ ਸੀ? ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤੇਗ ਦੀ ਧਾਰ ਵੇਖ ਲੀ?
- ਬੰਤਾ : ਕਿਉਂ ਸੰਤਿਆ! ਕਹਿੰਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਤੇ ਨਗਾਰਾ ਸੁਣ ਕੇ ਜਲਾਦਾਂ ਦਾ ਹੀ..ਹੀ..ਹੀ..
- ਸੰਤਾ : ਨਾ, ਇਹ ਹੀ..ਹੀ..ਹੀ.. ਕੀ ਹੋਇਆ?
- ਬੰਤਾ : ਕਹਿੰਦੇ ਜਲਾਦਾਂ ਦਾ ਵਿੱਚੇ ਈ ਮੂਤ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।
- ਸੰਤਾ : ਕਮਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ, ਜਦੋਂ ਅਗਲਿਆਂ ਜਾਨ ਈ ਕੱਢ ਤੀ, ਫਿਰ ਇਹ ਤਾਂ ਨਿਕਲਣਾ ਈ ਸੀ!
- ਬੰਤਾ : ਯਾਰੋ! ਜਿਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਚਿੜੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਜ ਤੁੜਾ 'ਤੇ, ਗਿੱਦੜਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੇਰ ਬਣਾ 'ਤੇ ਅਤੇ 'ਕੱਲੇ 'ਕੱਲੇ ਸਵਾ ਲੱਖ ਨਾਲ ਲੜਾ 'ਤੇ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਪਾ ਕੇ ਬਚੋਗੇ ਕਿਵੇਂ?
- ਸੰਤਾ : ਤੂੰ ਬੰਤਿਆ! ਗੱਲਾਂ ਬੜੀਆਂ ਸਿਆਣੀਆਂ ਕਰਦਾਂ ਯਾਰ।
- ਬੰਤਾ : ਭਲਿਆ, ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਦਿਲ ਐ, ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਮਾ ਕੇ ਕੋਈ ਸੁਖ ਕਿਵੇਂ ਪਾ ਸਕਦੈ? ਅਖੇ ਪਾਪੀ ਕੇ ਮਾਰਨੋ ਕੇ ਪਾਪ ਮਹਾਂਬਲੀ ਹੈ।
- ਸੰਤਾ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿਨਾਂ ਕਿ ਆਪਾਂ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਜਾਈਏ!
- ਬੰਤਾ : (ਹੱਸਦਾ ਹੈ) ਬਹਿ ਜਾ ਉਏ ਬਹਿ ਜਾ, ਆਹ ਕੁੰਡੇ 'ਚ ਘੋਟਣਾ ਚਲਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲਾ ਛੱਡਦੈ, ਤੇ ਤੇਗ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਵੇਂਗਾ ਉਏ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਿਆ ਖਾਧਿਆ?
- ਸੰਤਾ : ਚੱਲ ਨਾ ਤੇਗ ਚੱਲੂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮਰੇ ਪਏ ਦੇ ਦੋ ਛਿੱਤਰ ਮਾਰ ਕੇ ਗੁੱਸਾ ਤਾਂ ਕੱਢ ਈ ਲਵਾਂਗੇ...
- ਬੰਤਾ : ਉਏ ਸੰਤਿਆ! ਪੰਗਾ ਨਾ ਲੈ ਲਈਏ ਕਿਧਰੇ, ਕੋਈ ਮੁਗਲ ਸਹਿਕਦਾ ਵੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਆਪਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਜਾਣੈਂ!
- ਸੰਤਾ : ਉਏ ਆਪਣਾ ਕੀ ਆ ਬੰਤਿਆ? ਆਪਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮਰਿਆ ਪਿਆ ਵੀ ਮਾਰ ਸਕਦੈ।
- ਬੰਤਾ : (ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਾ) ਸਾਡਾ ਮਰਨਾ ਕਾਹਦਾ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਈ ਮਾਰ ਲਏ...

- ਸੰਤਾ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿਨਾਂ ਬੰਤਿਆ, ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਵੀ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਜੀਏ ਤੇ ਨਸ਼ਾ-ਪੱਤਾ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਈਏ...
- ਬੰਤਾ : ਛੱਡ ਯਾਰ! ਆਪਾਂ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਕੇ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ, ਆਪਾਂ ਕਮਲੇ ਈ ਚੰਗੇ ਆਂ।
- ਸੰਤਾ : ਦੁਰ ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ, ਸਾਡੀ ਅਕਲ ਵੇਖੋ, ਸੱਠ-ਸੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਸਿਆਣੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਐਸੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਐ...
- ਬੰਤਾ : (ਮਸ਼ਕਰੀ ਨਾਲ) ਵਾਹ ਭੋਲਿਆ ਸੰਤਿਆ, ਅਖੇ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਐ, ਉਏ ਮੱਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਰੇ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕਿ ਮੱਤ ਹੈ ਈ ਨਹੀਂ...
- ਸੰਤਾ : ਗੱਲ ਠੀਕ ਐ, ਜੇ ਮੱਤ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਵਰਗਾ ਸਰੀਰ ਕੋਈ ਆਪੇ ਨਸ਼ੇ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਹੱਥੀਂ ਸੁਆਹ ਬਣਾਉਂਦਾ ਐ...
- ਬੰਤਾ : ਓ ਕੋਹੜਿਆ! ਸੁਆਹ ਤੋਂ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ, ਚੱਲ ਫਿਰ ਸਮਾਣੇ ਆਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਆਹ ਉਡਦੀ ਵੇਖਣ ਚੱਲੀਏ... ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬੜੀ ਖੇਹ ਉਡਾਈ ਸੀ।
- ਸੰਤਾ : ਫਿਰ ਉਹੀ ਹੋਇਆ, ਅਖੇ ਕੁੱਕੜ ਖੇਹ ਉਡਾਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਝਾਟੇ ਪਾਈ।
- ਬੰਤਾ : ਚੱਲ ਝਾਟੇ ਪਾਈ ਜਾਂ ਗਾਟੇ ਪਾਈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਵਾਂ 'ਈ ਕਰ 'ਤੀ ਸਫਾਈ।
- ਸੰਤਾ : ਹੁਣ ਕੁੰਡਾ-ਡੰਡਾ ਸਾਂਭ ਆਪਾਂ ਵੀ ਕਰੀਏ ਸਮਾਣੇ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਈ।
- ਬੰਤਾ : ਚਲੋ ਬਈ ਪਾਸੇ ਹਟ ਜੋ ਲੋਕੋ, ਸੰਤੋ-ਬੰਤੋ ਦੀ ਬੈਲ ਗੱਡੀ ਆਈ ਜੇ।

(ਬੰਤਾ ਸੰਤੋ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਪਕੜਦਾ ਤੇ ਬੈਲ-ਗੱਡੀ ਬਣਾ ਕੇ ਮੰਚ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ)

(ਸੀਨ ਨੌਵਾਂ)

(ਇਹ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰਿਉਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੋਨੋਂ ਪਾਤਰ ਮੰਚ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।)

ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ : ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਕੀ ਸੁਣ ਰਹੇ ਨੇ, ਦਿਲਾਵਰ ਖ਼ਾਨ?

ਦਿਲਾਵਰ ਖ਼ਾਨ : ਹਾਂ ਹਜ਼ੂਰ, ਬੰਦਾ ਕਾਫ਼ਰ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਸਮਾਣਾ, ਘੁੜਾਮ, ਸਢੌਰਾ, ਕਪੂਰੀ, ਠਸਕਾ, ਸ਼ਾਹਬਾਦ, ਮੁਸਤਫ਼ਾਬਾਦ ਤੇ ਛੱਤ ਬਨੂੜ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਐ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ : ਕਹਿੰਦੇ ਉਹਨੇ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਜਲਾਦ ਤੇ ਨਵਾਬ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ

ਨੇ।

ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ : ਹਾਂ, ਹਜ਼ੂਰ! ਸਮਾਣੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਬਾਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਐ ਤੇ ਸਢੇਰੇ ਦਾ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : ਉਸ ਬਾਗੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਨੀਂਦ ਈ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ ਏ...

ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ : ਹਾਂ ਹਜ਼ੂਰ, ਉਹ ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਟੱਕਰ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : ਅਸੀਂ ਟੱਕਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਆਂ, ਮੈਂ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਤੇ ਖਿਜਰ ਖਾਨ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਏ।

ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ : ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਹਜ਼ੂਰ, ਪਰ ਸੁਣਿਆਂ ਕਿ ਬੰਦੇ ਕਾਫ਼ਰ ਪਾਸ ਕੋਈ ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਐ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : (ਯਕਦਮ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ) ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ! ਤੂੰ ਡਰ ਰਿਹਾ ਏਂ?

ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ : (ਰੁਖ਼ ਬਦਲਦਾ ਹੈ) ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਹਜ਼ੂਰ, ਏਨੀਆਂ ਤਕੜੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਡਰਾਂ?

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : ਫਿਰ?

ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ : ਬਸ ਮੈਂ ਤਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਈ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਹਿ ਰਹੀ ਐ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਹੇ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੜਿਆਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਵੀ ਕੰਬਿਆ ਕਰਨਗੀਆਂ।

ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ : ਹਜ਼ੂਰ, ਅੱਗੇ ਚਮਕੌਰ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਸ਼ਰ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਲੱਗਦੈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : (ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ) ਇਕ ਗੱਲ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਾ ਸਮਝੋ, ਨਾਲੇ ਰਣਨੀਤੀ ਦੇ ਸਭ ਹੱਥ-ਕੰਡੇ ਅਪਣਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਐ।

ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ : ਕਿਵੇਂ ਹਜ਼ੂਰ?

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿਓ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਫ਼ਰ ਬੰਦੇ ਦਾ ਫਸਤਾ ਵੱਢ ਦੇਣਗੇ ਤੇ ਜਾਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚਾਲ ਚੱਲ ਕੇ ਉਹਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਪਸਤ ਕਰ ਦੇਣਗੇ...

ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ : ਵਾਹ ਹਜ਼ੂਰ, ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਤਕੜੀ ਯੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : ਖਾਸ ਰਾਜ਼ ਸੁਣੋ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ! ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਨਾਉਂ 'ਤੇ ਜਹਾਦ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਬੁਲੰਦ ਕਰੋ, ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਲਾਮ ਲਸ਼ਕਰ ਸਾਹਮਣੇ

ਉਸ ਕਾਫ਼ਰ ਦੇ ਖੂੰਡੇ, ਤੇਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ
ਅਟਕ ਸਕਣਗੇ।

ਦਿਲਾਵਰ ਖ਼ਾਨ : ਕੀ ਇਹ ਲੜਾਈ ਅਸੀਂ ਸਰਹਿੰਦ 'ਚ ਲੜਾਂਗੇ?

ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ : ਨਹੀਂ, ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਵੱਲ ਵਹੀਰਾਂ ਘੱਤ ਦਿਓ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਹਿੰਦ
ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ-ਬਾਹਰ
ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਲਵਾਂਗੇ।

ਦਿਲਾਵਰ ਖ਼ਾਨ : ਵਾਹ! ਮੰਨ ਗਏ ਹਜ਼ੂਰ, ਤੁਹਾਡੀ ਯੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਨੂੰ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ : ਤੇ ਹੁਣ ਦੇਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਹੋਵੇਗੀ।
(ਦੋਵੇਂ ਪਾਤਰ ਮੰਚ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।)

(ਸੀਨ-ਦਸਵਾਂ)

(ਸੂਤਰਧਾਰ ਮੰਚ 'ਤੇ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ)

ਸੂਤਰਧਾਰ : ੧੨ ਮਈ ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਖ਼ਾਲਸਾ
ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਟੱਕਰ ਹੋਈ।
ਇਹ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਯੁੱਧ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ
ਹੋ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹਾਥੀ,
ਘੋੜ-ਸਵਾਰ, ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਚੀ ਸਨ। ਇੱਧਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ
ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਪਾਸ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ
ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

(ਹੁਣ ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੀ ਧਮਕ, ਜੈਕਾਰੇ ਦੇ ਬੋਲ ਤੇ ਯਾ ਅਲੀ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਜੰਗ ਦਾ ਮਾਹੌਲ
ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਰ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਿਪਾਹੀ ਲੜਦੇ ਦਿਖਾਏ
ਜਾਣਗੇ)

ਕਵੀਸ਼ਰ/ਢਾਡੀ: ਧੌਂਸੇ ਖੜਕੇ, ਵੈਰੀ ਭੜਕੇ, ਯੋਧੇ ਗੜ੍ਹਕੇ, ਗੜ੍ਹ ਗੜ੍ਹ ਗੜ੍ਹਕਦੇ।

ਇਉਂ ਬੀਰ, ਚੱਲੇ ਜਾਂ ਤੀਰ, ਉਠੀ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ, ਬਈ ਖੰਡੇ ਖੜ੍ਹਕਦੇ।

ਤੜ ਤੜ ਤੋਪ, ਕਰੇਂਦੀ ਘੋਪ, ਗਾਜ਼ੀ ਡਰਪੋਕ, ਧੜ ਧੜ ਧੜਕਦੇ।

ਵਜ਼ੀਰੇ ਖ਼ਾਨ, ਜਿਹੇ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ, ਤੇ ਹੱਥ ਕਮਾਨ, ਛੱਡਣ ਨਾਲ ਮੜਕ
ਦੇ।

ਬੰਦੇ ਦੇ ਸ਼ੇਰ, ਬਈ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ, ਲਾਉਣ ਨਾ ਦੇਰ, ਓ ਝੜ ਝੜ ਝਪਟ
ਦੇ।

ਹੋਈ ਮਾਰੋ ਮਾਰ, ਤੇ ਧੂਆਂ ਧਾਰ, ਰਹੇ ਹਾਥੀ ਚੰਘਾੜ, ਵੈਰੀ ਵੀ
ਜਰ੍ਹਕਦੇ।

ਅੜੇ ਸੋ ਝੜੇ, ਸਿੰਘ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹੇ, ਅੱਗੇ ਹੋ ਲੜੇ, ਮੈਦਾਨੇ ਬੜ੍ਹਕਦੇ।

ਯੁੱਧ ਘਮਸਾਨ, ਲੱਗ ਗਿਆ ਬਾਣ, ਵਜ਼ੀਰੇ ਖ਼ਾਨ, ਵੇਖੋ ਕਿਵੇਂ ਤੜਫਦੇ!

ਸੂਤਰਧਾਰ : (ਯੁੱਧ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਅਵਾਜ਼) ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਲੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਐਸੀ ਵੱਜੀ ਤੇਗ ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਲੜਕ ਕੇ ਜਾ ਡਿੱਗਾ ਭੁੰਵੇ। ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਈ ਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਇਆ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ।

(ਇਥੇ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਸਹਿਕਦਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਜੋ ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ॥

ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ : ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ॥

ਬਾਜ ਸਿੰਘ : (ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਪੈਰ ਧਰ ਕੇ) ਹਾਂ ਬਈ ਸੂਬਿਆ। ਤੇਰੇ ਭਾੜੇ ਦੇ ਟੱਟੂ ਸਭ ਦੁੜੰਗੇ ਲਾ ਗਏ, ਹੁਣ ਦੱਸ ਤੇਰੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਕੀ ਦੇਈਏ?

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : (ਫੱਟੜ ਹੋਇਆ ਹੱਥ ਜੋੜਦਾ ਹੈ) ਕਸਮ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਾਲਾ ਦੀ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਗੁਨਾਹ ਕਬੂਲਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਉਤੇ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਵਾਸਤਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਕਰ ਦਿਓ।

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਸੂਬਿਆ ਤੇਰੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ? ਸੁਣ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਕਿਸੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਉਤੇ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਐ। ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਗੁਨਾਹ ਬਖਸ਼ਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਐ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : (ਤਰਲਾ ਕੱਢਦਾ ਹੋਇਆ) ਮੈਂ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਮਰ ਰਿਹਾਂ।

ਆਲੀ ਸਿੰਘ : (ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ) ਲਓ ਬਈ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਏ ਕਿ ਤੂੰ ਮਰ ਰਿਹੈਂ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਮਰੇਂਗਾ ਈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : ਪਾਣੀ-ਪਾਣੀ!

ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ : ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਬੱਚੂ ਤੈਨੂੰ ਹੁਣ ਧਰਮਰਾਜ ਹੀ ਪਿਆਊਗਾ (ਸਾਰੇ ਹੱਸਦੇ ਹਨ)

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ : ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਤਸੀਹੇ ਨਾ ਦਿਓ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ : (ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੋ ਕੇ) ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਅਗਲਾ ਹੁਕਮ ਕੀ ਐ?

ਬਾਜ ਸਿੰਘ : ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਐ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਹੁਣ ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੇਗੀ ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਚੱਲੇਗਾ...

ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ : (ਹੱਸਲੇ ਨਾਲ) ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਜਾਵਾਂਗਾ?

ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ : ਹਾਂ, ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ।

(ਚਾਰੇ ਸਿੰਘ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ)

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਹੈਂ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ?

ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ : ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ! ਹੈਰਾਨ ਨਾ ਹੋਵੋ, ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰੱਸਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਇਥੋਂ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚੋਂ ਧੂਹ-ਧੂਹ ਕੇ ੨੦ ਕੋਹ ਸਰਹੰਦ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਐ, ਏਨੀ ਕੁ ਇੱਜਤ ਤਾਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਐ...

ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ : ਹਾਏ ਮੇਰੀਆਂ ਤਾਂ ਹੱਡੀਆਂ ਟੁੱਟ ਜਾਣਗੀਆਂ!

ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ : ਵਜ਼ੀਰਿਆ! ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਯਾਦ ਕਰ, ਅਖੇ ਜਲਾਦੋ! ਕੰਧ ਚਿਣਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਟ ਨਾ ਭੰਨਿਓ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਭੰਨ ਦਿਓ।

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਹੁਣ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਭੱਜਦੀਆਂ ਵੇਖੀਂ, ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਹਰ ਯੁੱਗ ਦਾ ਸੱਚ ਐ, 'ਪਾਪੀ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਕੇ ਪਾਪ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਹੈ'।

ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ : ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਕਬਰ 'ਚ ਦਫਨਾਓਗੇ?

ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ : (ਹੱਸਦਾ ਹੈ) ਅਖੇ ਕਬਰ 'ਚ ਦਫਨਾਓਗੇ, ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਜਾਹਰਾ ਪੀਰ ਐਂ ਤੂੰ, ਵਿੰਹਦਾ ਚੱਲ ਵਜ਼ੀਰਿਆ, ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਭੰਬੂਤਾਰੇ ਵਿਖਾਵਾਂਗੇ।

ਆਲੀ ਸਿੰਘ : ਤੈਨੂੰ ਉਹ ਮਜ਼ਾ ਵਿਖਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਉਤੇ ਕਹਿਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ ਤੇਰੀ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਕੰਬਿਆ ਕਰਨਗੀਆਂ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ : (ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ) ਯਾ ਅੱਲ੍ਹਾ!

(ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਮੰਚ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ)

ਸੂਤਰਧਾਰ : ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸਰਹੰਦ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ। ਸਰਹੰਦ ਵਿਖੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਮੋਰਚਾਬੰਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਪਰ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਸੁੱਟੇ।

(ਯਕਦਮ ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ, ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਮੰਚ 'ਤੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ)

ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ : ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ! ਇਹ ਜੇ ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ : ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਕਿ ਝੂਠਾ ਨੰਦ?

ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : (ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ) ਔਹ ਲਾਸ਼ ਵੇਖ, ਓਹੀਓ ਏ ਤੇਰਾ

- ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ?
- ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ : (ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ) ਬਖਸ਼ ਦਿਓ, ਗੁਨਹਗਾਰ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਓ!
- ਬਾਜ ਸਿੰਘ : ਝੁਠਾ ਨੰਦ! ਤੇਰਾ ਗੁਨਾਹ ਬਖਸ਼ਣਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਕਾਲਾ ਸੱਪ ਐਂ। ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਰਨਾ ਈ ਪਊ।
- ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਹੁਣ ਫਿਰ ਦੱਸ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਮੌਤ ਮਾਰੀਏ?
- ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ : ਹਾਏ ਮਾਰਿਓ ਨਾ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।
- ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ : ਉਏ ਜੀਵਨ ਦੀ ਭੀਖ ਨਾ ਮੰਗ, ਮੌਤ ਮੰਗ ਮੌਤ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਸੌਖਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰਾਂਗੇ।
- ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ : ਬੱਚਿਆਂ ਆਲਿਓ! ਖਾਲਸਾ ਬਖਸ਼ਦ ਐ, ਬਖਸ਼ ਦਿਓ, ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਓ!
- ਬਾਜ ਸਿੰਘ : (ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ) ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਪਾਓ ਇਹਦੇ ਨੱਕ 'ਚ ਨਕੇਲ।
- ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ : ਹਾਈ, ਪੀੜ ਲੱਗੁਗੀ।
- ਕਰਮ ਸਿੰਘ : ਉਏ! ਹਈ ਹਈ ਨਾ ਕਰ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨੱਕ ਵੱਢ ਕੇ ਨਕੇਲ ਪਾਵਾਂਗੇ।
- ਆਲੀ ਸਿੰਘ : (ਵੱਡੇ ਸੂਏ ਵਿਚ ਰੱਸੀ ਪਾਉਂਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ) ਓ ਝੁਠਾ ਨੰਦ! ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲੈ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਟੀਕਾ ਲਾਉਣਾ ਟੀਕਾ
- ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ : ਹਾਏ ਮੇਰਾ ਨੱਕ ਨਾ ਵੱਢਿਓ!
- ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ : ਚੱਲ ਫਿਰ ਨੱਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲੱਤ ਵੱਢ ਦੇਨੇ ਆਂ
- ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ : (ਕੰਬਦਾ ਹੋਇਆ) ਹਈ ਬਖਸ਼ ਦਿਓ।
- (ਦੋ ਸਿੰਘ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਪਕੜਦੇ ਹਨ, ਤੀਜਾ ਸਿੰਘ ਸੂਆ ਨੱਕ ਵਿਚਦੀ ਲੰਘਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।)
- ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ ਪਾਉਂਦਾ, ਹੁਣ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਰੱਸੀ ਫੜ ਕੇ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ।)
- ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ : ਚੱਲ ਬਈ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ, ਤੈਨੂੰ ਘੁਮਾਉਣੀ ਸਾਰੀ ਸਰਹੰਦ
ਅੱਖਾਂ ਭਾਵੇਂ ਖੋਲ੍ਹ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਰ ਲੈ ਬੰਦ
ਤੈਨੂੰ ਲੱਗਣੀ ਐਂ ਪੀੜ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਨੰਦ
- ਆਲੀ ਸਿੰਘ : ਤੂੰ ਵੀ ਬੜੇ ਜੋੜਦਾ ਸੀ ਛੰਦ
ਅਖੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫਰਜੰਦ
ਤੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਨਾ ਛੱਡੀ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ
- ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ : ਤੇਰਾ ਸੂਬਾ ਤਾਂ ਦਿੱਤਾ ਅਸੀਂ ਫਾਹੇ ਟੰਗ
ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਹਾਲੇ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖਾਂਗੇ ਦੋ ਡੰਗ
ਫਿਰ ਭੰਨਾਂਗੇ ਤੇਰੀ ਟੰਗ

ਬਸ ਤੂੰ ਵਿੰਹਦਾ ਚੱਲ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰੰਗ
 ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ : ਹਾਈ ਬਖਸ਼ ਦਿਓ ਜੀ... ..
 ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ : ਉਏ ਤੂੰ ਰਿਹੈਂ ਭੀਖ ਜਾਨ ਦੀ ਮੰਗ
 ਤੈਨੂੰ ਹੋਣੈਂ ਜੂਤ ਪਤੰਗ
 ਮਗਰੋਂ ਦੇਣੈ ਫਾਹੇ ਟੰਗ
 ਚੱਲ ਹੁਣ ਤੂੰ ਮਾਰ ਦੁੜੰਗ
 ਤੱਕ ਲੈ ਹੁਣ ਖਾਲਸਈ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਢੰਗ।
 ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ : ਗੁਰੂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਜੇ, ਬਖਸ਼ ਦਿਓ।
 ਆਲੀ ਸਿੰਘ : ਓ ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਝੂਠਾ ਨੰਦ
 ਜਾਂਦੀ ਵਾਰੀ ਸਾਰੀ ਵੇਖ ਲੈ ਸਰਹੰਦ
 (ਨੱਕ ਦੀ ਨੱਥ ਖਿੱਚ ਕੇ ਮੰਚ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ)

(ਸੀਨ-ਗਿਆਰ੍ਹਵਾਂ)

(ਦੋ ਭੰਡ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।)
 ਪਹਿਲਾ ਭੰਡ : ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾ 'ਤਾ।
 ਦੂਜਾ ਭੰਡ : ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾ 'ਤਾ।
 ਪਹਿਲਾ ਭੰਡ : ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗੱਜਣਗੇ...
 ਦੂਜਾ ਭੰਡ : ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਭੱਜਣਗੇ।
 (ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਧਮਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ)
 ਪਹਿਲਾ ਭੰਡ : ਔਹ ਸੁਣੋ ਵੱਜਿਆ ਨਗਾਰਾ
 ਦੂਜਾ ਭੰਡ : ਨਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਛੱਡਿਆ ਜੈਕਾਰਾ
 ਪਹਿਲਾ ਭੰਡ : ਸੂਬੇ ਦਾ ਰਾਜ ਰੁਲ ਗਿਆ।
 ਦੂਜਾ ਭੰਡ : ਫ਼ਤਹਿ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁੱਲ ਗਿਆ, ਬਈ ਫ਼ਤਹਿ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁੱਲ ਗਿਆ!

(ਇਥੇ ਦੋਹਾਂ ਭੰਡਾਂ ਨੂੰ ਚੌਥੇ ਸੀਨ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨੇ ਪਾਤਰ ਬੂਟੇ ਖਾਂ, ਕਰਮੂ, ਜਾਫ਼ਰ ਅਲੀ ਮਿਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।)

ਜਾਫ਼ਰ ਅਲੀ : ਉਹ ਕੀਹਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁੱਲ ਗਿਆ?
 ਪਹਿਲਾ ਭੰਡ : ਫ਼ਤਹਿ ਦਾ ਝੰਡਾ।
 ਬੂਟੇ ਖਾਂ : ਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ?
 ਦੂਜਾ ਭੰਡ : ਜੇ ਓੜਕ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਬਣਦਾ ਐ।
 ਪਹਿਲਾ ਭੰਡ : ਤੁਸੀਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ 'ਚ ਰਹੋ ਤੇ ਸੁਖ ਲਓ।
 ਬੂਟੇ ਖਾਂ : ਕੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਫ਼ਰਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ?
 ਦੂਜਾ ਭੰਡ : ਉਹ ਭਲਿਓ, ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਓ? ਕੀ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ,

ਨਬੀ ਖਾਨ ਤੇ ਗਨੀ ਖਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ?

ਕਰਮੂ : ਹਾਂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ।

ਪਹਿਲਾ ਭੰਡ : ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਰਹੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ?

ਦੂਜਾ ਭੰਡ : ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਭਰਮ ਸੀ ਕਿ ਮੀਰਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਮਝ ਕੇ ਕਤਲ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ, ਪਰ ਹੁਣ ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਮੀਰਾਸੀ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਆਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਵਾਂਗੇ।

ਬੂਟੇ ਖਾਂ : ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤੇ ਭੁੱਖ ਬਹੁਤ ਲੱਗੀ ਏ।

ਪਹਿਲਾ ਭੰਡ : ਚਲੋ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਦੇਗਾਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ ਨੇ, ਦੇਗਾਂ ਛਕੋ। ਤੇ ਜਾਬਰਾਂ ਲਈ ਤੇਗਾਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ ਨੇ।

ਦੂਜਾ ਭੰਡ : (ਹੱਸ ਕੇ) ਹੁਣ ਇਹ ਨਾ ਕਹਿ ਦਈਂ ਭੰਡਾ ਕਿ ਤੇਗਾਂ ਵੀ ਛਕੋ।

ਪਹਿਲਾ ਭੰਡ : ਓਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਸੱਜਣ ਲੱਗਿਐ, ਦੇਗ ਤੇਗ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਹੋਈ ਐ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਮਸੀਹਾ ਐ, ਉਹਨੇ ਤਾਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ ਨੇ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਐ। ਧਰਮੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਇਨਸਾਨ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਐ। ਹੁਣ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਐ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਐ। ਚਲੋ ਬਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਰੌਣਕ ਵੇਖੀਏ।

(ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਮੰਚ ਤੋਂ ਦਰਬਾਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ)

(ਸੀਨ-ਬਾਰੂਵਾਂ)

(ਸੂਤਰਧਾਰ ਮੰਚ 'ਤੇ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ)

ਸੂਤਰਧਾਰ : ੧੪ ਮਈ ੧੭੧੦ ਈ: ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਨਾਲ ਪੱਕੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਸਰਹਿੰਦ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ੨੮ ਪਰਗਨਿਆਂ ਦੀ ਡੇਢ-ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਗਰਾਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵੱਲੋਂ ਨਵੀਆਂ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਤੇ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀਆਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਲਵਾਹਕ ਹੋਣਗੇ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਫ਼ਤਹਿ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਖ਼ਾਲਸਈ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ

ਨਾਲ ਮਨਾਏ ਗਏ...

(ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਦੌਰਾਨ ਭਾਈ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਸਨ 'ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਤੇ ਸਾਥ ਭਾਈ ਆਲੀ ਸਿੰਘ ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰ, ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਨਗਾਰਾ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਦਿਖਾ ਕੇ, ਬੀਰ-ਰਸੀ ਗਾਇਕੀ ਨਾਲ ਗੱਤਕੇ ਦੇ ਜ਼ੋਹਰ ਵਿਖਾਏ ਜਾਣਗੇ)

ਕੋਰਸ ਗੀਤ : ਓੜਕ ਫਤਹਿ ਦਾ ਝੰਡਾ ਝੁੱਲਿਆ

ਰਾਜ ਜੁਲਮ ਦਾ ਖਾਕ 'ਚ ਝੁੱਲਿਆ

ਸਿੰਘਾਂ ਛੱਡਿਆ ਫਤਹਿ ਜੈਕਾਰਾ

ਗੂੰਜਿਆ ਜਿੱਤ ਦਾ ਰੂਪ ਨਗਾਰਾ

ਜਾਣੀ ਗਾ ਉਠਿਆ ਜੱਗ ਸਾਰਾ,

ਹੋਈ ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ!

ਹੋਈ ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ!!

ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਖਤ ਬਿਠਾ ਕੇ, ਬੋਲਿਆ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

ਹੋਈ ਫਤਹਿ ਅਕਾਲ ਦੀ, ਕਲਗੀਧਰ ਹੈ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ

ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆਏ ਅਨੇਕਾਂ, ਔਰੰਗੇ ਤੇ ਬਾਬਰ

ਪਰ ਹਰ ਮੈਦਾਨੇ ਰੱਖਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਕਰਦਾ ਆਪ ਹੈ ਕਾਦਰ

ਉਹਦੀ ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ!

ਉਹਦੀ ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ!!

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ, ਧਰਮੀ ਹੋਵੇ ਬੰਦਾ।

ਗੁਰੂ ਗਰੀਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ, ਆਣ ਖਲੋਵੇ ਬੰਦਾ।

ਜਬਰ ਜੁਲਮ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ, ਸਭ ਧੋਣੇ ਧੋਵੇ ਬੰਦਾ।

ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਜਾਗੇ, ਰਜ਼ਾ 'ਚ ਸੋਵੇ ਬੰਦਾ।

ਨਾ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਬੰਦਾ ਬਣ ਕੇ, ਭਾਰ ਹੀ ਢੋਵੇ ਬੰਦਾ।

ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਜੂਝੇ, ਨਾ ਮੁੱਖ ਕਦੇ ਲੁਕੋਵੇ ਬੰਦਾ।

ਉਹਦੀ ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ!

ਉਹਦੀ ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ!!

ਇਸ ਕੋਰਸ ਗੀਤ ਨਾਲ ਮੰਚ ਉੱਪਰ ਹੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗੂੰਜਦੇ ਹਨ:

ਜੋ ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ॥

ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ॥

ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ

—ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਭੌਰ*

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਛਕਾਇਆ;
ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਕੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਲ ਪੰਜਾਬ ਘਲਾਇਆ।
ਕੀਤੇ ਪਾਪ ਜੋ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋਣੀ ਨਾਨੀ;
ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ, ਜੱਗ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੁ ਕੁਰਬਾਨੀ!

ਪੰਜ ਤੀਰ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਤੇ, ਦਿੱਤਾ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਨਾਲ ਨਗਾਰਾ;
ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਤੈਨੂੰ ਦੇਊਗਾ ਪੰਥ ਹੁੰਗਾਰਾ।
ਦੇ ਕੇ ਥਾਪੜਾ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਤੇਰੇ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਾਨੀ;
ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ, ਜੱਗ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੁ ਕੁਰਬਾਨੀ!

ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਨਗਾਰੇ ਦਾ, ਹਰ ਦਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਸਤਿਕਾਰ;
ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ, ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਵਾਰ।
ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵੈਰੀ ਜੋ, ਮਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਕਾਨੀ;
ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ, ਜੱਗ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੁ ਕੁਰਬਾਨੀ!

ਵਧਿਆ ਵੱਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਾਂ, ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ ਘੋੜ ਅਸਵਾਰ;
ਕੁਝ ਪੈਦਲ ਰਲ ਗਏ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਣਾ ਕਰਜ਼ ਉਤਾਰ।
ਸੋਨੀਪਤ ਤੇ ਕੈਥਲ ਦੀ, ਥਰ-ਥਰ ਕੰਬਦੀ ਹੁਕਮਰਾਨੀ;
ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਜੱਗ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੁ ਕੁਰਬਾਨੀ!

ਸਮਾਣਾ ਫਤਹ ਕਰ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਾ ਘੁੜਾਮ 'ਤੇ ਕੀਤਾ;
ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਸਢੋਰੇ ਦਾ, ਫੜ ਕੇ ਕੀਤਾ ਫੀਤਾ ਫੀਤਾ।
ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਾਤਲ ਦੀ, ਤੋੜੀ ਅੱਧ-ਵਿਚਕਾਰ ਜਵਾਨੀ;
ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ, ਜੱਗ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੁ ਕੁਰਬਾਨੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ, ਸਰਹਿੰਦ 'ਚ ਬੈਠੇ ਜੋ ਹਤਿਆਰੇ;
ਆਂਹਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ, ਆਪਾਂ ਦਿਨੇ ਵਿਖੌਣੇ ਤਾਰੇ!
ਬੇਕਿਰਕ ਵਜੀਰੇ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ, ਯਾਦ ਕਰਾ 'ਤੀ, ਨਾਨੀ;

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਸਰਲੀ ਕਲਾਂ, ਵਾਇਆ ਜੰਡਿਆਲਾ ਗੁਰੂ, (ਤਰਨਤਾਰਨ)। ਮੋ:੯੮੭੬੧-੧੫੫੮੭

ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਜੱਗ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੁ ਕੁਰਬਾਨੀ !

ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਅਬਦੁੱਸਮਦ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਪਾਏ;
ਘੇਰਾ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਦਾ, ਵਸਤੂ ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਨਾ ਜਾਏ।
ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਫੜਨੇ ਨੂੰ ਰੱਖੀ, ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਬਹੁਤ ਨਿਗਰਾਨੀ;
ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ, ਜੱਗ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੁ ਕੁਰਬਾਨੀ !

ਧੌਖੇ ਨਾਲ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੈਦ ਸੀ ਕਰਿਆ;
ਗੁੱਝੇ ਭੇਤ ਪੁੱਛਦੇ ਰਹੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਰਿਆ।
ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤ ਅਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਮਾਰ ਕੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਰੂਹ ਤੜਫਾਣੀ;
ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ, ਜੱਗ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੁ ਕੁਰਬਾਨੀ

ਅਸਹਿ ਅਕਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ, ਕੀਤਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ;
ਯਾਦ ਉਹਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੇ, ‘ਭੌਰਾ’ ਰਹਿਣਾ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੀਕ।
‘ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ’ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ, ਕਰਨੀ ਉਸ ਦੀ ਕਥਾ ਬਿਆਨੀ;
ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ, ਜੱਗ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੁ ਕੁਰਬਾਨੀ !

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਆਡੂਤ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ (ਉਤਰਾਂਚਲ) ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਆਡੂਤ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ (ਉਤਰਾਂਚਲ) ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੧੧-੪-੨੦੧੦ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੩ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸੇ ਹੀ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ ੧੪-੪-੨੦੧੦ ਨੂੰ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦਸਵੀਂ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੦੯ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਨਿਭਾਈ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ ੨੫-੪-੨੦੧੦ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਬਾਰ ਮਾਰਕੰਡਾ (ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ) ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੫੮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ, ਨਿਤਨੇਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਬੰਦੇ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ

-ਬੀਬੀ ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਸਰਹਿੰਦ*

ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣੇ ਕਿਆਮਤ ਤਕ, ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ।
ਬੰਦੇ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ, ਉਹਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ।
ਦੱਸਣ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨੇ, ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਇਹ ਧਰਤੀ।
ਸਾਨੂੰ ਗੌਰਵ ਹੈ ਇਸ ਉੱਤੇ, ਸਾਡਾ ਈਮਾਨ ਇਹ ਧਰਤੀ।
ਦੱਸਦੇ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਥੇਹ, ਬੰਦੇ ਦੀ ਮਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ।
ਉਹਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ, ਉਹਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ।

ਇਹ ਧਰਤੀ ਹੈ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ, ਇਹ ਜ਼ਰੇ ਨਹੀਂ ਸਿਤਾਰੇ ਨੇ,
ਰੁਸ਼ਨਾ ਗਏ ਖੂਨ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਲਾਲ ਪਿਆਰੇ ਨੇ।
ਜੋ ਫਿਰੀ ਮਾਸੂਮਾਂ ਦੇ ਗਲ 'ਤੇ, ਜ਼ੁਲਮੀ ਕਟਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ,
ਬੰਦੇ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ, ਉਹਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ।

ਜਦੋਂ ਹੱਦ ਹੁੰਦੀ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ, ਬੰਦਾ ਕੋਈ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,
ਜਾਬਰ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ, ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਸੁਣੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਪੌੜਾਂ ਦੀ, ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ,
ਬੰਦੇ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ, ਉਹਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ।

ਬੜੇ ਹੀ ਕਹਿਰ ਵਰਤੇ ਨੇ, ਬੜੇ ਹੀ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲੇ ਨੇ,
ਵਾਰਸ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ, ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁੱਲੇ ਨੇ।
ਸੂਬੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਕਿੱਸੇ, ਬੰਦੇ ਦਿਲਦਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ।
ਉਹਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ, ਉਹਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ।

ਤੇਰੇ ਜਿਹੇ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ,
ਜੋ ਝੁਲਾਵੇ ਲਹਿਰਾਵੇ, ਹੱਕ ਸੱਚ ਦੇ ਝੰਡਿਆਂ ਨੂੰ।
ਸਾਡੇ ਰਹਿਬਰ ਬਣ ਜਾਵਣ, ਉਹਦੀ ਲਲਕਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ,
ਬੰਦੇ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ, ਉਹਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ।

*#੨੦੯, ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ, ਬਸੀ ਰੋਡ, ਸਰਹਿੰਦ (ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ)।

ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਬਾਨੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ

—ਪ੍ਰੋ. ਨਵਸੰਗੀਤ ਸਿੰਘ*

ਲੈ ਦਸਮੇਸ਼ ਤੋਂ ਥਾਪੜਾ, ਮਾਧੋਦਾਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ।
 ਬੰਦਾ ਬਣਿਆ ਗੁਰੂ ਦਾ, ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਤੋਂ ਹੱਥ ਸੀ ਖਿੱਚਿਆ।
 ਨਿੱਤਰਿਆ ਮਰਜੀਵੜਾ, ਧਰਮ ਦੀ ਜਿਸ ਨੇ ਕੀਤੀ ਰੱਖਿਆ।
 ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਬਣ ਕੇ, ਜਬਰ ਜੁਲਮ ਦਾ ਬੂਟਾ ਪੁੱਟਿਆ।
 ਜ਼ਾਲਮ ਸੋਧੇ ਓਸ ਨੇ, ਜੋ ਵੀ ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਢੁੱਕਿਆ।
 ਚੱਲਿਆ ਸਿੱਧਾ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ, ਰਾਹ ਦੇ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਰੁਕਿਆ।
 ਸੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਸੂਰਮਾ, ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਜ਼ਰਾ ਨਾ ਲੁਕਿਆ।
 ਮੰਨੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਨ ਨਾ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ 'ਬਹਾਦਰ' ਬੁਕਿਆ।
 ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਕੀਤੇ ਲੱਖ ਯਤਨ, ਕੋਈ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕਿਆ।
 ਫ਼ਤਹਿ ਕੀਤਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ, ਖਾਨ ਵਜੀਰਾ ਪਲ ਵਿਚ ਮੁੱਕਿਆ।
 ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਖੇਡੀ ਚਾਲ ਫਿਰ, ਗੜ੍ਹੀ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਘੱਤਿਆ।
 ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ, ਪੱਛੜਦਾ ਹੋ ਪਿੰਜਰੇ ਡੱਕਿਆ।
 ਤੁੰਨਿਆ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਦਿਲ ਪੁੱਤ ਦਾ, ਨਾਲ ਜ਼ਮੂਰਾਂ ਮਾਸ ਸੀ ਖਿੱਚਿਆ।
 ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨਾ ਛੱਡਿਆ, ਭਾਂਬੜ ਬਣ ਕੇ ਸ਼ੇਅਲਾ ਮੱਚਿਆ।
 ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਬੀਰ ਦਾ, ਸੋਨ-ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾਂ ਹੈ ਲਿਖਿਆ।
 ਬਾਨੀ ਸੀ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ, ਮੌਤ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਗਿਆ ਨਾ ਜਿੱਤਿਆ।
 ਉਹਨੂੰ ਮੇਟਣ ਵਾਲੇ ਮਿਟ ਗਏ, ਨਾਂ ਉਹਦਾ ਨਈਂ ਅੱਜ ਤਕ ਮਿਟਿਆ।
 ਐਸੇ ਸਿਰਲੱਥ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ, ਅੰਤ ਕਦੇ ਨਾ ਜਾਵੇ ਲੱਖਿਆ।
 ਸੂਰੇ ਦੀ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਲਿਖਦੇ, ਰੰਗ ਸੂਹਾ 'ਰੂਹੀ' ਦਾ ਭਖਿਆ।
 ਨਹੀਂ ਘਬਰਾਉਂਦੇ ਮੌਤ ਤੋਂ, ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਜਿਨ ਚਖਿਆ।

* ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਕਾਸ਼ੀ ਕਾਲਜ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ-੧੫੧੩੦੨
 (ਬਠਿੰਡਾ) ਮੋ: ੯੪੧੭੬-੯੨੦੧੫

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ

-ਡਾ. ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ*

ਜਦੋਂ ਜੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ ਹੱਦ ਤੋਂ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ, ਯੋਧਾ ਕੋਈ ਆਂਦਾ ਹੈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਵਰਗੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ, ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ,
ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ‘ਬੰਦਾ’, ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ।
ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਧਰਤੀ ਪਾਪੀਆਂ ਤੋਂ, ਮੁਕਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ,
‘ਮਾਧੋਦਾਸ’ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਸਰਹਿੰਦ ‘ਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪਰਚਮ ਲਹਿਰਾਉਣ ਵਾਲੇ,
ਜੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ ‘ਤੇ ਪੂਰਨ, ਵਿਰਾਮ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ,
ਮਹਾਨ ਸੂਰਬੀਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ!
ਚਲਾਈ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ!

ਗੁਲਾਮ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ‘ਬੰਦੇ’।
ਯੋਧੇ ਬੀਰ ਬਲਕਾਰ, ਹੁੰਦੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ‘ਬੰਦੇ’।
ਆ ਜਾਣ ਜਦੋਂ ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ‘ਚ, ਜੂਝ ਮਰਨ ਲਈ,
ਪਿਛੇ ਹਟਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਗੁਰੂ ਦੇ ‘ਬੰਦੇ’।
ਉਹ ਤਾਂ ਮੌਤ ਦੀ ਸ਼ਮੂਾ ਦੇ। ਪਰਵਾਨੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ,
ਨਕਲੀ ਸ਼ਮੂਾਂ ‘ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਗੁਰੂ ਦੇ ‘ਬੰਦੇ’।
ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦੀ, ਸ਼ਮੂਾਂ ਜਲਾਉਣ ਵਾਲੇ,
ਜੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ ‘ਤੇ, ਪੂਰਨ ਵਿਰਾਮ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ,
ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਦਾ ‘ਬੰਦਾ’, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ!
ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ‘ਬੰਦਾ’, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ!

ਉਹ ‘ਬੰਦਾ’ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਦਾ, ਤੂਫ਼ਾਨ ਬਣ ਆਇਆ।
ਵਜ਼ੀਰੇ ਦੀ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਦਾ ਕੀਤਾ ਸਫ਼ਾਇਆ।
ਪਾਪੀ ਆਦਮੀ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਹੁਣ, ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ,
ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵੀ, ਯਮ ਦੇ ਲੋਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।
ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ,

*B-X-925, ਮੁਹੱਲਾ ਸੰਤੋਖਪੁਰਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਰੋਡ, ਜਲੰਧਰ-੧੪੪੦੦੪.

ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਕੇਸਰੀ ਝੰਡਾ ਉੱਚਾ ਝੁਲਾਇਆ।
 ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ,
 ਜੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ 'ਤੇ ਪੂਰਨ ਵਿਰਾਮ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ,
 ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਬਣਾਇਆ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ!
 ਸਿੱਕਾ ਪੰਥ ਦਾ ਚਲਾਇਆ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ!

ਜਿਸ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਜਰਵਾਣੇ ਹਾਕਮ ਕੰਬਦੇ ਸਨ।
 ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ 'ਚੋਂ ਭੱਜਦੇ ਸਨ।
 ਉਸ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪਿੰਜਰੇ 'ਚ ਕੈਦ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਕੇ,
 ਗਿੱਦੜ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੱਖ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੱਕਦੇ ਸਨ।
 ਬੋਟੀ-ਬੋਟੀ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਦੀ, ਜੰਬੂਰਾਂ ਨੇ ਨੋਚ ਲਈ,
 ਲਖੜੇ-ਜਿਗਰ ਦਾ ਜਿਗਰ ਖੁਆ, ਸਿਦਕ ਡੁਲ੍ਹਾਵਦੇ ਸਨ।
 ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਹੋਸਲੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ,
 ਜੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ 'ਤੇ ਪੂਰਨ ਵਿਰਾਮ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ,
 ਸਰਹਿੰਦ 'ਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ, ਪਰਚਮ ਲਹਿਰਾਉਣ ਵਾਲੇ,
 ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ! ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ!

ਪਿੰਡ ਰਾਣੀ ਰਾਜਪੁਰਾ, ਕਾਸ਼ੀਪੁਰ (ਉਤਰਾਖੰਡ) ਵਿਖੇ ਸਾਲਾਨਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਪਿੰਡ ਰਾਣੀ ਰਾਜਪੁਰਾ ਕਾਸ਼ੀਪੁਰ (ਉਤਰਾਖੰਡ) ਵਿਖੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਉਪਦੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮਿਤੀ ੧੧-੩-੨੦੧੦ ਨੂੰ ਤੀਸਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੫੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਭੋਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਰਮਦਾਸ, ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਡਾਲਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਨੋਹਰ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਉਪਰੰਤ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਥਾਵਾਚਕ ਭਾਈ ਪਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਬਾਬਾ ਹਰਿਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਜਨਾਲਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਉਪਦੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਮੂਹ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ, ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹਾਰਦਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਸਿੱਖ ਨਾ...

-ਸ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ*

**ਬੁੱਢੜੀ ਮਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਲਈ
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰੁੱਖਸੀਅਰ ਅੱਗੇ ਫਰਿਯਾਦ**

ਤੱਤੜੀ ਦੀ ਸੁਣੀ ਨਾ ਦੁਹਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ !
ਗਲਤੀ ਨਾ' ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਆਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ! ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਸਿੱਖ ਨਾ....
ਰੋਈ ਕੁਰਲਾਈ ਨਾਲੇ, ਪਾਏ ਵਾਸਤੇ।
ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤਾਂ ਬੱਚੜੇ ਨੂੰ, ਪੈ ਗਏ ਰਾਸਤੇ।
ਧੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਮਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ !
ਤੱਤੜੀ ਦੀ ਸੁਣੀ ਨਾ ਦੁਹਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ! ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਸਿੱਖ ਨਾ....
ਲੈ ਕੇ ਮੁਕਲਾਵਾ ਹਾਲੇ, ਆਇਆ ਘਰ ਸੀ।
ਆਉਂਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਹਨੂੰ, ਲਿਆ ਫੜ ਸੀ।
ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਘਰ ਦੀ, ਤਬਾਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ !
ਤੱਤੜੀ ਦੀ ਸੁਣੀ ਨਾ ਦੁਹਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ! ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਸਿੱਖ ਨਾ....
ਸੁਣਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਮੇਰੀ, ਤੈਥੋਂ ਡਰਦਾ।
ਬੁੱਢੜੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਨਹੀਓਂ, ਕੋਈ ਫੜਦਾ।
ਏਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ !
ਤੱਤੜੀ ਦੀ ਸੁਣੀ ਨਾ ਦੁਹਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ! ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਸਿੱਖ ਨਾ....
ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤ ਇਹੀ ਮੇਰਾ ਲਾਡਲਾ।
ਕਰ ਜਾਏਗਾ ਕੱਲ੍ਹ ਸੁੰਨਾ, ਵਿਹੜਾ ਲਾਡਲਾ।
ਛੱਡ ਦਏ ਤਾਂ ਰਹੂੰ ਕਰਜ਼ਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ !
ਤੱਤੜੀ ਦੀ ਸੁਣੀ ਨਾ ਦੁਹਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ! ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਸਿੱਖ ਨਾ....
ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ, ਫਰਿਆਦ ਕਰਦੀ।
ਤੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਕੋਈ ਮੇਰਾ, ਬਣੇ ਦਰਦੀ।
'ਰਾਹੀ' ਕਦੇ ਝੱਲੀ ਨਾ ਜੁਦਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ !
ਤੱਤੜੀ ਦੀ ਸੁਣੀ ਨਾ ਦੁਹਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ! ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਸਿੱਖ ਨਾ....
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰੁੱਖਸੀਅਰ ਦਾ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਰ
ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ ਏ ਫੇਰ ਬੁੱਢੀਏ !

* ਪਰੁਫ ਰੀਡਰ, ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਰਾਮਸਰ ਰੋਡ, ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਕਹਿ ਦੇ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਨਾ ਉਹ ਦੇਰ ਬੁੱਢੀਏ !
 ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ...
 ਉਮਰ ਨਿਆਣੀ ਹਾਲੇ, ਪੀਣ ਖਾਣ ਦੀ।
 ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣਾ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ।
 ਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਏਥੇ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਬੁੱਢੀਏ !
 ਕਹਿ ਦੇ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਨਾ ਉਹ ਦੇਰ ਬੁੱਢੀਏ। ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ...
 ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਬਾਗੀ ਜਿਹੜੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣੇ।
 ਚੌਂਕ 'ਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕੱਲ੍ਹੇ ਕੱਲ੍ਹੇ ਵੱਢਣੇ।
 ਕਰ ਦੇਣੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਢੇਰ ਬੁੱਢੀਏ !
 ਕਹਿ ਦੇ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਨਾ ਉਹ ਦੇਰ ਬੁੱਢੀਏ ! ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ...
 ਸਿੱਖ ਨਾ ਮੈਂ ਜੇ ਕਦੇ ਉਹ ਮੂੰਹੋਂ ਆਖ ਦਏ।
 ਲਿਖ ਤਾ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਲੈ ਜਾ ਨਾਲ ਆਪ ਦੇ।
 ਐਵੇਂ ਏਥੇ ਹੰਝੂ ਨਾ ਤੂੰ ਕੇਰ ਬੁੱਢੀਏ !
 ਕਹਿ ਦੇ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਨਾ ਉਹ ਦੇਰ ਬੁੱਢੀਏ ! ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ...
 ਯਾਦ ਰੱਖੁ ਜੱਗ ਐਸੀ ਮੌਤ ਮਾਰਾਂਗੇ।
 ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜਾਂਗੇ।
 ਛੱਡਣੇ ਨੇ ਉੱਤੇ ਭੁੱਖੇ ਸ਼ੇਰ ਬੁੱਢੀਏ !
 ਕਹਿ ਦੇ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਨਾ ਉਹ ਦੇਰ ਬੁੱਢੀਏ ! ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ...
 ਹੁਣੇ ਸਮਝਾ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਤ ਆਪਣਾ।
 ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਨਾ ਫੇਰ ਕਦੇ ਲਵੇ ਸੁਪਨਾ।
 'ਰਾਹੀ' ਪੁੱਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਈ ਹਨੇਰ ਬੁੱਢੀਏ !
 ਕਹਿ ਦੇ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਨਾ ਉਹ ਦੇਰ ਬੁੱਢੀਏ ! ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ...

ਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਕੋਲ ਜਾਣਾ

ਲੈ ਕੇ ਪਰਵਾਨਾ ਵੇ ਮੈਂ ਆਈ ਪੁੱਤਰਾ, ਗੱਲ ਸੁਣ ਮਾਈ ਦੀ।
 ਲੱਖੀਂ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰੀਂ ਜਿੰਦ ਹੱਥ ਆਵੇ ਨਾ, ਐਵੇਂ ਨਈਂ ਗਵਾਈ ਦੀ।
 ਲੱਖੀ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰੀਂ ਜਿੰਦ...
 ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਬਾਗੀ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲੋਂ, ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਛੱਡਣਾ।
 ਆਖਦਾ ਸੀ ਸ਼ਾਹ ਕਰੂ ਯਾਦ ਦੁਨੀਆਂ, ਕੱਲ੍ਹਾ ਕੱਲ੍ਹਾ ਵੱਢਣਾ।
 ਜਿੰਦ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁੱਤਰਾ, ਵੇ ਸਮਝ ਜਾਈਦੀ।
 ਲੱਖੀਂ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰੀਂ ਜਿੰਦ ਹੱਥ ਆਵੇ ਨਾ, ਐਵੇਂ ਨਈਂ ਗਵਾਈ ਦੀ।
 ਦੱਸਦੀ ਏ ਮਾਂ ਤੇਰੀ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾ, ਮੌਕਾ ਨਈਂ ਗਵਾਈ ਦਾ।

ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਵਿਚ ਚੱਲ ਕੇ, ਸਦਾ ਸੁਖ ਪਾਈਦਾ।
 ਬੁੱਢੇ ਵਾਰੇ ਬੁੱਢੜੀ ਦੀ ਜਿੰਦ ਪੁੱਤਰਾ, ਐਵੇਂ ਨਈਂ ਤਪਾਈਦੀ।
 ਲੱਖੀਂ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰੀਂ ਜਿੰਦ ਹੱਥ ਆਵੇ ਨਾ, ਐਵੇਂ ਨਈਂ ਗਵਾਈ ਦੀ।
 ਇਕ ਵਾਰ ਕਹਿ ਦੇ ਮੈਂ ਨੀਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ, ਤੇਰਾ ਜਾਂਦਾ ਕੁਝ ਨਈਂ।
 ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅੱਜ ਤੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਕੋਈ ਆਹਦਾ ਕੁਝ ਨਈਂ।
 ਨਿੱਕੀ ਜਿੰਨੀ ਗੱਲ ਕਿਹੜੀ ਵੱਡੀ ਪੁੱਤਰਾ, ਸੁੱਟ ਨਈਂ ਓ ਪਾਈਦੀ।
 ਲੱਖੀਂ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰੀਂ ਜਿੰਦ ਹੱਥ ਆਵੇ ਨਾ, ਐਵੇਂ ਨਈਂ ਗਵਾਈ ਦੀ।
 ਇਕ ਵਾਰ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਨਾ ਸਿੱਖ ਪੁੱਤਰਾ, ਇਥੋਂ ਭੱਜ ਚੱਲ ਵੇ!
 ਮੌਤ ਮੂੰਹੋਂ ਬਚਣੇ ਦਾ ਉਸ ਦੱਸਿਆ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹੱਲ ਵੇ!
 ‘ਰਾਹੀ’ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਫੇਰ ਬਣ ਜਈਂ, ਅਤੀ ਨਈਂ ਪੁਗਾਈ ਦੀ।
 ਲੱਖੀਂ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰੀਂ ਜਿੰਦ ਹੱਥ ਆਵੇ ਨਾ, ਐਵੇਂ ਨਈਂ ਗਵਾਈ ਦੀ।

ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਦਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ

ਤੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲਦੀ ਮਾਤਾ ਕਿਉਂ, ਕਰੇਂ ਗੱਲ ਜਗਤ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ ਏ।
 ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਏ।
 ਇਹ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੱਥੀਂ ਲਾਇਆ ਏ।
 ਪੰਜਵੇਂ ਤੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ, ਇਹਨੂੰ ਖੂਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਇਆ ਏ।
 ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੁਤੀ ਮਿਲੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ, ਸਾਡੀ ਮੌਤ ਜਗਤ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ ਏ।
 ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਏ।
 ਸਿੱਖ ਡਰਦੇ ਕਦੇ ਨਾ ਮਰਨੇ ਤੋਂ, ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਮੌਤ ਵਿਆਹ ਜਾਂਦੇ।
 ਹੱਥੀਂ ਬੰਨ੍ਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਨੇ ਉਹ, ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭਾ ਜਾਂਦੇ।
 ਤੂੰ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸਾਡੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ, ਸਾਡੀ ਮੌਤ ਜਗਤ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ ਏ।
 ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਹੈ।
 ਇਹ ਜਾਦੂਗਰ ਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਸਿੰਘ ਸਜ ਜਾਈਏ।
 ਜਦ ਭੀੜ ਪੰਥ 'ਤੇ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਭੱਜ ਜਾਈਏ।
 ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦੀ ਭਾਰੀ ਏ।
 ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਹੈ।
 ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਤੇ, ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਜੀਅ ਸਕਦਾ ਨਾ।
 ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੇ, ਮਾਂ ਪਾਣੀ ਵੀ ਪੀ ਸਕਦਾ ਨਾ।
 ਉਹ ਮਿਟਦੇ ਮਿਟ ਗਏ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰੀ ਏ।
 ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਹੈ।
 ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ, ਸਾਨੂੰ ਦਾਤ ਇਲਾਹੀ ਵੰਡੀ ਏ।

ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਤਾਂ, ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਚੰਡੀ ਏ।
 ‘ਰਾਹੀ’ ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਦਕਾ, ਨਾ ਕੌਮ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਹਾਰੀ ਏ।
 ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਦੀ ਜਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰ

ਸੁਣ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ,
 ਹੱਥ ਜੋੜ ਕਰੇ ਤੇਰਾ ਬਾਲ। ਸਿੱਖੀ ਮੇਰੀ ਨਿਭ ਜੇ!
 ਨਿਭ ਜੇ ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ। ਸਿੱਖੀ ਮੇਰੀ ਨਿਭ ਜੇ...
 ਸਿੱਖ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੇ ਕਦੀ ਵੀ ਨਾ ਹਾਰਦੇ।
 ਤੱਕ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਅੱਖੀਂ ਫੇਰ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ।
 ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਵਾਲੀ,
 ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਮਾਲ। ਸਿੱਖੀ ਮੇਰੀ ਨਿਭ ਜੇ...
 ਵੇਖ ਤਲਵਾਰ ਦਿਲ ਡੋਲੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ।
 ਅੱਖੀਂ ਲਾਲ ਵੇਖ ਲਏ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਜਾਂਦਾ।
 ਸਿੱਖ ਹਾਂ ਮੈਂ ਸਿੱਖੀ ਮੈਨੂੰ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ,
 ਮੇਰੀ ਤੇਰੀ ਨਾਲੋਂ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਗਈ ਚਾਲ। ਸਿੱਖੀ ਮੇਰੀ ਨਿਭ ਜੇ...
 ਭਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇ ਘੱਲਦਾ ਸੀ ਗੱਡੇ।
 ਰਹਿ ਗਏ ਦੱਸ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਤੇਰੇ ਆਨੇ ਅੱਡੇ।
 ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਉਮੰਗ ਮੇਰੀ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ,
 ਤੋਰ ਦੇ ਸਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲ। ਸਿੱਖੀ ਮੇਰੀ ਨਿਭ ਜੇ...
 ਉਮਰ ਨਿਆਣੀ ਮੇਰੀ ਵੇਖ ਨਾ ਜਲਾਦਾ!
 ਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਾ, ਮੇਰਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਵਾਅਦਾ।
 ਤੁਰ ਗਏ ਨੇ ਵੀਰ ਮੇਰੇ, ਕੱਲ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਮੈਂ,
 ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾਲ ਤੋਂ ਬੇਹਾਲ। ਸਿੱਖੀ ਮੇਰੀ ਨਿਭ ਜੇ...
 ਕਾਸ ਤੋਂ ਜਲਾਦਾ ਅੱਜ ਦੇਰ ਏਨੀ ਕਰ ‘ਤੀ।
 ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਂਗ ਲਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਜੇ ਅੱਜ ਧਰਤੀ!
 ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਧੌਣ ਤੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਥੱਲੇ,
 ‘ਰਾਹੀ’ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ। ਸਿੱਖੀ ਮੇਰੀ ਨਿਭ ਜੇ...

ਓਹ ਮਹੀਨਾ ਜੂਨ ਦਾ!

-ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ*

ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਫੇਰ ਚੇਤੇ ਓਹ, ਮਹੀਨਾ ਜੂਨ ਦਾ
 ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਵਹਾਏ, ਧਰਮੀਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ।
 ਪੁਰਬ ਲੋਕੀਂ ਤੇ ਮਨਾਵਣ ਵਾਸਤੇ ਸਨ ਆ ਗਏ
 ਘੇਰ ਕੇ ਤੇ ਮਾਰ ਘੱਤੋ, ਸੀ ਹੁਕਮ ਫਰਊਨ ਦਾ।
 ਦੇਸ਼ ਖਾਤਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ
 ਅੱਜ ਗੁਨਾਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ, ਹੱਕ ਲਈ ਫਿਰ ਕੂਣ ਦਾ।
 ਜਿਸ ਗਰਾਂ 'ਚੋਂ ਉੱਠਦੀ ਸੀ, ਲਹਿਰ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਦੀ
 ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ, ਅਰਥ ਹੀ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦਾ।
 ਨਾ ਕਦੇ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਕਦੇ ਸੀ ਚਿਤਵਿਆ
 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋੜਨਗੇ, ਇਵਜ਼ ਖਾਧੇ ਲੂਣ ਦਾ।
 ਰਾਖਿਆਂ 'ਤੇ ਜੋ ਧੋਹ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਸੀ ਲਾ ਰਹੀ
 ਅੰਤ ਮਾੜਾ ਹੋਵਣਾ ਸੀ ਸਿਰਫਿਰੀ ਖਾਤੂਨ ਦਾ।
 ਵਕਤ ਘੱਲੂ-ਘਾਰਿਆਂ ਦਾ ਫੇਰ ਚੇਤੇ ਆ ਗਿਆ
 ਯਹੀਏ, ਲੱਖੁ ਅਬਦਾਲੀ ਮੋੜਦੇ ਮੁੱਲ ਆਹ ਖਾਧੇ ਲੂਣ ਦਾ।
 ਪੁੱਤ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਦੁਲਾਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਇਸ ਦੀ ਬਲੀ
 ਹਰ ਗਲੀ ਕੂਚੇ ਪਹਿਰਾ, ਮੌਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ।

* ਪਿੰਡ ਧੰਦੋਈ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਰੋਡ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ। ਮੋ: ੮੧੪੬੭-੧੪੪੨੫

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੀ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਿਕ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਗਰਾਂ ਵਿਖੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਗਏ। ਉਪਰੰਤ ਮਿਤੀ ੧੪-੨-੨੦੧੦ ਅਤੇ ੧੫-੩-੨੦੧੦ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ੩੯ ਅਤੇ ੭੯ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਕਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ

—ਸ. ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ*

ਗਰਮ ਰੇਤਾ ਤਵੀ ਤੱਤੀ, ਸਹੀ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ।
 ‘ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੇ’, ਕਹੀ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ।
 ਗੁਨਾਹ ਜੇ ਹੈ ਸਿਫਤ ਤੇਰੀ, ਕਰਾਂਗਾ ਮੈਂ ਦਿਨੇ ਰਾਤੀਂ।
 ਪ੍ਰਭੂ ਨਿਸਚੇ ‘ਤੇ ਹਾਕਮ ਸੰਗ, ਖਹੀ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ।
 ਏਹ ਅੱਗਾਂ ਕੀਹ ਡਰਾਵੇ ਕੀਹ, ਬੜੇ ਹਥਿਆਰ ਹੋਛੇ ਨੇ,
 ਗਵਾਹੀ ਅਣਖ ਦੀ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਦਈ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ।
 ਸਲਾਮਤ ਸਿਦਕ ਰਹੇ ਮੇਰਾ, ਰਜਾ ਮੰਨਣੀ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ,
 ਇਹ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ, ਕਹੀ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ।
 ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਪਏ ਲੱਗਦੇ ਤਵੀ ਤੱਤੀ ਗਰਮ ਰੇਤਾ,
 ਨਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਂਤ ਬਣ ਵਿਚਦੀ, ਵਹੀ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ।
 ਨਾ ਦੇਂਦੇ ਦੋਸ਼ ਹਾਕਮ ਨੂੰ, ਜ਼ਮਾਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੁਸ਼ਮਣ,
 ਰਜਾ ਉਸ ਦੀ ‘ਚ, ਨਾਂ ਉਸ ਦਾ, ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ।
 ਇਹ ਹਾਰਾਂ ਕੀਹ ਇਹ ਜਿੱਤਾਂ ਕੀਹ, ਇਹ ਦੁੱਖ ਦਾਰੂ ਤੇ ਸੁਖ ਰੋਗੀ,
 ਨਜ਼ਰ ਉਸ ‘ਤੇ ਹੈ, ਦੁੱਖਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ।
 ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਸਿਰਤਾਜ, ਕਹਾਏ ਪੁੰਜ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ,
 ਭੁਲਾਏ ਚੇਤਿਓਂ ‘ਕੋਮਲ’ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ।

* # ੨੪੮, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਗਰਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਬੋਦਲ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗਰਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਬੋਦਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਮਿਤੀ ੧੫-੧੦-੨੦੦੯ ਨੂੰ ੩੯ ਪ੍ਰਾਣੀ, ੧੬-੧੧-੦੯ ਨੂੰ ੩੫, ੧੪-੧੨-੦੯ ਨੂੰ ੨੭, ੧੩-੦੧-੨੦੧੦ ਨੂੰ ੧੪, ੧੨-੦੨-੧੦ ਨੂੰ ੨੫, ੧੪-੦੩-੧੦ ਨੂੰ ੬੪ ਅਤੇ ਮਿਤੀ ੧੫-੦੪-੧੦ ਨੂੰ ੧੫੩ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ।

ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

—ਸ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ*

ਮਾਏ! ਤੂੰ ਵੀ ਕਦੀ ਏਦਾਂ ਹੀ, ਜੰਮੀ ਤੇ ਖੇਡੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਸੀ।
ਨਿੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਕੀਤੀਆਂ ਝੇਡਾਂ ਸੀ, ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਲੱਗੀਆਂ ਠੇਡਾਂ ਸੀ।
ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਲੱਗੀ ਬਣਨ ਗਦਾਰ? ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਸਤਾਵਾਂਗੀ, ਪਿਆਰ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾਵਾਂਗੀ।
ਰੁੱਸੀ ਹੋਈ ਨੂੰ ਤੈਨੂੰ ਮਨਾਵਾਂਗੀ, ਤੈਨੂੰ ਸੱਚੀ ਸਖੀ ਬਣਾਵਾਂਗੀ।
ਬਸ ਪਾਈਂ ਨਾ ਫਿਟਕਾਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਤੇਰੀ ਸਾਊਧੀ ਅਖਵਾਉਂਗੀ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਉਂਗੀ।
ਤੇਰੀ ਕੁੱਖ ਨੂੰ ਦਾਗ਼ ਨਾ ਲਾਉਂਗੀ, ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਜੱਗ ਵਿਚ ਰੁਸ਼ਨਾਉਂਗੀ।
ਆਖਾਂ ਮੈਂ ਵਾਰ ਵਾਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਬੇਸ਼ੱਕ ਨੰਨ੍ਹੀ ਛਾਂ ਘਣੀ ਬਣੂੰਗੀ, ਔਕੜ ਵੇਲੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਠਣੂੰਗੀ।
ਧਰਮ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰੂੰਗੀ, ਨੇਕੀ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰੂੰਗੀ।
ਨੰਨ੍ਹੀਂ ਛਾਂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਪਹਿਲੇ ਘੁੱਟਦੇ ਸੀ ਨੰਨ੍ਹੀ ਦਾ ਗਲ, ਦੂਜੇ ਮੂੰਹ ਪਾਉਂਦੇ ਅਫੀਮ ਦਾ ਡਲ੍ਹ।
ਤੀਜੇ ਅੱਕ ਦੀ ਰੂੰ ਵੱਟੀ ਅੰਦਰ ਘੱਲ, ਇੰਨੇ ਦੁੱਖ ਮੈਂ ਲੈਂਦੀ ਝੱਲ।
ਨੰਨ੍ਹੀ ਮਾਰ ਕੇ ਬਣਨ ਗੱਦਾਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਮਾਏ ਐਸਾ ਕਰਮ ਨਾ ਕਰ, ਕਿ ਜਾਵੇਂ ਦਰਗਾਹੋਂ ਹਰ।
ਮਨ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਸੋਚ ਧਰ, ਛੱਡ ਔਗੁਣ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਭਰ।
ਕਰਮ ਚੰਗਿਆਂ ਨਾ ਆਵੇ ਹਾਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਧੀ ਕਰਦੀ ਇਕ ਇਕਰਾਰ, ਮਾਂ! ਧੀ ਉੱਪਰ ਕਰ ਇਤਬਾਰ।
ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੇ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ, ਕਦੇ ਨਾ ਖਾਵੇਂਗੀ ਫਿਰ ਮਾਰ।

---

* ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਟਾਈਪ, ਲਾਅ ਬ੍ਰਾਂਚ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਧੀ ਇਕਰਾਰ ਮਾਂ ਇਤਬਾਰ ਸੱਚੀ ਸਾਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਜੇ ਟੁੱਟੇ ਨਾ ਤੇ ਕੱਚ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਨੂੰਹ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੱਸ ਨਹੀਂ।
ਜੇ ਨੇਕੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੱਸ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੱਥ ਨਹੀਂ।
ਕੱਚੇ ਕੱਚ ਦਾ ਨਾ ਇਤਬਾਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਨਾ ਨਾਨੀ ਰਹਿਣੀ ਨਾ ਮਾਸੀ, ਨਾ ਤਾਈ ਰਹਿਣੀ ਨਾ ਚਾਚੀ।
ਮਾਮੀ ਭੂਆ ਸੰਸਾਰ ਗੁਆਚੀ, ਰਹਿ ਜੂ ਦਾਦੀ ਦੀ ਇਕ ਸਾਖੀ।
ਭੈਣ ਭਤੀਜੀ ਨਾਮ ਖੁਆਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਜਿਹੜੇ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸੁੱਚੇ ਮੂੰਹ ਦਰਗਾਹ ਉਹ ਖੜ੍ਹਦੇ।
ਜਿਹੜੇ ਕੰਨਿਆ ਖਾਤਰ ਲੜਦੇ, ਦੋਹੀਂ ਜਹਾਨੀਂ ਨਾ ਉਹ ਹਰਦੇ।
ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਮਨੋਂ ਬਿਮਾਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਹੋਵੇ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰਦਾਰ, ਤਾਂ ਹੀ ਅਖਵਾਓਗੇ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ।
ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਹੈ ਦੁਰਕਾਰ, ਇਹ ਦਸ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ।
ਖ਼ਬਰਦਾਰ! ਖ਼ਬਰਦਾਰ! ਖ਼ਬਰਦਾਰ! ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਜਿਸ ਘਰ ਕੋਈ ਭੈਣ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਭਰਾ ਇਕੱਲਾ ਬੇਰੋਣਕੀ ਢੋਵੇ।
ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਜੇ ਭੈਣ ਹੋਵੇ, ਵਿਹੜਾ ਬਾਬਲ ਭਰਿਆ ਸੋਹਵੇ।
ਭੈਣ ਵੀ ਹੋਵੇ ਕਰੋ ਪੁਕਾਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

੩੦੦ ਸਾਲਾ ਫਤਹਿ ਦਿਵਸ ਮਨਾਈਏ, ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਮੁਕਾਈਏ!
ਧੀਆਂ ਚੁੰਮ ਨਾਲ ਗਲ ਲਾਈਏ, ਨਿੱਘਰੀ ਸੋਚ ਮਨੋਂ ਭੁਲਾਈਏ।
ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਕਰੋ ਇਨਕਾਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ!

ਕਿਰਦਾਰ ਇਨਸਾਨੀ ਬੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਧੀ ਮਾਰਿਆਂ ਭਾਗ ਖੋ ਗਿਆ।
'ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘਾ' ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂ ਤੂੰ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਸੋਂ ਗਿਆ?
ਨਾ ਵੇਚ ਇਨਸਾਨੀ ਕਿਰਦਾਰ, ਹਾਏ ਮਾਂ! ਐਵੇਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਖਲ ਦੇਣ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ- ਦਿੱਲੀ ਸਥਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਾਈ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ, ਕਾਊਂਸਲੇਟ/ ਡਿਪਲੋਮੈਟਿਕ ਦਫਤਰਾਂ ਅਤੇ ਦੂਤਾਵਾਸਾਂ 'ਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ 'ਕ੍ਰਿਪਾਨ' ਉਤਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਨੋਟਿਸ ਲੈਂਦਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ: ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਪੱਤਰ 'ਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਪਰੋਕਤ ਦਫਤਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਉਣ ਕਿ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ 'ਚ ਭਾਰੀ ਰੋਸ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਜਾਰੀ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਰੀਲੀਜ਼ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅਮਨ ਪਸੰਦ, ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪਾਬੰਦ ਅਤੇ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ 'ਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਜਿਸ ਵੀ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਵੱਸੇ ਹਨ, ਉਥੋਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਤਰੱਕੀ 'ਚ ਵੀ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ

ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਸਥਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਾਈ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ, ਕਾਊਂਸਲੇਟ/ ਡਿਪਲੋਮੈਟਿਕ ਦਫਤਰਾਂ ਅਤੇ ਦੂਤਾਵਾਸਾਂ 'ਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਾਖਲੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਉਤਾਰ ਕੇ ਮੁੱਖ ਗੇਟ 'ਤੇ ਹੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਜੱਗ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ 'ਚ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾ: ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਪੱਤਰ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਸਥਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਾਈ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ, ਕਾਊਂਸਲੇਟ/ ਡਿਪਲੋਮੈਟਿਕ ਦਫਤਰਾਂ ਅਤੇ ਦੂਤਾਵਾਸਾਂ 'ਚ ਦੂਤਾਵਾਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸੀਮਤ ਸਾਈਜ਼ 'ਚ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨੂੰ ਨਾ ਉਤਾਰਿਆ ਜਾਵੇ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ-ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ- ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ੧੯੮੪ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਕਥਿਤ ਮੁੱਖ

ਦੋਸ਼ੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਵਿਰੁੱਧ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਇਕ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਕੇਸ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਇਥੋਂ ਜਾਰੀ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਰੀਲੀਜ਼ 'ਚ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ੧੯੮੪ 'ਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੌਰਾਨ ਦਿਨ-ਦੀਵੀਂ ਗੁੰਡਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਹ-ਕੋਹ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਪਰਵਾਰ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ੨੫ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਆਸ ਲਈ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਮਾਯੂਸੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਫਾਰ ਡੈਮੋਕਰੇਟਿਕ ਰਾਈਟਸ (PUDR) ਅਤੇ ਪੀਪਲਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ ਆਫ ਸਿਵਲ ਲਿਬਰਟੀਜ਼ (PUCL) ਵਰਗੀਆਂ ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ੀ ਗਰਦਾਨਿਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਬਉੱਚ ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ-ਪਰੋਖੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ 'ਚ ਸਿੱਖ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਕਥਿਤ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਕਈ ਸ਼ੰਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ 'ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਦਿਵਸ' ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਸੰਪੰਨ

ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (੧੪ ਮਈ)- ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਾਲਮ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਨੂੰ ੩੦੦ ਸਾਲ ਪੂਰੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇਸ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਫਤਹਿ ਦਿਵਸ 'ਤੇ ਕਈ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਆਯੋਜਿਤ

ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵੱਲੋਂ ਟਾਈਟਲਰ ਨੂੰ ਜਮਾਨਤ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਪੀੜਤ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਆਸ ਬੱਝੀ ਸੀ। ਮਾਨਯੋਗ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਟਾਈਟਲਰ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੱਕ ਥੱਲੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਟਾਈਟਲਰ ਨੂੰ ਢਾਈ ਹਫਤਿਆਂ ਤੀਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਾਈਟਲਰ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਵਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੰਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਇਸ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਾਂਚ ਏਜੰਸੀਆਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਅਲੱਗ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਅਲੱਗ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੀੜਤ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਹਰਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹਾਨ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਕੱਢੇ ਗਏ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਦਿਵਸ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਮਨਾਏ ਜਾਣ 'ਤੇ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਇਕ 'ਫਤਹਿ

ਮਾਰਚ' ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ੩੦ ਮਾਰਚ ੨੦੧੦ ਨੂੰ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ੧੨ ਮਈ ੨੦੧੦ ਨੂੰ ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੁੱਜਾ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਉੱਪਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੰਗ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ੧੩ ਮਈ ਨੂੰ ਇਹ 'ਫਤਹਿ ਮਾਰਚ' ਚੱਪੜਚਿੜੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਹਾਥੀ-ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਦੂਸਰਾ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਰਾਜੌਰੀ ਤੋਂ ੧੧ ਮਈ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ੧੩ ਮਈ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜਾ। ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 'ਫਤਹਿ ਦਿਵਸ' ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜਿਥੇ ੬,੭,੮ ਤੇ ੯ ਮਈ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰਕਲਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਤੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਹੀ ੧੨,੧੩ ਤੇ ੧੪ ਮਈ ਨੂੰ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਪੰਡਾਲ ਸਜਾ ਕੇ ਮੁੱਖ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ੧੨ ਮਈ ਨੂੰ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਤੇ ਕਵੀ-ਦਰਬਾਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥੇ ਤੇ ਕਵੀ ਪਹੁੰਚੇ। ੧੩ ਮਈ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਢਾਡੀ-ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨ-ਦਰਬਾਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਅਤੇ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਨੋਹਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਥਕ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਜਸ ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ੧੨,੧੩ ਤੇ ੧੪ ਮਈ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸ਼ਾਮ ਸਮੇਂ ਖਾਲਸਈ ਖੇਡ ਉਤਸਵ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਵਿਚ ਕਬੱਡੀ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ, ਗਤਕਾ, ਹਾਕੀ, ਦਸਤਾਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਜੇਤੂ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਟਕ (ਲਾਈਟ ਐਂਡ ਸਾਊਂਡ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ), ਲੇਜ਼ਰ ਸ਼ੋਅ ਤੇ ਆਤਿਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਗਈ। ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 'ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਦਿਵਸ' ਸੰਬੰਧੀ ੨੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ੮ ਮਈ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕੀਤੀ। ੧੪ ਮਈ ਨੂੰ ਮੁਖ ਸਮਾਗਮ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਰਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ 'ਸੋਵੀਨਰ' ਵੀ ਰਿਲੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿੱਕਿਆਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਸੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅਖੀਰ 'ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ, ਸਭਾ-ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ 'ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਸਿੱਖ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਕਰਵਾਇਆ

੭ਵੇਂ ਗੇੜ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਘਰ-ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਉਪਰਾਲੇ ਸਦਕਾ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਅਰੰਭੀ ਗਈ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਤਹਿਤ ੭ਵੇਂ ਗੇੜ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਮਿਤੀ ੧੩ ਅਤੇ ੧੪ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਸੀ-ਬਲਾਕ, ਹਰੀ ਨਗਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਪੁੱਜੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ-ਬਾਣੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਇਸ ਨਾਲ ਪਾਖੰਡੀ ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਾਜੜਾਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਪੁੱਜੇ ਦਿੱਲੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹਿੱਤ ਨੇ ਆਏ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ਇਸ ਉਪਰਾਲੇ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਡਾਲਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਬੀਬੀ ਪੁਸ਼ਪਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਲੋਗੋਵਾਲ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੋਹੀਆਂ, ਭਾਈ ਕੁਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਵੱਲਾ, ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ, ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਤਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸਰਵਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ੧੨੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਖੰਡੇ-ਬਾਣੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਅਤੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦੇ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਦਿੱਲੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਜੀ. ਕੇ.) ਅਤੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਭਾਈ ਉੱਕਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਭਾਈ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਭਾਈ ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਚੰਡੌਕ ਇੰਚਾਰਜ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਦਿੱਲੀ ਸਟੇਟ, ਭਾਈ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਤਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੋਲਡੀ, ਭਾਈ ਰਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ ਗੁ: ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਦਿੱਲੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਿਕਾਸਪੁਰੀ, ਭਾਈ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ਦਸਵੀਂ ਰਾਏਕੋਟ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ਦਸਵੀਂ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੯-੨-੨੦੦੯ ਤੋਂ ੨੮-੨-੧੦ ਤੀਕ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

ਮਿਤੀ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੦੯-੦੨-੨੦੦੯	੨੯
੧੧-੦੩-੨੦੦੯	੩੨
੦੯-੦੪-੨੦੦੯	੨੨
੧੪-੦੪-੨੦੦੯	੯੪
੦੯-੦੫-੨੦੦੯	੪੧
੦੭-੦੬-੨੦੦੯	੪੬
੦੭-੦੭-੨੦੦੯	੩੮
੦੫-੦੮-੨੦੦੯	੩੩
੦੪-੦੯-੨੦੦੯	੧੮
੦੪-੧੦-੨੦੦੯	੨੫
੦੨-੧੧-੨੦੦੯	੩੧
੦੨-੧੨-੨੦੦੯	੨੮
੩੧-੧੨-੨੦੦੯	੧੯
੦੩-੦੧-੨੦੧੦	੧੪
੩੦-੦੧-੨੦੧੦	੪੬
੨੮-੦੨-੨੦੧੦	੪੬

ਇਸੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾ: ਦਸਵੀਂ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੩-੧-੨੦੧੦ ਅਤੇ ੧੭-੨-੨੦੧੦ ਨੂੰ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੋਤਾ ਸੰਭਾਲ ਕਮੇਟੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਟਾਹਲੀਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏਕੋਟ ਵੱਲੋਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਫ੍ਰੀ ਚੈਕਅੱਪ ਕਰਕੇ ੪੩ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਫ੍ਰੀ ਅਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਲੈਂਜ਼ ਪਾਏ ਗਏ। ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਐਨਕਾਂ ਆਦਿ ਵੀ ਫ੍ਰੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉੱਤਮ ਨਗਰ (ਉਤਰਾਖੰਡ) ਵਿਖੇ ਸਾਲਾਨਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤਮ ਨਗਰ ਉਤਰਾਖੰਡ ਵਿਖੇ ਸਾਲਾਨਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਮਿਤੀ ੧੮ ਫਰਵਰੀ ਦਿਨ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਨਗਰ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਸਦਕਾ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਸਤਿੰਦਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਾ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਿੱਠਾ ਟਿਵਾਣਾ, ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਚਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਲ ਦਿੱਲੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸਭਿੰਨਾ

ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਉਤਰਾਖੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ. ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਲ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਸਟੇਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ। ਭਾਈ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜਰਨਲ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹੀਨਾ ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੧੦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਮਿਤੀ	ਅਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੧-੩-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਖੰਡੂਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ	੮੦
੨-੩-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਮੰਡਿਆਣੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ	੪੪
੩-੩-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੧੯੫
੭-੩-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਬੱਡੋਂ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	੪੫
੭-੩-੨੦੧੦	ਵਿਕਾਸਪੁਰੀ, ਦਿੱਲੀ	੪੯
੭-੩-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੧੮੭
੧੦-੩-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੨੦੭
੧੪-੩-੨੦੧੦	ਸੀ-ਬਲਾਕ, ਹਰੀ ਨਗਰ, ਦਿੱਲੀ	੭੪
੧੪-੩-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੧੯੭
੧੪-੩-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਬੱਲੜਵਾਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੪੦
੧੫-੩-੨੦੧੦	ਗੁ: ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ, ਕਪੂਰਥਲਾ	੮੨
੧੭-੩-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੧੫੩
੧੭-੩-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਮਹਿਦਪੁਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ	੨੧
੧੯-੩-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ)	੭੧
੨੧-੩-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੨੦੮
੨੧-੩-੨੦੧੦	ਗੁ: ਸੰਤਸਰ ਮੰਜੇਲਾ ਉਤਰਾਂਚਲ	੨੧੫
੨੧-੩-੨੦੧੦	ਗੁ: ਬੁਰਜ ਸਾਹਿਬ ਧਾਰੀਵਾਲ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ)	੭੮
੨੨-੩-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ	੩੫
੨੪-੩-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੧੮੮
੨੮-੩-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੨੧੭
੩੦-੩-੨੦੧੦	ਗੁ: ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ	੩੫
੩੧-੩-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੨੫੮
੪-੪-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ	੨੬੬
੪-੪-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਸੁਰਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੩੨੧

੪-੪-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਸੁਧਾਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ	੧੩੪
੫-੪-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਨਾਰੋਕੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੧੭
੫-੪-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਰਕਬਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ	੫੭
੬-੪-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਰੁੜਕਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ	੨੨
੭-੪-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਦਾਖਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ	੮੦
੭-੪-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੪੬
੮-੪-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਪਮਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ	੧੧
੯-੪-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਭਨੋਹੜ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ	੩੫
੧੧-੪-੨੦੧੦	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਸੂਰੀਆ ਨਗਰ ਗਾਂਜੀਆਬਾਦ (ਯੂ.ਪੀ.)	੮੩
੧੧-੪-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੯੧
੧੩-੪-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੩੬
੧੪-੪-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੮੯੧
੧੪-੪-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਸਾਹਿਬ, ਮੜੀ ਮਾਤਾ ਚੁਰਾਹਾ ਇੰਦੌਰ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	੩੫
੧੪-੪-੨੦੧੦	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ	੧੦੭
੧੫-੪-੨੦੧੦	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ	੨੦
੧੫-੪-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੦
੧੮-੪-੨੦੧੦	ਪਿੰਡ ਤੀਰਥਪੁਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੮੧
੧੮-੪-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੪੨
੨੧-੪-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੭੩
੨੫-੪-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੨੬
੨੮-੪-੨੦੧੦	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੨੯
੨੮-੪-੨੦੧੦	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ	੪੩

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ- ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ ੧੮-੩-੦੯ ਤੋਂ ੨੮-੩-੨੦੧੦ ਤੀਕ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

੧੮-੦੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ (ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ)	੩੨
੦੯-੦੪-੦੯	ਗੁ: ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ	੬੫
੧੪-੦੪-੦੯	” ” ” ” ” ”	੧੧੪
੧੯-੦੪-੦੯	ਪਿੰਡ ਔਲਖ (ਫਰੀਦਕੋਟ)	੩੦
੨੨-੦੪-੦੯	ਪਿੰਡ ਭਿਆਨਾ (ਮਲੋਟ)	੨੮
੦੪-੦੫-੦੯	ਗੁ: ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ	੫੦
੦੯-੦੫-੦੯	” ” ” ” ” ”	੮੦

੦੭-੦੬-੦੯	” ” ” ” ” ”	੧੧੩
੧੬-੦੬-੦੯	ਜੰਡੂ ਵਾਲਾ ਭੀਮੇ ਸਾਹ (ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ)	੨੭
੦੭-੦੭-੦੯	ਗੁ: ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ	੮੩
੦੫-੦੮-੦੯	” ” ” ” ” ”	੪੫
੦੪-੦੯-੦੯	” ” ” ” ” ”	੭੨
੦੪-੧੦-੦੯	” ” ” ” ” ”	੭੪
੨੨-੧੦-੦੯	ਕੋਠੇ ਧਾਰੀਵਾਲ ਕੋਟਕਪੁਰਾ	੨੩
੦੨-੧੧-੦੯	ਗੁ: ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ	੫੧
੧੫-੧੧-੦੯	ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਜਲਾਲਾਬਾਦ	੭੦
੨੭-੧੧-੦੯	ਮਲੋਟ	੨੨
੦੨-੧੨-੦੯	ਗੁ: ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ	੬੩
੩੧-੧੨-੦੯	” ” ” ” ” ”	੫੩
੧੪-੦੧-੧੦	” ” ” ” ” ”	੧੫
੩੦-੦੧-੧੦	” ” ” ” ” ”	੬੪
੨੮-੦੨-੧੦	” ” ” ” ” ”	੫੭

ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਸ. ਸੁਖਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਦੀਆਂ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਗਿਆਨੀ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ‘ਤੁੜ’ ਇੰਚਾਰਜ ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ ’ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਸੰਪੰਨ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਪੱਜੀਆਂ, ਉਥੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਹਾਪੁੜ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪੁੱਜੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਡੰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਿਆਂ, ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਜਸ ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

ਮਿਤੀ	ਅਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੧੧-੧੦-੦੯	ਗੁ: ਕਲਗੀਧਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਬਲਾਕ ਨੰ: ੧੧, ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਾਨਪੁਰ (ਯੂ.ਪੀ.)	੪੪
੧੮-੧੦-੦੯	ਗੁ: ਭੰਡਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਮਤਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਗਰ (ਉਤਰਾਂਚਲ)	੩੮
੨੧-੧੦-੦੯	ਗੁ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਘਾਟ ਕਟਾਰਮੱਲ ਖੱਤਾ	

	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਿਜਨੌਰ (ਯੂ.ਪੀ.)	੧੨੭
੧੬-੧੧-੦੯	ਗੁ: ਭੰਡਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਮਤਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	
	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਗਰ (ਉਤਰਾਂਚਲ)	੧੯
੨੨-੧੧-੦੯	ਗੁ: ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਸੰਕਟਹਰਣ ਸਿਵਲ ਲਾਈਨ	
	ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਮਪੁਰ (ਯੂ.ਪੀ.)	੯

ਪਿੰਡ ਤੁਰਮਾਲਾ (ਜੰਮੂ) ਵਿਖੇ ਪਾਠ-ਬੋਧ ਸਮਾਗਮ

ਰਿਆਸਤ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਤੇ ਵਿਆਕਰਣ ਆਧਾਰ 'ਪੁਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਹਿਤ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ (ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ ੧੨-੨-੨੦੧੦ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਾਠ-ਬੋਧ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਮਿਤੀ ੭-੩-੨੦੧੦ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਈ। ਸਮਾਪਤੀ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ, ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੁਰਮਾਲਵੀ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਐਸੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕੰਡੀ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਪੱਛੜੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜੰਮੂ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਭਾਈ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਰਿਆਸਤ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਪਾਠ-ਬੋਧ ਸਮਾਗਮ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ, ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋ ਕੇ ਕ੍ਰਿਆਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ-ਕਿਤੇ ਵੀ ਐਸੇ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਸੰਗਤਾਂ/ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੁਕਮ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਹੀ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਪਾਠ-ਬੋਧ ਸਮਾਗਮ ਮਿਤੀ ੧੮-੪-੨੦੧੦ ਨੂੰ ਗੁ: ਸੈਨਿਕ ਕਲੋਨੀ ਵਿਖੇ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ। ੨੫ ਦਿਨ ਚੱਲੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ੧੦੦ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਸੰਥਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਗਤ ਬਾਣੀ, ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਬਾਈ ਵਾਰਾਂ, ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਵਾਰਾਂ ਆਦਿ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰਤ ਸੰਥਿਆ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਗੁਰਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਐਤਵਾਰ ੧੮-੪-੨੦੧੦ ਨੂੰ ਨਿਤਨੇਮ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ੂਰੀ ਜਥੇ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਮਨੋਹਰ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਗਵਾਈ। ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਚੱਜੀ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਹਲਕਾ ਜਲਾਲਾਬਾਦ (ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਜਸਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਹਲਕਾ ਜਲਾਲਾਬਾਦ (ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੧੮ ਫਰਵਰੀ ੨੦੧੦ ਤਕ ਘਾਗਾ ਖੁਰਦ, ਹੱਡੀ

ਵਾਲਾ, ਝਾੜੀਵਾਲਾ, ਛੋਟਾ ਜੰਡ ਵਾਲਾ, ਲੋਪੋ, ਵੱਡਾ ਜੰਡਵਾਲਾ ਆਦਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਾਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖੁੰਡਾ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥੇ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਜਸਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਵੀਚਾਰਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਪਿੰਡ ਲੋਪੋ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬੇਦੀ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਿਤੀ ੭ ਮਾਰਚ ੨੦੧੦ ਤੋਂ ੩੧ ਮਾਰਚ ੨੦੧੦ ਤਕ ਪਿੰਡ ਸੋਹਣਗੜ੍ਹ ਰੱਤੇ ਵਾਲਾ, ਤੋਲੇ ਵਾਲਾ, ਝੰਡੂ ਵਾਲਾ, ਬੁੰਗੀ, ਚੁੱਘਾ, ਨਿੱਝਰ, ਸ਼ਰੀਂਹ ਵਾਲਾ, ਲਖਮੀਰਪੁਰਾ, ਕੁਟੀ, ਝਬੇਲਾਂ ਵਾਲੀ ਬਸਤੀ, ਬਸਤੀ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ, ਬਾਗੂ ਵਾਲਾ, ਮੋਰਾਂ ਵਾਲਾ, ਮਹੰਤਾਂ ਵਾਲਾ, ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਝਾਂਵਲਾ, ਕਰਕਾਂਦੀ, ਮਾੜੇ ਕਲਾਂ, ਮਾੜੇ ਖੁਰਦ, ਚੱਪਾੜਕੀ, ਬਸਤੀ ਬੋਹੜੀਆਂ, ਜਵਾਏ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਸਰੂਪੇ ਵਾਲਾ, ਬਾਜੇ ਕੀ, ਪਿੰਡੀ, ਸਾਹਨ ਕੇ, ਮੇਘਾ ਰਾਏ ਉਤਾੜ, ਬਸਤੀ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ, ਸਿਧੂ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਘਾਂਗਾ ਕਲਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥੇ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਜਸਵਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀਚਾਰਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਾਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਿੰਡ ਮੋਠਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਬਰਾੜ) ਮੋਠਾਂ ਵਾਲਾ (ਸਰਕਲ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਸਹਾਏ) ਨੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਾਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ੧੧੦੦/- ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੨੧੦ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਬੁੱਕ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੋਟਾ ਰਹਿਤ ਲਿਟਰੇਚਰ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਬਲਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਫਤਹਿ ਦਿਵਸ ਦੀ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ, ਤਹਿ: ਪੱਟੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ੨੨ ਚੇਤ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੨ (੪ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੨੦੧੦ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ) ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ੩੨੧ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਗਮ ਸ. ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਰਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ, ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਡਾਲਾ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਭਾਈ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੀੜ ਸਾਹਿਬ, ਗਿਆਨੀ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬੀੜ ਸਾਹਿਬ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬਾਬਾ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ, ਬਾਬਾ ਮੋਜਦਾਸ ਜੀ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੇ, ਬਾਬਾ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਵੜ, ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਭੈਣੀਮੱਟੂਆਂ, ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਪੀ., ਸ. ਵਿਰਸਾ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹਾ ਐਮ.ਐਲ.ਏ., ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੇਅਰਮੈਨ ਪੇਡਾ, ਸ. ਖੁਸ਼ਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ, ਸ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਵਰਪਾਲ ਦੋਵੇਂ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਧੁੰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਮੈਂਬਰ, ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਚੇਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਮੈਂਬਰ, ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਪਲੈਨਿੰਗ ਬੋਰਡ, ਸ. ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਗੋਪਾ), ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕਾ ਮੈਂਬਰ ਬਲਾਕ ਸੰਮਤੀ, ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਨਿਹਾਲਾ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀਆਂ, ਭਾਈ ਸੁਖਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਾੜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਸਭਰਾ, ਭਾਈ ਸਕੱਤਰ ਸਿੰਘ ਪਹੁਵਿੰਡ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਸ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਸੂਰਵਿੰਡ, ਸ. ਸਰਣ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ, ਸ. ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹਾ, ਭਾਈ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਕੁਹਾੜਕਾ ਸਾਰੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਢਾਡੀ ਜਥਾ ਸ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਨਿਹਾਲਾ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ ਤੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਰਹੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ, ਪਤਿਤਪੁਣੇ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੰਭੀ, ਪਾਖੰਡੀ, ਡੋਰੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲਾਉਣਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ, ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ, ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ ਸੀ। ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੁੰਡਾ ਪਿੰਡ ਮੈਨੇਜਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੀੜ ਸਾਹਿਬ, ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤਰਨਤਾਰਨ, ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਭੂਰਾ ਰੱਤੋਕੇ ਮੈਨੇਜਰ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਮੈਨੇਜਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ।

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਹਰਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ ੫-੬-੨੦੧੦